

Najbolja iskustva iz prakse za uključenje Roma
Regionalni izvještaj o borbi protiv
diskriminacije i učešću Roma u procesu
donošenja odluka na lokalnom nivou

Finansiran od strane EU

Implementiran od strane

Najbolja iskustva iz prakse za uključenje Roma

Regionalni izvještaj o borbi protiv diskriminacije i učešću Roma u procesu donošenja odluka na lokalnom nivou

maj/svibanj, 2013.

Finansiran od strane

Podržan od strane država članica OSCE-a

Implementiran
od strane
OSCE
ODIHR

Ovaj Izvještaj je izradila OSCE-ova Kancelarija/Ured za demokratske institucije i ljudska prava kao dio projekt Najbolja iskustva iz prakse za uključenje Roma (engl. BPRI), uz finansijsku podršku Evropske unije. BPRI projekat želi zahvaliti Eben Friedman, koji je izradio Izvještaj, kao i institucijama i organizacijama koje su učestvovalе u identifikiranju dobrih praksi i pružile ulazne informacije za ovo izdanje.

Izdavač OSCE-ova Kancelarija/Ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR)
Miodowa 10
00-557 Varšava
Poljska
www.osce.org/odihr

© OSCE/ODIHR 2013

ISBN 978-92-9234-853-3

Sva prava pridržana. Sadržaj ove publikacije može se koristiti i umnožavati bez ograničenja za edukativne i druge nekomercijalne potrebe, pod uvjetom da bilo kakvo reproduciranje te vrste podrazumijeva identifikiranje ODIHR-a kao izvora.

Izdavanje ove publikacije je podržao OSCE-ov Ured za demokratske inicijative i ljudska prava (ODIHR). Mišljenja i informacije sadržane u prevodu nužno ne odražavaju politiku i stav ODIHR-a. U slučaju postojanja nekonzistentnosti, upućujemo Vas na englesku verziju ove publikacije.

Dizajn Nona Reuter
Štampa Grafoprint

Sadržaj

Predgovor	5
Sažetak	7
Uvod	9
1.1. Svrha i struktura izvještaja	9
1.2. Metodologija	9
1.3. Status Roma na Zapadnom Balkanu	11
Borba protiv diskriminacije	26
2.1. Politike i inicijative na centralnom nivou	26
2.2. Borba protiv diskriminacije na regionalnom i lokalnom nivou	33
2.3. Primjeri dobre prakse u borbi protiv diskriminacije na regionalnom i lokalnom nivou	35
Učešće u donošenju odluka	56
3.1. Politike i inicijative na centralnom nivou	56
3.2. Učešće u procesu donošenja odluka na regionalnom i lokalnom nivou	61
3.3. Dobra praksa u učestvovanju u procesu donošenja odluka na regionalnom i lokalnom nivou	63
Preporuke	85
4.1. Borba protiv diskriminacije	85
4.2. Učešće u procesu donošenja odluka	85
Literatura	87

Predgovor

Ovaj izvještaj se fokusira na dvije ključne teme kojima se bavi OSCE-ova Kancelarija/Ured za demokratske institucije i ljudska prava (*engl. Office for Democratic Institutions and Human Rights, ODIHR*) – na borbu protiv diskriminacije i na učešće Roma u donošenju odluka. Izvještaj predstavlja skup dobrih praksi koje su pokrenule lokalne samouprave, nezavisne institucije, civilno društvo i drugi akteri koji imaju direktan utjecaj na životne uvjete i integriranje Roma.

Izvještaj je izrađen u okviru projekta „Najbolja iskustva iz prakse za uključenje Roma u društvene tokove na Zapadnom Balkanu“ (*engl. Best Practices for Roma Integration in the Western Balkans, BPRI*) kojeg finansira Evropska unija, a provodi ODIHR. Projekt prikazuje kako saradnja između međunarodnih organizacija može podići nivo svijesti o postojećim primjerima dobre prakse i promovirati prekograničnu saradnju.

Dok su mnoge vlade uspjele u izradi i usvajanju nacionalnih strategija za unaprjeđenje položaja Roma i Sintija, postoje značajni nedostaci u pogledu njihove učinkovite provedbe, osobito na lokalnom nivou. Problemi diskriminacije i niskog stepena učešća Roma u donošenju odluka utječu na njihovu integraciju u svim sferama života.

Imajući u vidu nezavidan položaj romske manjine u zemljama regije Zapadnog Balkana i povećanu međunarodnu pažnju u pogledu značaja njihovog uključjenja u društvene tokove, objavljivanje ovog izvještaja dolazi u pravo vrijeme. Ovaj izvještaj predstavlja sveobuhvatnu analizu o tome koji mehanizmi zaista funkcioniraju i zašto. Održivo rješenje za Rome zahtijeva punu saradnju državnih vlada, lokalnih organa vlasti, drugih ključnih aktera i, naravno, samih Roma.

Ubijedena sam da će ovaj izvještaj pomoći širenju dobrih praksi među svim akterima, uključujući pojedince koji donose odluke koje se tiču uključjenja Roma u društvene tokove.

Judith Kiers
Voditeljica projekta, BPRI

Sažetak

Pristup

Ovaj izvještaj pripremljen je u okviru projekta "Najbolja iskustva iz prakse za uključivanje Roma" (*engl. Best Practices for Roma Integration*, BPRI) u svrhu podrške razmjeni i repliciranju dobrih praksi na lokalnom nivou u oblasti borbe protiv diskriminacije i u oblasti učešća Roma u procesu donošenja odluka u zemljama regije Zapadnog Balkana, uključujući Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Bivšu Jugoslavensku Republiku Makedoniju, Crnu Goru i Srbiju. Dobre prakse ove vrste na Kosovu, također su dio izvještaja.* S tim ciljem, u izvještaju su sadržani pregledi i opisi relevantnih inicijativa u regiji.

Ovaj izvještaj fokusiran je na primjere dobre prakse na lokalnom nivou, a pored njih uvrštene su i aktivnosti institucija sa centralnog nivoa koje se provode sa romskim zajednicama na lokalnom nivou. Ovakav pristup proizlazi iz shvatanja da je sveobuhvatno uključivanje Roma u društvene tokove moguće samo kroz učinkovite inicijative na lokalnom nivou.

BPRI projekat se nada da će primjeri dobrih praksi identificirani u ovom izvještaju poslužiti kao inspiracija za veći stepen aktivnosti u pogledu uključivanja Roma širom regije Zapadnog Balkana. Kroz komplementarne aktivnosti BPRI projekt pruža podršku razmjeni iskustava i koristit će ovaj izvještaj u cilju podizanja nivoa svijesti o dobrim praksama u oblastima borbe protiv diskriminacije i učešća Roma u procesu donošenja odluka na lokalnom nivou.

Pri identificiranju primjera dobre prakse uzeti su u obzir sljedeći kriteriji:

- * Izričito (ali ne neophodno i isključivo) usmjerenje na Rome;
- * Direktan fokus na borbu protiv diskriminacije i/ili učešće Roma u procesu donošenja odluka;

* Ovaj naziv nije pristran u pogledu stavova o statusu i u skladu je sa Rezolucijom br. 1244/99 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija i Mišljenjem Međunarodnog suda za pravdu o proglašenju nezavisnosti Kosova.

- * Prisustvo elemenata za koje se može očekivati da doprinesu integraciji prije nego asimilaciji ili segregaciji Roma;
- * Pažnja posvećena pitanju rodne ravnopravnosti (i borbi protiv diskriminacije Romkinja, te promociji učešća Romkinja na ravnopravnoj osnovi);
- * Koordiniranost i usklađenost sa drugim politikama na centralnom, regionalnom i/ili lokalnom nivou, dok se u isto vrijeme uzimaju u obzir potrebe lokalne romske zajednice;
- * Bavljenje višestrukim aspektima predmetnog pitanja na holističan način;
- * Učešće Roma u osmišljavanju i provedbi programa;
- * Institucionalna i finansijska održivost; i
- * Visoka vjerovatnoća pojave efekata multiplikacije.

Nalazi: Borba protiv diskriminacije

Temeljni principi borbe protiv diskriminacije ugrađeni su u ustave zemalja regije Zapadnog Balkana, kao i u zakonodavstvo i strateške dokumente o manjinama, rodnoj ravnopravnosti i Romima. Iako sličnosti među inicijativama centralnih vlada u borbi protiv diskriminacije premašuju razlike, inicijative kreirane na lokalnom nivou pokazuju veći stepen raznolikosti.

Od 14 primjera dobre prakse na lokalnom nivou u oblasti borbe protiv diskriminacije koji su identificirani u ovom izvještaju, njih sedam se odnosi na proširenje lokalnog djelovanja institucija za zaštitu ljudskih prava uspostavljenih na centralnom nivou. Takvo proširenje djelovanja posebno je važno za Rome koji žive izvan glavnih gradova, za koje troškovi putovanja mogu biti ograničavajući faktor, a komunikacija sa centralnim institucijama otežana zbog obrazovanja i/ili usljed jezičkih barijera. Pored toga, činjenica da institucije koje realiziraju ovakav vid djelovanja odgovaraju vladi čini ih, po svemu sudeći, manje podložnim utjecaju politike sa lokalnog nivoa.

Dodatna četiri primjera dobre prakse u borbi protiv diskriminacije tiču se djece i mladih. Dok fokus dvije takve

inicijative u Albaniji usmjeren na djecu koja su izložena riziku izrabljivanja i/ili trgovine ljudima odražava obim problema izrabljivanja i trgovine ljudima među Romima i Egipćanima u ovoj zemlji, primjeri iz Hrvatske bave se konkretnim slučajevima diskriminacije Roma, Aškalija i Egipćana u vezi sa ostvarivanjem pristupa obrazovanju. Primjer sa Kosova također se bavi istim ovim pitanjima.

Preostala tri primjera dobre prakse u oblasti borbe protiv diskriminacije osmišljena su primarno da odgovore na potrebe Romkinja, koje su često predmet višestruke diskriminacije, kako na temelju etničke pripadnosti tako i na temelju spola.

Nalazi: Učešće u procesu donošenja odluka

Pitanje jednakopravnog učešća u procesu donošenja odluka sadržano je u ustavima i zakonodavstvu o izborima, manjinama i rodnoj ravnopravnosti u zemljama regije Zapadnog Balkana, kao i u strategijama i nacionalnim akcionim planovima za Rome. Kao i kod borbe protiv diskriminacije, inicijative pokrenute sa centralnog nivoa na promoviranje učešća u procesu donošenja odluka manje odstupaju jedna od druge nego što je to slučaj sa inicijativama pokrenutim u istu svrhu na lokalnom nivou. S druge strane, nedvojbeno postoji više primjera dobre prakse i više varijacija u ukupnom broju primjera dobre prakse na lokalnom nivou u oblasti učešća u procesu donošenja odluka nego u oblasti borbe protiv diskriminacije.

Pet od 17 identificiranih primjera dobre prakse na lokalnom nivou u oblasti učešća u procesu donošenja odluka odnose se na razvoj, usvajanje i finansiranje lokalnih i regionalnih planova za Rome. Prepoznajući potencijal kojim lokalni akcioni planovi mogu donijeti opipljive prednosti Romima, BPRI projekt je podržao izradu lokalnih akcionih planova u Crnoj Gori i oslanjati će se na iskustvo projekta iz te zemlje kada bude realizirao slične aktivnosti u Albaniji.

U pojedinim slučajevima se zapošljavanje Roma u lokalnoj upravi kao kontakt osoba za pitanja koja se tiču romske populacije kombinira sa izradom i usvajanjem lokalnih akcionih planova za Rome. Odabrane općine u Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji i Srbiji nude pozitivne primjere angažiranja Roma kao kontakt osoba na dugoročnom osnovu. Svrha lokalnih kontakt osoba je da olakšaju pristup redovnim uslugama, a ne da zamijene takav pristup. Ovaj pozitivan primjer angažiranja kontakt osoba također je prisutan na Kosovu.

Pet ostalih primjera dobre prakse u oblasti učešća u procesu donošenja odluka vezuju učešće Roma u procesu donošenja odluka sa podrškom za unapređenje različitih aspekata situacije u romskim zajednicama u saradnji sa lokalnim organima vlasti. Drugi primjeri dobre prakse u ovoj oblasti fokusiraju se na zastupljenost Roma u službenim institucijama.

Preporuke: Borba protiv diskriminacije

Preporuke koje slijede predstavljaju pokušaj da se lekcije naučene iz primjera dobre prakse u zemljama regije Zapadnog Balkana, kao i iz manje uspješnih primjera, ugrade u smjernice za osmišljavanje dobre prakse na lokalnom nivou u oblasti borbe protiv diskriminacije.

1. Izvoditi politike i prakse na lokalnom nivou iz centralnih politika borbe protiv diskriminacije;
2. Podizati svijesti o diskriminaciji kao problemu i o načinima borbe protiv diskriminacije;
3. Dati prioritet proširivanju djelovanja centralnih institucija za borbu protiv diskriminacije na lokalnom nivou umjesto uspostavljanja novih, lokalnih institucija;
4. Optimizirati procedure za pristup pravnim lijekovima u slučaju diskriminacije kako bi isti uzeli u obzir često tešku i složenu pravnu situaciju Roma; i
5. Rješavati višestruku diskriminaciju s kojom su suočene žene i djevojčice Romkinje.

Preporuke: Učešće u procesu donošenja odluka

Kao i kod preporuka u oblasti borbe protiv diskriminacije, preporuke koje slijede oslanjaju se i na uspjehe i na neuspjehe relevantnih inicijativa u zemljama regije Zapadnog Balkana do vremena pisanja ovog izvještaja, a sa ciljem kreiranja dobre prakse na lokalnom nivou.

6. Ugraditi učešće Roma u inicijative koje direktno utječu na Rome;
7. Planirati politike za odgovaranje na potrebe lokalne zajednice istovremeno uzimajući u obzir prioritete određene na višim nivoima;
8. Osigurati sredstva za provedbu;
9. Promovirati rast među ukupno dostupnim sagovornicima kroz ciljane programe obuke i dugoročno ulaganje u obrazovanje; i
10. Osigurati održivu i aktivnu zastupljenost Romkinja u procesu donošenja odluka.

Uvod

1.1 Svrha i struktura izvještaja

Ovaj izvještaj je izrađen u okviru projekta „Najbolja iskustva iz prakse za uključivanje Roma u društvene tokove“ (*engl. Best Practices for Roma Integration*, BPRI), kojeg u regiji Zapadnog Balkana u periodu 2012. i 2013. godine provodi Ured/Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava OSCE-a, uz finansiranje Evropske unije i zemalja članica OSCE-a, a u cilju pružanja doprinosa integraciji Roma u društvene tokove u regiji. Sa Albanijom, Bosnom i Hercegovinom, Hrvatskom, Bivšom Jugoslavenskom Republikom Makedonijom, Crnom Gorom i Srbijom kao ciljanim zemljama, projekt nastoji pružiti pomoć u smjeru ispunjavanja obaveza koje su preuzele u svojstvu zemalja članica OSCE-a, a u perspektivi pridruživanja EU. Projekt je također usmjeren na pružanje doprinosa integraciji Roma u društvene tokove na Kosovu.

BPRI ima četiri glavne komponente:

1. Učestvovanje u političkom i javnom životu i procesu donošenja odluka;
2. Podrška vladama za legalizaciju stambenih jedinica i naselja;
3. Borba protiv diskriminacije i isticanje uloge romskih zajednica; i
4. Regionalna saradnja.

Svrha ovog izvještaja je da pruži podršku razmjeni i repliciranju primjera dobre prakse na nivou lokalne zajednice u oblasti borbe protiv diskriminacije i u oblasti učešća Roma u procesu donošenja odluka. U tu svrhu izvještaj sadrži pregled i opisuje relevantne inicijative u regiji Zapadnog Balkana.

Dva glavna dijela izvještaja, koji se bave borbom protiv diskriminacije, odnosno učešćem Roma u procesu donošenja odluka, slični su jedan drugom u pogledu strukture i počinju sa ispitivanjem toga kako se zemlje u regiji Zapadnog Balkana bave predmetnom tematikom kroz politike i inicijative na nivou centralnih vlada.

To uključuje, ali nije ograničeno na, centralizirane strategije za Rome, akcione planove za Dekadu Roma i zakonodavstvo. Naredni dijelovi bave se sličnim ispitivanjem načina na koji se datom tematikom bave politike i inicijative na regionalnom i lokalnom nivou. Zaključna poglavlja oba glavna dijela izvještaja fokusiraju se na primjere dobre prakse, sa narativnim opisom dobre prakse u regiji koju prate profili pojedinačnih primjera dobre prakse.

U zaključku izvještaja date su preporuke o tome kako učiniti borbu protiv diskriminacije djelotvornijom i povećati obim i kvalitet učešća Roma u procesu donošenja odluka na lokalnom nivou.

1.2 Metodologija

Korištene metode

Dvije glavne metode prikupljanja podataka za potrebe pripreme ovog izvještaja podrazumijevale su uredsko istraživanje i intervju, pri čemu je istraživanje obavljeno u dvije faze. Početna faza istraživanja kombinirala je pregled dokumenata BPRI projekta uz uvodne sastanke sa nacionalnim službenicima BPRI projekta (*engl. National Project Officers*, NPO), kao i sa regionalnim koordinatorom, projektnim službenikom i voditeljem projekta. Glavna svrha ove faze bila je da se odredi smjer daljnjeg istraživanja tako što će se identificirati relevantni dokumenti koji će biti predmet pregleda i akteri sa kojima će se obaviti razgovori. Rezultati snimanja stanja provedenog u okviru BPRI projekta tokom prve polovine 2012. godine iskorišteni su u svrhu preliminarnog uvida u relevantne aktivnosti u oblastima borbe protiv diskriminacije i učešća Roma u procesu donošenja odluka, kao i za informacije o lokalitetima u kojima su takve aktivnosti provedene ili se provode ili će uskoro biti provedene. Ovaj preliminarni pregled činio je osnovu za uvodne sastanke sa NPO i regionalnim koordinatorom, koji su omogućili da se činjenice provjere i da se identificiraju akteri spremni i voljni pružiti potrebne informacije.

Drugu, glavnu fazu istraživanja sačinjavalo je uredsko istraživanje koje se odvijalo paralelno sa intervjuima aktera izvan projekta. Uredsko istraživanje obuhvatilo je zakonodavstvo, strateške dokumente i izvještaje o relevantnim politikama i inicijativama na centralnom nivou, uključujući, ali ne neophodno i ograničavajući se na zakonodavstvo o borbi protiv diskriminacije i srodne propise, državne strategije za Rome i državne akcione planove usvojene u okviru Dekade uključenja Roma. Predmet pregleda također su bili i lokalni akcioni planovi za Rome i drugi relevantni dokumenti izrađeni na lokalnom nivou. Dok je primarna svrha intervjuja sa vanjskim akterima bila da se prikupe mišljenja različitih strana o praksama u oblastima borbe protiv diskriminacije i učešća Roma u donošenju odluka, intervjui su također pružili priliku da se traže dodatni dokumenti za pregled.

NPO i regionalni koordinator, projektni službenik i voditelj BPRI projekta sugerirali su potencijalne eksterne aktere za pružanje informacija o dobrim praksama koje mogu biti uvrštene u izvještaj. Većina aktera odabranih za polustrukturirane intervjuje bili su predstavnici sljedećih kategorija:

- * Službenici čije glavne uloge uključuju aktivnosti direktno povezane sa borbom protiv diskriminacije na centralnom nivou (uključujući, ali ne ograničavajući se na ombudsmene);
- * Lokalni službenici čije glavne uloge uključuju rad sa lokalnim romskim zajednicama;
- * Predstavnici međunarodnih organizacija koje provode i/ili podržavaju inicijative u oblastima borbe protiv diskriminacije i/ili učešća Roma u procesu donošenja odluka; i
- * Predstavnici domaćih nevladinih organizacija koji imaju ulogu u osmišljavanju i/ili provođenju inicijativa u oblastima borbe protiv diskriminacije i/ili učešća Roma u procesu donošenja odluka.

Identificiranje dobrih praksi

Proces identificiranja dobrih praksi, među velikim brojem praksi koje su bile predmet ispitivanja, uzimao je u obzir dolje navedene kriterije. Ovdje je važno napomenuti da nijedan pojedinačni kriterij na listi ne predstavlja neophodan ili dovoljan uvjet za uvrštenje nekog primjera u ovaj izvještaj kao primjera dobre prakse. Također, sve prakse koje su bile predmet ispitivanja u pripremi ovog izvještaja procijenjene su na temelju vlastitih vrijednosti. Dok se ovime uvodi određeni stepen subjektivnosti u identificiranje dobrih praksi, sve pobrojane dobre prakse predstavljene u poglavljima 2.3 i 3.3 ispunjavaju najmanje dva od pobrojanih kriterija, dok većina ispunjava

tri ili više. Uz to, izvještaj se namjerno fokusira na dobre prakse na lokalnom nivou, iako uključuje i aktivnosti centralnih institucija sa romskim zajednicama na lokalnom nivou. Ovaj izbor fokusa proizilazi iz vjerovanja da je sveobuhvatna integracija Roma moguća samo putem djelotvornih inicijativa na lokalnom nivou.

- * *Izričito (ali ne neophodno i isključivo) usmjerenje prema Romima.* Uvođenje ovog kriterija odražava načelo da Romi, kao ranjiva skupina, zahtijevaju pažnju u ranoj fazi procesa osmišljavanja politike. Uz to, rizici kod isključivog usmjeravanja na druge sfere (npr. socijalna pomoć, stambeno zbrinjavanje) ne odnose se na oblasti borbe protiv diskriminacije i učešća u procesu donošenja odluka.
- * *Direktan fokus na borbu protiv diskriminacije i/ili učešća Roma u procesu donošenja odluka.* U svjetlu odnosa između tema odabranih za ovaj izvještaj i konkretnih ciljeva projekta, izvještaj se bavi inicijativama u tematskim oblastima koje su izvan domena borbe protiv diskriminacije i učešća u procesu donošenja odluka samo u onoj mjeri u kojoj takve inicijative također obuhvataju ove dvije primarne oblasti. Glavni razlog za uvrštavanje ovog kriterija je organizacione prirode kako bi se napravila razlika između istraživanja za potrebe ovog izvještaja i drugih istraživanja koja se provode u okviru BPRI projekta. U praksi to znači da izvještaj ne uključuje pojedine primjere dobre prakse, ali ne i da su oni manje značajni od primjera uvrštenih u ovaj izvještaj, posebno što se tiče oblasti obrazovanja i zdravstva.
- * *Prisustvo elemenata za koje se može očekivati da doprinesu integraciji prije nego asimilaciji ili segregaciji Roma.* Kako bi se kvalificirala kao dobra praksa, aktivnost ne smije stvarati barijere između romske i neromske populacije, niti rješavati probleme sa kojima se Romi suočavaju na uštrb njihovog identiteta kao Roma.
- * *Pažnja posvećena pitanju spola (i borba protiv diskriminacije Romkinja i promocija učešća Romkinja na jednakoj osnovi).* Ovaj kriterij odražava značaj napora koji se ulažu u pravcu borbe protiv višestrukih oblika diskriminacije i marginalizacije kojima su Romkinje izložene na temelju njihove etničke pripadnosti i njihovog spola.

- * *Koordiniranost i usklađenost sa drugim politikama na centralnom, regionalnom i/ili lokalnom nivou isto-vremeno uzimajući u obzir potrebe lokalne romske zajednice.* Iako je fokus ovog izvještaja na dobroj praksi na lokalnom nivou, u svrhu djelotvornosti politika korisne su i jasne poveznice među slično fokusiranim politikama na više nivoa.
- * *Bavljenje višestrukim aspektima predmetnog pitanja na holističan način.* Usko povezan sa prethodna dva kriterija i ovaj kriterij uzima u obzir kompleksnu prirodu marginalizacije Roma koja zahtijeva poveznice između oblasti koje su predmet raznih politika.
- * *Učešće Roma u osmišljavanju i provedbi.* Uzimajući u obzir da su Romi često najbolje upoznati sa problemima sa kojima se suočavaju u svojim zajednicama, istinsko učešće od ranih faza je presudno sa stajališta djelotvornosti, kao i iz perspektive osjećaja vlasništva.
- * *Institucionalna i finansijska održivost.* Imajući u vidu da problemi sa kojima su suočeni Romi odražavaju stanje dugoročne marginalizacije, rješavanje tih problema realno ne može biti kratkoročan proces. Iz tog razloga je značajno osigurati nastavak aktivnosti na unapređenju situacije Roma. Sa stajališta uvrštavanja aktivnosti u ovaj izvještaj kao primjera dobre prakse, inicijative koje nisu dobile nikakav vid podrške institucija sa lokalnog, regionalnog ili centralnog nivoa teško da mogu biti prepoznate u smislu dobre prakse bez obzira na njihovu korisnost.
- * *Efekat multiplikacije.* Ovaj kriterij odnosi se na svojstva aktivnosti koja osiguravaju prednosti šire od kruga direktnih korisnika ili u tematskim oblastima pored onih na koje su date aktivnosti direktno usmjerene.

1.3 Status Roma na Zapadnom Balkanu

Regionalni prikaz

Kroz cijelo ovo poglavlje i u ostatku ovog izvještaja, pored naziva Romi spominju se i Aškalije i Egipćani, a posebno u tekstu koji se odnosi na Albaniju, Bivšu Jugoslavensku Republiku Makedoniju i Crnu Goru. Oni se također spominju u raspravi koja se odnosi na Kosovo. Općenito govoreći, albanski je maternji jezik ljudi koji se identificiraju kao Aškalije ili Egipćani. Romi prikazuju

da njihovo porijeklo seže do današnje sjeverozapadne Indije i Pakistana, a akademici iz različitih disciplina se slažu sa ovakim geografskim porijeklom Roma.¹ Egipćani tvrde da svoje porijeklo vuku iz Egipta, dok Aškalije za domovinu svog naroda navode Iran, Palestinu i antički Rim.²

Bez obzira na razlike u tretmanu pod prethodnim režimima, situacija u kojoj se nalaze Romi, Aškalije i Egipćani u cijeloj regiji Zapadnog Balkana obilježena je velikim brojem sličnosti. Ova situacija, koja u najširim crtama može biti okarakterizirana kao složena i dugoročna marginalizacija, predstavlja i uzrok i posljedicu nepostojanja pouzdanih zvaničnih podataka o veličini romske (kao i aškalijske i egipćanske) populacije. Ovaj nedostatak pouzdanih podataka zauzvrat predstavlja prepreku osmišljavanju odgovarajuće politike za unapređenje situacije Roma.

Specifični pregledi koji sačinjavaju preostali dio ovog poglavlja pokazuju na konkretniji način da su nivoi obrazovanja Roma niži od nivoa obrazovanja šire populacije, što ostavlja Rome nedovoljno pripremljenim za učešće na konkurentnom tržištu rada, čak i u odsustvu diskriminacije. Usljed toga tendencija je da Romi zauzimaju niže pozicije u zapošljavanju koje šira populacija općenito smatra nepoželjnim, obavljajući pri tome honorarne, sezonske ili niskokvalificirane poslove. S druge strane, nepovoljna situacija Roma u oblasti zdravlja ilustrirana je kroz relativno mladu životnu dob romske populacije koja se manifestira kao kombinacija velikog broja djece i kratkog očekivanog životnog vijeka. Domovi Roma često su bespravno izgrađeni objekti smješteni u *de facto* segregiranim naseljima kojima nedostaje osnovna infrastruktura i adekvatan pristup javnim uslugama. Dok situacija Roma unutar regije u pogledu zastupljenosti u izbornim tijelima varira više nego u četiri prioritetne oblasti Dekade uključenja Roma (odnosno obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene zaštite i stambenog zbrinjavanja), stepen zastupljenosti Romi općenito je viši na lokalnom nego na državnom nivou. Ukupno gledano, u svjetlu marginalizacije koja se nastavlja zasigurno nije iznenađujuće da se Romi često pominju u izvještajima Evropske komisije o perspektivama za pristupanje zemalja regije Zapadnog Balkana EU.

REGIONALNO ISTRAŽIVANJE O ROMIMA

U 2011. godini UNDP, Svjetska banka i Evropska komisija provele su istraživanje među 750 romskih domaćinstava i 350 neromskih domaćinstava smještenih unutar ili u blizini romskih zajednica u 12 zemalja, uključujući Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Bivšu Jugoslavensku Republiku Makedoniju, Crnu Goru i Srbiju. Nalazi ovog istraživanja, neki od kojih su uvršteni u tabele koje slijede, pružaju uvid u situaciju Roma, kako u odnosu na njihove neromske susjede tako i u odnosu na Rome u drugim zemljama regiona.³

TABELA 1. OBRAZOVANJE

Zemlja	Pismenost (dob 16+)		Pohađanje škole (dob 7-15)		Pohađanje škole (dob 16-19)	
	Romi	neromi	Romi	neromi	Romi	neromi
Albanija	65%	95%	48%	91%	13%	60%
Bosna i Hercegovina	82%	97%	61%	96%	15%	72%
Hrvatska	84%	99%	87%	93%	31%	77%
Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija	83%	96%	74%	90%	27%	65%
Crna Gora	73%	99%	55%	94%	13%	61%
Srbija	85%	98%	80%	95%	25%	71%

TABELA 2. NEZAPOSLENOST I SIROMAŠTVO

Zemlja	Nezaposlenost (dob 15-64)		Nezaposlenost (dob 15-24)		Siromaštvo na temelju prihoda ¹	
	Romi	neromi	Romi	neromi	Romi	neromi
Albanija	23%	18%	37%	39%	37%	15%
Bosna i Hercegovina	54%	30%	69%	56%	42%	14%
Hrvatska	65%	23%	76%	34%	9%	5%
Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija	53%	27%	71%	61%	41%	14%
Crna Gora	44%	30%	56%	49%	29%	5%
Srbija	49%	27%	65%	50%	30%	8%

Albanija

Rezultati popisa stanovništva u Albaniji iz 2011. godine uključuju brojke od 8.301 Roma i 3.368 Egipćana, koji pojedinačno predstavljaju 0,3% i 0,1% ukupnog stanovništva.⁹ Neslužbene procjene ukupnog broja Roma u Albaniji variraju od 80.000 do 150.000 (tj. između 2,5% i 4,7% ukupnog stanovništva), dok NVO-i Egipćana procjenjuju broj Egipćana na više od 200.000 (5,2% ukupnog stanovništva).¹⁰ Romi i Egipćani žive na cijelom području zemlje, pri čemu su najveće koncentracije stanovništva u središnjoj i jugoistočnoj Albaniji.

Prema podacima koje je prikupio UNICEF 2007. godine, 62% Roma u dobi od 3 do 16 godina starosti ne pohađa škole ili institucije predškolskog obrazovanja.¹¹ Studija UNICEF-a također je ukazala da su stope pohađanja

škole među romskim djevojčicama u dobi od šest do devet godina starosti više od stopa njihovih vršnjaka muškog spola, ali opadaju nakon dobi od trinaest godina.¹² Nešto skorije, u 2011. godini, regionalno istraživanje koje su naručili UNDP, Svjetska banka i Evropska komisija (u daljem tekstu „Regionalno istraživanje o Romima“) otkrilo je da 48% Roma u Albaniji u dobi od sedam do 15 godina pohađa školu, što opada na 13% među Romima od 16 do 19 godina.¹³ U anketi je također procijenjeno da je 65% Roma u dobi od 16 i više godina pismeno, u poređenju sa stopom pismenosti od 95% među neromima iste dobi koji žive u blizini Roma.

Prosječan dohodak po glavi stanovnika među Romima u Albaniji procijenjen je u prvoj polovini prethodne decenije kao manji od trećine dohotka koji ostvaruje

TABELA 3. ZDRAVSTVO

Zemlja	Vakcinacija ² (dob 0-6)		Zdravstveno osiguranje		Osnovni lijekovi koji se ne mogu priuštiti	
	Romi	neromi	Romi	neromi	Romi	neromi
Albanija	89%	99%	32%	54%	59%	31%
Bosna i Hercegovina	82%	97%	70%	96%	68%	38%
Hrvatska	97%	99%	82%	97%	44%	16%
Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija	93%	99%	92%	97%	68%	32%
Crna Gora	94%	99%	89%	99%	19%	10%
Srbija	93%	99%	93%	93%	66%	32%

TABELA 5. STAMBENO ZBRINJAVANJE

Zemlja	Problematičan kvalitet smještaja ³		Bez toaleta ili kupatila unutar objekta ⁴		Bez direktnog pristupa vodi za piće ⁵	
	Romi	neromi	Romi	neromi	Romi	neromi
Albanija	36%	7%	61%	34%	30%	18%
Bosna i Hercegovina	35%	5%	22%	9%	11%	7%
Hrvatska	26%	4%	45%	5%	35%	4%
Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija	25%	5%	10%	2%	3%	0%
Crna Gora	42%	12%	24%	5%	10%	2%
Srbija	38%	10%	39%	16%	22%	12%

¹ Paritet kupovne moći \$4,30

² Prijavljena procentualna vrijednost predstavlja udio djece do dobi od 6 godina koja su primila bilo kakve vakcine.

³ U istraživanju se ova varijabla naziva "Udio populacije koja nema pristup sigurnom stambenom smještaju".

⁴ U istraživanju se ova varijabla naziva "Udio populacije koja nema pristup modernom mokrom čvoru".

⁵ U istraživanju se ova varijabla naziva "Udio populacije koja nema pristup modernom vodosnabdijevanju".

neromska populacija, pri čemu čak 80% romske populacije živi ispod granice siromaštva.¹⁴ S druge strane, Regionalno istraživanje o Romima iz 2011. godine prikazuje stopu siromaštva u pogledu dohotka među Romima od 37% ili oko dva i pol puta veću stopu od one među neromima koji žive u blizini romskih naselja. Rezultati istraživanja koje je UNDP objavio 2006. godine također su pokazivali da je nezaposlenost među Romima oko tri puta veća nego među neromima, zbog kombinacije slabog obrazovanja i diskriminacije.¹⁵ Nasuprot tome, Regionalno istraživanje o Romima iz 2011. godine otkrilo je da stopa nezaposlenosti među Romima nije bila drastično viša nego među njihovim neromskim susjedima, u visini od 23% nasuprot 18%.

U oblasti zdravstva, i pored toga što su stope vakcinacije među Romima tek neznatno niže nego među njihovim neromskim susjedima (tj. 89% u odnosu na 99%), pristup zdravstvenom osiguranju predstavlja veći problem: manje od trećine (32%) Roma je osigurano u poređenju sa neznatnom većinom (54%) neroma koji žive u blizini romskih naselja.¹⁶ Štaviše, 59% Roma nema pristup osnovnim lijekovima.

Prema Regionalnom istraživanju o Romima iz 2011. godine, kvalitet stanovanja je problematičan za 36% romskih domaćinstava, među kojima većina (61%) nema toalet ili kupatilo unutar objekta. Znatno manji broj, (30%) romskih domaćinstava u Albaniji, također nema direktan pristup pitkoj vodi.

Romi nisu bili zastupljeni niti u albanskom parlamentu niti su zauzimali mjesta na izbornim listama jedine političke stranke u zemlji koja predstavlja nacionalne manjine. Romi su obavljali funkciju izabranih vijećnika u nekoliko jedinica lokalne samouprave, uključujući Elbasan, Grabian, Lushnjë i Shushicë. Broj aktivnih romskih i egipćanskih NVO-a u zemlji je oko deset.

Albanija se priključila Dekadi uključenja Roma 2008. godine. *Izveštaj o napretku* Evropske komisije iz 2012. godine, međutim, karakterizira provedbu strateških dokumenata usvojenih na centralnom nivou i operativnih zaključaka sa seminara o uključivanju Roma i Egipćana iz decembra/prosinca 2011. godine kao „vrlo sporu“, pripisujući takvo stanje stvari „neadekvatnim resursima i nedovoljnoj koordinaciji institucija uključenih na lokalnom i centralnom nivou.“¹⁷ Osobito se u pogledu lokalnog nivoua u izvještaju pominje nedovoljna uključenost i svijest kod lokalnih organa vlasti. Pored toga, izvještaj pominje Rome kao jednu od ranjivih skupina protiv koje se diskriminacija nastavlja.¹⁸

Bosna i Hercegovina

Posljednji popis stanovništva u Bosni i Hercegovini datira iz 1991. godine i pruža brojku od 8.864 Roma. Nezvanične procjene veličine romske populacije u Bosni i Hercegovini kreću se od 40.000 do 100.000, pri čemu brojka od 76.000, do koje je došlo istraživanje obavljeno početkom 2007. godine koja je prezentirana u *Akcio-nom planu Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite*, predstavlja „najprecizniji podatak o stvarnom broju pripadnika romske nacionalne manjine koji žive u Bosni i Hercegovini.“¹⁹ U onoj mjeri u kojoj se ova brojka može smatrati tačnom, Romi predstavljaju otprilike dva posto ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine. Dok je prije ratova na području bivše Jugoslavije većina Roma u Bosni i Hercegovini živjela na teritorijama koje sada pripadaju Republici Srpskoj, danas romska populacija većinom živi u Federaciji Bosne i Hercegovine.²⁰

Institut Otvoreno društvo je u 2008. godini procijenio da otprilike polovina romske djece školske dobi pohađa školu, pri čemu oko 10% njih završava srednju školu.²¹ Ove procjene ne odstupaju drastično od nalaza Regionalnog istraživanja o Romima iz 2011. godine koje navodi da 61% Roma u dobi od sedam do 15 godina starosti i 15% Roma u dobi od 16 i 19 godina starosti pohađa školu. Regionalno istraživanje o Romima također prikazuje stopu pismenosti od 82% među Romima

starijim od 16 godina koju su prijavile same anketirane osobe.

Istraživanje o romskim domaćinstvima provedeno u 16 općina u 2006. i 2007. godini otkrilo je da je stopa zaposlenosti među odraslim Romima četiri posto.²² Isto istraživanje također je otkrilo da je prijavljivanje kod Zavoda za zapošljavanje prije izuzetak nego pravilo i da je otprilike 10% Roma primilo socijalnu pomoć. Ovi nalazi poklapaju se sa podacima koje je UNDP analizirao 2006. godine, a koji ukazuju na stopu siromaštva u romskim domaćinstvima koja je 13,5 puta veća nego među neromskim domaćinstvima u istim naseljima.²³ S druge strane, Regionalno istraživanje o Romima navodi da su među Romima u dobi od 16 do 64 godine stope zaposlenosti i nezaposlenosti 19% odnosno 54%. Ovo skorije istraživanje također je otkrilo manje, iako još uvijek značajne razlike u stopama siromaštva na osnovu dohotka između Roma i njihovih neromskih susjeda: 42% naspram 14%.

Službena statistika o zdravstvenom stanju Roma u Bosni i Hercegovini nije dostupna. Međutim, anketa romskih domaćinstava provedena u 2006. i 2007. godini otkrila je da samo otprilike jedna trećina Roma ima zdravstveno osiguranje, tako da većina njih mora plaćati medicinske usluge kao i sve potrebne lijekove.²⁴ Regionalno istraživanje o Romima iz 2011. godine dalo je u većoj mjeri pomiješane rezultate: 70% Roma ima zdravstveno osiguranje, ali 68% njih nema pristup osnovnim lijekovima. Stope vakcinacije među djecom do šest godina starosti procijenjene su na 82% u poređenju sa 97% među neromima koji žive u blizini romskih naselja.

Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije prijavila je 2005. godine da većina Roma u Bosni i Hercegovini živi u neformalnim, siromašnim naseljima.²⁵ I u ovom slučaju nisu dostupni službeni podaci, ali iskustveni dokazi ukazuju na niže stope poslijeratnog povratka i obnove među Romima nego među Bošnjacima, Hrvatima ili Srbima. Dokazi o životnim uvjetima Roma u Bosni i Hercegovini koji bi u većoj mjeri bili sistemat-ske prirode prikupljeni su kroz Regionalno istraživanje o Romima iz 2011. godine koje je otkrilo da 35% romskih domaćinstava živi u slabim stambenim uvjetima, pri čemu 22% nema toalet ili kupatilo unutar objekta.

Ustav Bosne i Hercegovine rezervira pozicije u gornjem domu Parlamentarne skupštine za predstavnike tri „konstitutivna naroda“, što efektivno isključuje Rome.²⁶ Na lokalnom nivou Romi su obnašali funkcije

u izabranim vijećima u nekoliko jedinica lokalne samouprave, uključujući Brčko distrikt, Jablanicu, Kakanj i Prijedor. Krovne organizacije u Bosni i Hercegovini uključuju otprilike 50 romskih NVO.

Bosna i Hercegovina priključila se Dekadi uključenja Roma 2008. godine. Međutim, *Izveštaj Evropske komisije o napretku Bosne i Hercegovine za 2012. godinu* bilježi mali napredak u oblastima obrazovanja, zapošljavanja i zdravstvene zaštite i pored preuzetih političkih obaveza. Izveštaj također karakterizira romsko učešće u procesu donošenja odluka kao „vrlo nisko“ te bilježi nastavljenju diskriminaciju i nasilje u porodici koje pogađa Romkinje i romsku djecu.²⁷

Hrvatska

Popis stanovništva Hrvatske iz 2011. godine prikazuje brojku od 16.975 Roma i 172 Aškalija.²⁸ Hrvatska vlada, međutim, procjenjuje da je brojčano romska populacija ove zemlje između 30.000 i 40.000.²⁹ U onoj mjeri u kojoj je ovaj raspon tačan, Romi predstavljaju između 0,7% i jedan posto ukupne populacije. Otprilike jedna trećina romske populacije Hrvatske doselila se tamo iz drugih republika bivše Jugoslavije 1990-ih godina.³⁰ Najveća koncentracija Roma u Hrvatskoj je u Međimurskoj županiji.

Institut za otvoreno društvo procjenjuje da je 22,1% romske djece u dobi za pohađanje osnovne škole upisano u školu.³¹ Isti izvor navodi procjenu stope upisa od 5,2% u srednje škole. Nalazi Regionalnog istraživanja o Romima iz 2011. godine prikazuju manje alarmantnu sliku u ovom pogledu, uz procjenu stope upisa Roma u obavezno i srednjoškolsko obrazovanje od 87 odnosno 31%. Prema podacima koje su prijavili sami ispitanici, stopa pismenosti među Romima u dobi od 16 godina i više bila je 84%. U martu/ožujku 2010. godine Veliko vijeće Evropskog suda za ljudska prava izreklo je presudu prema kojoj razredi sačinjeni isključivo od Roma ustanovljeni u određenim osnovnim školama u Hrvatskoj predstavljaju kršenje prava na obrazovanje i zabrane diskriminacije sadržanih u *Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima*.³² Dokazi o promjenama koje su se dogodile nakon donošenja ove presude su oskudni.

Hrvatski zavod za zapošljavanje procijenio je broj nezaposlenih Roma na otprilike 4.500 u decembru/prosincu 2011.³³ Ova brojka predstavlja oko 1,5% ukupnog broja nezaposlenih u Hrvatskoj. Regionalno istraživanje o Romima ukazuje na stopu nezaposlenosti od 65% među Romima u dobi između 16 i 64 godine starosti,

gotovo tri puta veću od stope nezaposlenosti među neromskim susjedima. Dok je istraživanje koje je naručio UNDP u 2005. godini otkrilo stopu siromaštva među Romima 2,5 puta veću nego među neromima koji žive u neposrednoj blizini, izvještaj o Regionalnom istraživanju o Romima iz 2011. godine prikazuje da su stope siromaštva na osnovu dohotka među Romima skoro dvostruko veće od onih među njihovim romskim susjedima. U istom izvještaju je, međutim, prikazano da su stope siromaštva na osnovu rashoda pet puta veće među Romima nego među neromima.³⁴

Regionalno istraživanje o Romima iz 2011. godine prikazuje da 82% Roma ima pristup zdravstvenom osiguranju (u poređenju sa stopama pristupa od 97% među neromima koji žive u blizini romskih naselja), pri čemu stope vakcinacije među novorođenčadima i djecom neznatno odstupaju kod romske u odnosu na neromsku populaciju (tj. 97% naspram 99%). Međutim, 44% Roma prijavilo je nemogućnost pristupa osnovnim lijekovima, što je gotovo tri puta veća stopa od one koju su prijavili neromi iz susjednih naselja.

Otprilike jedna četvrtina romskih domaćinstava u Hrvatskoj živi u sirotinjskim četvrtima ili oronulim stambenim jedinicama, što je šest puta veći broj nego za neromska domaćinstva u blizini Roma. Razlika u pogledu toaleta ili kupatila unutar objekta i direktnog pristupa pitkoj vodi je čak i veća: 45% romskih domaćinstava nema mokri čvor u objektu, u poređenju sa 5% njihovih neromskih susjeda. Trideset i pet posto romskih domaćinstava i četiri posto neromskih domaćinstava u blizini romskih naselja nemaju direktan pristup pitkoj vodi.

Zahvaljujući pravnim odredbama o zastupljenosti manjina, Romi su prisutni u Saboru Hrvatske od 2007. godine, pri čemu je promjena u zastupljenosti nastupila nakon parlamentarnih izbora 2011. godine.³⁵ Romi su također bili zastupljeni kao izabrani vijećnici u nekoliko općina (npr. Mala Subotica, Nedelišće, Orahovica, Pribislavec i Grad Zagreb), kao i u Vijeću nacionalnih manjina (o čemu će biti više riječi u Poglavlju 3 ovog izvještaja). Broj aktivnih romskih NVO-a u Hrvatskoj kreće se između deset i 15.

Hrvatska učestvuje u Dekadi uključenja Roma od njenog pokretanja 2005. godine, a trenutno predsjedava ovom inicijativom (juli/srpanj 2012-juni/lipanj 2013. godine). U *Izveštaju Evropske komisije o sveobuhvatnom monitoringu Hrvatske iz 2012. godine* Romi se pominju vrlo malo, pri čemu je najopširnije pominjanje to da

„romska manjina suočava se sa posebno teškim uvjetima života, a izazovi su i dalje prisutni u područjima obrazovanja, socijalne zaštite, zdravstvene zaštite, zapošljavanja i pristupa osobnim dokumentima.“³⁶

Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija

Rezultati posljednjeg popisa stanovništva koji je okončan u Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji 2002. godine uključuju brojku od 53.879 Roma, što predstavlja 2,7% ukupnog stanovništva zemlje.³⁷ Dok se neslužbene procjene općenito kreću oko dva puta većeg broja od zvanične brojke, informacije prikupljene od lokalnih romskih NVO-a sugeriraju ukupan broj koji je u nižem dijelu ovog raspona.³⁸ Iako Romi žive u većini od 85 općina Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije, gotovo 90% njih je prisutno u glavnom gradu Skopju i deset urbanih općina raspoređenih širom zemlje. Gotovo četvrtina romske populacije ove zemlje živi u općini sa romskom većinom Šuto Orizari. Popis stanovništva iz 2002. godine prikazuje populaciju Egipćana od 3.713 osoba ili 0,18% ukupnog stanovništva.

U nedostatku trenutnih zvaničnih podataka podijeljenih po etničkoj pripadnosti, studija okončana 2011. godine procijenila je stopu Roma koji su završili osnovno obrazovanje na oko 60% u poređenju sa preko 90% za etničke Makedonce.³⁹ Čini se da se ova procjena dobro uklapa sa nalazima Regionalnog istraživanja o Romima za 2011. godinu prema kojem 74% Roma u starosnoj dobi od sedam do 15 godina pohađa školu. Isto istraživanje otkrilo je da su stope upisa u srednje škole među Romima u dobi između 16 i 19 godina 27% u poređenju sa 65% među neromima koji žive u blizini romskih naselja. Pismenost koju su prijavili sami anketirani Romi u dobi od 16 i više godina je 83%. Vrijednosti izračunate na temelju zvaničnih podataka nadalje sugeriraju da Romi predstavljaju gotovo trećinu u kategoriji djece sa smetnjama u razvoju upisane u osnovno obrazovanje.⁴⁰

Prema zvaničnim podacima iz 2010. godine Romi čine 5,2% svih nezaposlenih.⁴¹ Analiza okončana 2010. godine procijenila je stopu nezaposlenosti među Romima u 2008. godini na 75% u poređenju sa državnim prosjekom od oko 30%.⁴² Regionalno istraživanje o Romima iz 2011. godine, s druge strane, procjenjuje stopu nezaposlenosti među Romima u dobi između 15 i 64 godine starosti na 53%, što je skoro dvostruka vrijednost iste stope među neromima koji žive u blizini romskih naselja. Na sličan način, dok analiza iz 2010. godine procjenjuje da siromaštvo na osnovu dohotka

među Romima odgovara stopi od 63% (u poređenju sa 27% za etničke Makedonce i 29% za etničke Albance), Istraživanje iz 2011. godine prikazuje stope siromaštva na osnovu dohotka od 41% među Romima i 14% među neromima. I pored činjenice da je Ministarstvo rada i socijalne politike implementiralo programe zapošljavanja usmjerene na Rome, ovi programi nisu imali uspjeha u privlačenju Roma na učešće.⁴³

U oblasti zdravstva, Romi su prijavili stope vakcinacije dojenčadi i djece (93%) i pristup zdravstvenom osiguranju (92%) koje su tek neznatno niže od stopa koje su prijavili njihovi susjedi neromi (99% i 97%).⁴⁴ Međutim, pristup osnovnim lijekovima je problematičniji, pri čemu je više od dvije trećine Roma prijavilo da nema taj pristup (u poređenju sa 32% neroma koji žive u blizini romskih naselja).

Prema Regionalnom istraživanju o Romima iz 2011. godine, gotovo četvrtina romskih domaćinstava u Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji živi u sirotinjskim četvrtima ili stambenim jedinicama koje nisu održavane, u poređenju sa 5% obližnjih neromskih domaćinstava.⁴⁵ U istraživanju se dalje ukazuje da je pristup pitkoj vodi i postojanje mokrog čvora relativno neproblematično za romska domaćinstva, međutim i kao takvo je problematičnije nego među njihovim susjedima neromima. Nedvojbeno problematičniji su prijavljeni slučajevi prisilne deložacije Roma koje prati uništavanje njihovih domova. U konačnici se čini da je broj Roma koji će biti ostavljen bez krova nad glavom nakon odbijanja njihovih zahtjeva u skladu sa zakonodavstvom usvojenim 2011. godine za legalizaciju (bespravni) građevina u kojima su prethodno obitavali znatan (iako ne i izvjestan).

Romi su bili relativno dobro zastupljeni u vladi na državnom nivou u Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji, sa najmanje jednim Romom koji je predstavljao romsku političku stranku u Skupštini od 1990. godine, najmanje jednim zamjenikom ministra Romom od 2006. godine i prvim ministrom Romom na svijetu koji je imenovan nakon parlamentarnih izbora 2008. godine. Pored strategije i akcionih planova pripremljenih u vezi sa Dekadom uključenja Roma, u aprilu/travnju 2011. godine Skupština je usvojila *Deklaraciju o unapređenju stanja i prava Roma*.⁴⁶ Na lokalnom nivou, općina Šuto Orizari u Skopju birala je načelnika Roma od kada je ustanovljena 1996. godine. Osim što predstavljaju većinu izabranih vijećnika u Šuto Orizariju, Romi su zastupljeni u izabranim vijećima i na drugim

lokalitetima u Skopju, kao i u Gostivaru, Kumanovu i Prilepu.

Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija priključila se Dekadi uključenja Roma u njenom početku 2005. godine. *Izveštaj Evropske komisije o napretku za 2012. godinu* navodi „određeni napredak“ u pogledu stanja Roma dok istovremeno ukazuje na dosljednu diskriminaciju, uključujući višestruke oblike diskriminacije Romkinja.⁴⁷ Ocjenjujući provedbu državnih akcionih planova usvojenih pod okriljem Dekade uključenja Roma kao općenito „sporu“, *Izveštaj* ističe i Državni akcioni plan za Romkinje i navodi da „nedovoljna podrška [...] čini njegovu provedbu gotovo nemogućom.“⁴⁸

Kosovo

Rezultati popisa obavljenog na Kosovu 2011. godine uključuje brojku od 8.824 Roma, 15.436 Aškalija i 11.524 Egipćana.⁴⁹ U onoj mjeri u kojoj su ove brojke tačne, Romi, Aškalije i Egipćani predstavljaju 0,5%, 0,9% odnosno 0,7% ukupnog stanovništva Kosova. Dok su nezvanične procjene veličine romske i egipćanske populacije veće od brojki iz popisa (tj. 35.000 odnosno 25.000), u slučaju Aškalija vrijedi suprotno (12.000).⁵⁰ Uzimajući najviše brojke za svaku od kategorija, Romi, Aškalije i Egipćani zajedno predstavljaju gotovo 4% ukupnog stanovništva Kosova. Vrijedi napomenuti da u vremenu koje je prošlo od posljednjeg relativno pouzdanog popisa stanovništva (1981. godina), zbijeg nepoznatog broja Roma, Aškalija i Egipćana sa Kosova nakon oružanog sukoba iz 1999. godine otežava procjenu veličine današnjih populacija Roma, Aškalija i Egipćana.

Kosovska fondacija za otvoreno društvo (engl. KFOS) izvijestila je da u 2009. godini 11,2% Roma, Aškalija i Egipćana muškaraca i 30,2% žena nije završilo niti jednu godinu formalnog obrazovanja.⁵¹ UNDP je 2010. godine procijenio da jedna četvrtina djece Roma, Aškalija i Egipćana ne pohađa osnovnu školu dok 62% Roma, Aškalija i Egipćana dječaka i 78% djevojčica ne pohađa srednju školu.⁵² KFOS prikazuje stope pismenosti od 75,7% za Rome, 81,6% za Aškalije i 81,7% za Egipćane.

UNDP u 2010. godini procjenjuje nezaposlenost među Romima, Aškalijama i Egipćanima na 58%, u poređenju sa prosjekom za Kosovo od 48%.⁵³ Ista studija prikazuje stope nezaposlenosti od 75% među mladim muškarcima Romima, Aškalijama i Egipćanima u dobi između 15 i 24 godine.

Osamdeset i šest posto Roma, Aškalija i Egipćana uključenih u istraživanje obavljeno 2004. godine navelo je da nije imalo pristup osnovnim lijekovima u periodu od prethodnih 12 mjeseci.⁵⁴ Pored toga, raniji i trenutni stanovnici kampova za interno raseljene osobe u Mitrovici i Plemetinu često pate od ozbiljnih oboljenja koja su rezultat zagađenja okoliša.

Istraživanje koje je naručio UNDP 2005. godine otkrilo je da 72% Roma, Aškalija i Egipćana nema toalet ili kupatilo u svojim stambenim jedinicama, u poređenju sa 45% među obližnjim domaćinstvima druge etničke pripadnosti.⁵⁵ Trenutna situacija sa stambenim zbrinjavanjem Roma na Kosovu je dodatno iskomplikirana događajima koji se dešavaju u vezi sa oružanim sukobom iz 1999. godine, uključujući nepotpunu dokumentaciju kod Roma, Aškalija i Egipćana o kupovini imovine od Srba koji su kasnije napustili Kosovo, uništavanje kuća tokom ili nakon sukoba i tekuće (nezakonito) naseljavanje trećih lica na imovinu čiji su vlasnici prije sukoba bili Romi, Aškalije i Egipćani.⁵⁶

Prema odredbi Ustava Kosova iz 2008. godine svakoj od zajednica Roma, Aškalija i Egipćana pripada po jedno mjesto u Parlamentu, dok se četvrti mandat dodjeljuje onoj od tri zajednice koja ostvari najveći broj glasova. I pored predodređenih mjesta izborni učinak političkih stranaka Roma, Aškalija i Egipćana bio je slab, uz malo saradnje između njih.⁵⁷ Romi, Aškalije i/ili Egipćani također služe kao izabrani vijećnici u općinama Gračanica, Uroševac, Kosovo Polje, Đakovica, Peć i Prizren. Procjenjuje se da je broj aktivnih NVO-a Roma, Aškalija i Egipćana između 15 i 20.

Kosovo nije članica Dekade uključenja Roma. *Saopštenje o studiji izvodljivosti za Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Evropske unije i Kosova* koje je izdala Evropska komisija ukazuje na potrebu da Kosovo ostvari napredak u provedbi svoje strategije i akcionog plana za Rome, Aškalije i Egipćane i da u te svrhe predvidi adekvatna budžetska sredstva.⁵⁸

Crna Gora

Crnogorski popis iz 2011. godine pokazuje brojku od 6.251 Roma i 2.054 Egipćanina.⁵⁹ Prema ovim brojkama, koje su u većoj mjeri prihvaćene također unutar NVO sektora, Romi čine oko jedan posto ukupnog stanovništva, dok Egipćani predstavljaju 0,3% ukupnog broja stanovnika. Prema službenoj statistici, većina (63,8%) Roma živi u Podgorici, koja skupa sa četiri druge općine (Berane, Bijelo Polje, Herceg Novi i Nikšić) predstavlja

mjesto boravka za gotovo 90% romske populacije ove zemlje. Najveća koncentracija Egipćana je također zastupljena u Podgorici, nakon koje slijede Nikšić, Tivat i Berane (tim redoslijedom).

Institut za otvoreno društvo je 2008. godine procijenio stopu pohađanja osnovnog i srednjoškolskog obrazovanjameđu Romima na 25,7% odnosno 1,5%, pri čemu 19,8% Roma uspješno završi osnovno obrazovanje.⁶⁰ S druge strane, istraživanje koje su 2011. godine proveli UNDP, Svjetska banka i Evropska komisija otkrilo je stope od 55% u obaveznom obrazovanju i 13% u srednjoškolskom obrazovanju među Romima u Crnoj Gori.⁶¹ Broj Roma upisanih na univerzitet u Crnoj Gori je manji od deset. Segregacija u obrazovanju je također prijavljena kao problem, posebno u kampu Konik smještenom u predgrađu Podgorice. Istraživanje UNDP-a, Svjetske banke i Evropske komisije prikazuje stopu pismenosti od 73% među Romima starijim od 16 godina koju su prijavili sami anketirani.

Dokument strategije smanjenja siromaštva Crne Gore iz 2003. godine prikazuje stopu siromaštva među domaćinstvima Roma, Aškalija i Egipćana koja je 4,5 puta veća od državne stope siromaštva, a slične razlike postoje i u stopama nezaposlenosti (tj. 43,3% među Romima, Aškalijama i Egipćanima naspram 11% u općoj populaciji).⁶² Nešto skorije istraživanje UNDP-a, Svjetske banke i Evropske komisije otkrilo je stopu nezaposlenosti od 44% među Romima u Crnoj Gori u poređenju sa 30% među neromima koji žive u blizini Roma. Nalazi o siromaštvu na osnovu dohotka među Romima uključenim u istu ovu anketu bili su 29% u poređenju sa pet posto među neromima koji žive u blizini.

Romi u Crnoj Gori su relativno dobro pokriveni zdravstvenim osiguranjem i programima imunizacije (89% i 94%), te također daju pozitivniju vlastitu procjenu zdravstvenog stanja nego neromi koji žive u neposrednoj blizini.⁶³ I pored toga, dostupne informacije sugeriraju da je zdravstvena situacija Roma znatno gora nego zdravstvena situacija opće populacije Crne Gore. Kao što to vrijedi i drugdje, stopa prirodnog priraštaja među Romima je viša od državnog prosjeka, pri čemu udio Roma u općoj populaciji značajno opada među stanovništvom starijeg životnog doba.⁶⁴

Istraživanje domaćinstava provedeno u 2003. godini otkrilo je da gotovo polovina porodica Roma, Aškalija i Egipćana živi u barakama ili stambenim jedinicama slabog kvaliteta.⁶⁵ Nalazi istraživanja UNDP-a, Svjetske

banke i Evropske komisije su slični u ovom pogledu: za 42% anketiranih Roma procijenjeno je da žive u ruševnim kućama ili sirotinjskim četvrtima, u poređenju sa 12% za neromsku populaciju u njihovom susjedstvu. Osim toga, prema izvještaju UNICEF-a iz 2007. godine segregacija u pogledu stambenog smještaja nastavlja biti općeprisutna.⁶⁶

Do danas nijedan Rom, Egipćanin ili Aškalija nije izabran na službenu funkciju na bilo kojem nivou u Crnoj Gori. Broj aktivnih NVO-a Roma, Aškalija i Egipćana u zemlji je oko deset.

Crna Gora se priključila Dekadi uključenja Roma na početku, 2005. godine. *Izvještaj Evropske komisije o napretku Crne Gore za 2012. godinu* pruža pozitivne osvrtne na usvajanja *Strategije za unapređenje pozicije Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012-2016*, a istovremeno ukazuje na nezadovoljenu potrebu da se izađe na kraj sa diskriminacijom protiv Roma, Aškalija i Egipćana kroz implementaciju *Strategije* i drugih relevantnih dokumenata.⁶⁷ *Izvještaj* također bilježi višestruke oblike diskriminacije Romkinja.⁶⁸

Srbija

Prema rezultatima popisa stanovništva Srbije iz 2011. godine, u toj zemlji živi 147.604 Roma, koji predstavljaju otprilike 2,1% ukupnog stanovništva zemlje.⁶⁹ Najveći broj pripadnika romske populacije Srbije (38,8%) živi u južnim i istočnim dijelovima zemlje, nakon čega slijedi regija Vojvodina gdje živi 28,8% ukupne romske populacije. Dok nezvanične procjene romske populacije u Srbiji dostižu i 800.000, raspon od 450.000 do 500.000 općenito je prihvaćen kako od strane vlade tako i od strane subjekata u nevladinom sektoru.⁷⁰ Ukoliko je ova procjena tačna, onda Romi predstavljaju oko šest posto ukupnog stanovništva Srbije.

Dok podaci koje je UNICEF prikupio u 2006. godini pokazuju da 70% romske djece školske dobi pohađa školu,⁷¹ u 2008. godini Institut za otvoreno društvo prezentirao je podatke iz zvaničnih izvora koji govore da 36,1% Roma završi osnovno obrazovanje, dok devet posto njih završi srednju školu.⁷² Istraživanje iz 2010. godine otkrilo je da Romi predstavljaju gotovo 30% učenika u posebnim školama u Srbiji.⁷³ Regionalno istraživanje koje su 2011. godine proveli UNDP, Svjetska banka i Evropska komisija prikazuje donekle povoljniju sliku: 80% Roma u životnoj dobi od sedam do 15 godina je upisano u osnovno obrazovanje, dok četvrtina Roma u životnoj dobi od 16 do 19 godina pohađa srednju

školu.⁷⁴ Isto istraživanje prikazuje stopu pismenosti od 85% među Romima starosne dobi 16 godina i više koju su prijavili sami učesnici u anketi.

Anketa mjerenja životnog standarda provedena u Srbiji 2007. godine otkrila je da je gotovo polovina Roma koji žive izvan romskih naselja siromašna.⁷⁵ S druge strane, istraživanje koje je prethodne godine proveo UNICEF otkriva da više od 60% romskih domaćinstava sa djetecom živi u siromaštvu.⁷⁶ Istraživanje UNDP-a, Svjetske banke i Evropske komisije iz 2011. godine navodi stopu nezaposlenosti od 49% među Romima u poređenju sa 27% među neromima koji žive u neposrednoj blizini. Prema podacima iz istog istraživanja, siromaštvo na osnovu dohotka među Romima bilo je 30 %, gotovo četiri puta veće od stope prisutne među njihovim neromskim susjedima.

U nalazima Regionalnog istraživanja UNDP-a, Svjetske banke i Evropske komisije iz 2011. godine prikazani pristup zdravstvenom osiguranju i vakcinacijama nije značajno odstupao između Roma i njihovih neromskih susjeda. I pored toga, istraživanje UNICEF-a iz 2006. godine sugerira da su stope smrtnosti novorođenčadi i djece među Romima gotovo tri puta više od istih stopa u općoj populaciji.⁷⁷ Najčešći prijavljeni zdravstveni problemi kod romske populacije uključuju tuberkulozu, oboljenja kože i hronične respiratorne bolesti.⁷⁸

Kroz istraživanje provedeno u 2002. godini, na mapu su stavljena 593 romska naselja u Srbiji. Istraživanje je pored toga otkrilo da je većina ovih naselja neformalne

prirode i da im nedostaje adekvatna infrastruktura i pristup institucijama.⁷⁹ Uz to, 38% stambenih jedinica u kojima su naseljeni Romi procijenjeno je kao nesigurno u Regionalnom istraživanju UNDP-a, Svjetske banke i Evropske komisije provedenom u 2011. godini; odgovarajuća stopa među neromima bila je 10%.

Skupštinski izbori iz 2007. godine donijeli su dva mjesta u parlamentu predstavnicima romskih političkih stranaka. Uprkos pravnoj odredbi, kojom su političke stranke koje predstavljaju nacionalne manjine izuzete od zahtjeva da moraju ostvariti minimalno pet posto važećih glasova kako bi učestvovali u raspodjeli mandata, nije bilo predstavnika romskih političkih stranaka koji su izabrani u skupštinu 2008. i 2012. godine, iako je jedan Rom izabran sa liste stranke koja predstavlja većinsko stanovništvo.⁸⁰ Na lokalnom nivou Romi su obnašali dužnost kao izabrani vijećnici u nekoliko jedinica lokalne samouprave, uključujući dvije na koje su bile usmjerene aktivnosti BPRI projekta: Kruševac i Novi Sad. U Srbiji ima oko 50 aktivnih romskih NVO.

Srbija je učesnica u Dekadi uključenja Roma od njenog početka 2005. godine. *Izveštaj Evropske komisije o napretku Srbije* za 2012. godinu navodi „određena poboljšanja u poziciji romske populacije“, a istovremeno ukazuje da za provedbu *Strategije za unapređenje statusa Roma u Republici Srbiji* nisu formalno usvojeni bilo kakvi akcioni planovi da Romi nastavljaju biti jedna od grupa koje su u najvećoj mjeri izložene diskriminaciji.⁸¹ *Izveštaj* također pominje nastavak prakse upisivanja romske djece u posebne obrazovne institucije.⁸²

Fusnote

1 Vidjeti, na primjer, Samuel Augustini ab Hortis, *Cigáni v Uhorsku [Cigani u Mađarskoj]* (Bratislava: Štúdio dd, 1995); Ivan Bernasovský i Jarmila Bernasovská, *Antropologija Roma (Cigana): Auksološka i antropogenetička studija* (Brno: NAUMA/Universitas Masarykiana, 1999); Angus Fraser, *Cigani* (Cambridge: Blackwell, 1995); Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann, *Historischer Versuch über die Zigeuner betreffend die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volks seit seiner Erscheinung in Europa, und dessen Ursprung [Historijski eseji o Ciganima koji se tiču načina života i poretku, morala i sudbine ove nacije od njenog pojavljivanja u Evropi te njeno porijeklo]* (Göttingen: Johann Christian Dieterich, 1787); Ian Hancock, „Istočnoevropski korijeni romskog nacionalizma“, u David Crowe i John Kolsti (urednici), *Cigani Istočne Evrope* (M.E. Sharpe, Armonk, 1991) Emília Horváthová, *Cigáni na Slovensku: Historicko-etnografický náčrt [Cigani u Slovačkoj: Historijsko-etnografski prikaz]* (Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1964); Anna Jurová, „K otázkam pôvodu a pomenovania Rómov [O pitanjima porijekla i imenovanja Roma]“, *Človek a spoločnosť*, 2000, <<http://www.saske.sk>>; Donald Kenrick, *Cigani: Od Indije do Mediterana* (Toulouse: Gypsy Research Center/CRDP Midi Pyrénées 1993); Arne B. Mann, „Odkiaľ prišli Rómovia? [Odkiaľ su došli Romi?]“ *Historická revue* (1990) br. 3: 7-9; Elena Marushiakova i Vesselin Popov, *Cigani u Otomanskoj imperiji: Doprinos historiji Balkana* (Paris and Hatfield: Centre de recherches tsiganes i University of Hertfordshire, 2001); Trajko Petrovski, „Jazikot na Romite“, *Puls* 10, no. 474 (2000): 62-63; i Albert Thomas Sinclair, „Riječ ‘Rom’“, *Žurnal Društva za kulturno naslijeđe cigana* svezak 3 (1909-1910): 33-42. Vidjeti također Marcel Courthiade, „O pôvodu rómskeho národa - skutočnosť a legendy [O porijeklu romske nacije – realnost i legende]“, *Sam adaj - Sme tu* (maj/svibanj 2001): 4-5.

2 Elena Marushiakova i dr., *Formiranje identiteta među manjinama na Balkanu: Slučajevi Roma, Egipćana i Aškalija na Kosovu* (Sofia: Minority Studies Society Studii Romani, 2001).

3 Nalazi ovog istraživanja su dostupni na <<http://europeandcis.undp.org/data/show/D69F01FE-F203-1EE9-B45121B12A557E1B>>.

9 INSTAT, *Popis stanovništva i domaćinstava 2011*, Dio 1 (Tirana: INSTAT, 2012), str. 71.

10 Vidjeti Fond za obrazovanje Roma, *Procjena za zemlju: Albanija* (Budimpešta: Fond za edukaciju Roma, 2011), str. 9, <www.romaeducationfund.org>.

11 Adem Tamo i Theodhori Karaj, *Situata arsimore e fëmijëve romë në Shqipëri [Obrazovna situacija romske djece u Albaniji]* (Tirana: UNICEF i Save the Children 2007), str. 16, <<http://www.scalbania.org/2.pdf>>; citirano u Fond za edukaciju Roma, *Procjena stanja za Albaniju* (Budimpešta: Fond za edukaciju Roma, 2011), str. 20, <www.romaeducationfund.org>.

12 *Ibid.*

13 Razvojni program Ujedinjenih nacija, “Podaci o Romima”, <<http://europeandcis.undp.org/data/show/D69F01FE-F203-1EE9-B45121B12A557E1B>>.

14 Halil Dunder et al., *Siromaštvo i obrazovanje u Albaniji: Ko ostvaruje prednost od javne potrošnje* (Washington, D.C.: Svjetska banka, 2005), <http://siteresources.worldbank.org/INTPSIA/Resources/490023-1120841262639/Albania_PSA_Education.pdf>.

15 Razvojni program Ujedinjenih nacija u Albaniji, Rizična skupina: Društvena ranjivost Roma u Albaniji (Tirana: UNDP Albanija, 2006), str. 10, <http://europeandcis.undp.org/uploads/public/File/rbec_web/vgr/Albanian_Roma_Report_english_reduced.pdf>.

16 Razvojni program Ujedinjenih nacija, “Podaci o Romima”, <<http://europeandcis.undp.org/data/show/D69F01FE-F203-1EE9-B45121B12A557E1B>>.

17 Evropska komisija, *Izveštaj o napretku za Albaniju za 2012. godinu* (Brisel: Evropska Komisija, 2012), str. 21, <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/al_rapport_2012_en.pdf>.

18 *Ibid.*, str. 21, 54.

19 Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, *Akcionni plan Bosne i Hercegovine rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite* (Sarajevo: Vijeće ministara Bosne i Hercegovine), str. 1-2, <www.romadecade.org>.

20 Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije, *Izveštaj o Bosni i Hercegovini* (Strasbourg: Vijeće Evrope, 2005), <http://hudoc.ecri.coe.int/XML/Ecri/ENGLISH/Cycle_03/03_CbC_eng/BIH-CbC-III-2005-2-ENG.pdf>.

21 Institut za otvoreno društvo, *Međunarodni uporedni set podataka o obrazovanju Roma – 2008* (New York: Institut za otvoreno društvo, 2008), <http://www.romadecade.org/files/downloads/Education%20Resources/table_2008.pdf>.

22 Marina Franić-Kadić i Sanela Bešić, „Projekat socijalno istraživanje“: Analiza ankete o socioekonomskom statusu Roma u 16 romskih zajednica u Bosni i Hercegovini (Sarajevo: Prism Research, 2007).

23 Andrey Ivanov i dr., *Izloženi riziku: Rom i raseljena lica u Jugistočnoj Evropi* (Bratislava: Razvojni program Ujedinjenih nacija, 2006), <<http://europeandcis.undp.org/news/show/A3C29ADB-F203-1EE9-BB0A277C80C5F9F2>>.

24 Marina Franić-Kadić i Sanela Bešić, „Projekat socijalno istraživanje“: Analiza ankete o socioekonomskom statusu Roma u 16 romskih zajednica u Bosni i Hercegovini (Sarajevo: Prism Research, 2007).

25 Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije, *Izveštaj o Bosni i Hercegovini* (Strasbourg: Vijeće Evrope, 2005), <http://hudoc.ecri.coe.int/XML/Ecri/ENGLISH/Cycle_03/03_CbC_eng/BIH-CbC-III-2005-2-ENG.pdf>.

26 Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, *Ustav Bosne i Hercegovine* (Sarajevo: Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, 2009), Članovi IV i V, <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>. Odluka Velikog vijeća Evropskog suda za ljudska prava iz 2009. godine popraćena je pripremama za izmjene i dopune *Ustava* kako bi se omogućilo manjinama da budu birane u gornji dom Parlamentarne skupštine i Predsjedništvo, međutim, od januara/siječnja 2013. godine takve reforme nisu usvojene. Vidi Evropski sud za ljudska prava, *Predmet Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine* (Predstavka br. 27996/06 i 34836/06) (Strasbourg: Vijeće Evrope, 2009), <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-96491>>.

27 Evropska komisija, *Izveštaj o napretku Bosne i Hercegovine za 2012. godinu* (Brisel: Vijeće evropskih zajednica, 2012), str. 20, <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/ba_rapport_2012_en.pdf>.

28 Državni zavod za statistiku, “Stanovništvo prema narodnosti - detaljna klasifikacija - popis 2011”, website, <<http://www.dzs.hr>>. Popis stanovništva Hrvatske iz 2011. godine također pruža brojku za Egipćane (16), ali stavlja ovaj broj među statistiku za osobe iz zemalja Afrike.

29 Vladin ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, *Izveštaj o napretku u pogledu Desetljeća uključivanja Roma za 2011: Hrvatska*

- (Zagreb: Vladin ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2012), str.1.
- 30 Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, *Nacionalna strategija za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine* (Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2012), Zaglavlje III.2, <http://www.vlada.hr/hr/naslovnica/sjednice_i_odluke_vlade_rh/2012/64_sjednica_vlade_republike_hrvatske>.
- 31 Institut za otvoreno društvo, *Međunarodni set uporednih podataka o obrazovanju Roma – 2008* (New York: Institut za otvoreno društvo, 2008), <http://www.romadecade.org/files/downloads/Education%20Resources/table_2008.pdf>.
- 32 Vidjeti Evropski sud za ljudska prava, *Oršus i dr. protiv Hrvatske* (Strasbourg: Vijeće Evrope, 2010), <<http://www.unhcr.org/refworld/docid/4ba208fc2.html>>.
- 33 Vladin ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, *Izvještaj o napretku u pogledu Desetljeća uključivanja Roma 2011: Hrvatska* (Zagreb: Vladin ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2012), str.10.
- 34 Andrey Ivanov, ed., *Lica siromaštva, lica nade: profile ranjivosti za Deceniju uključenosti Roma* (Bratislava: Razvojni program Ujedinjenih nacija, 2005), <http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/faces_of_poverty_faces_of_hope>; United Nations Development Programme, “Data on Roma”, <<http://europeandcis.undp.org/data/show/D69F01FE-F203-1EE9-B45121B12A557E1B>>.
- 35 Vidjeti Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine* 80/2010, Član 18, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/unpan017847.pdf>>.
- 36 Evropska komisija, *Sveobuhvatni izvještaj o monitoringu za Hrvatsku* (Brisel: Evropska Komisija, 2012), Poglavlje 4.23.7, <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/hr_analytical_2012_en.pdf>.
- 37 Posljednji popis stanovništva okončan u Bivšoj Jugoslavskoj Republici Makedoniji proveden je 2002. godine. Novi popis stanovništva pokrenut je 2011. godine, ali je prekinut prije nego što je priveden kraju.
- 38 Vidjeti, na primjer, David M. Crowe, *Historija Cigana u Istočnoj Evropi i Rusiji* (New York: St. Martin's Griffin, 1996), str. 232; Jeremy Druker, „Prisutni ali ne obuhvaćeni: Koliko Roma živi u srednjoj i istočnoj Evropi? Zavisí koga pitate“, *Transitions*, br. 4 (1997): 22-23; Jean-Pierre Liégeois i Nicolae Gheorghe, *Romi/Cigani: Evropska manjina* (London: Grupa za prava manjina, 1995), str. 7.
- 39 Enisa Eminova, Nadica Janeva, i Violeta Petroska-Beška, *Inkluzija Roma u ranom djetinstvu: Izvještaj iz Makedonije* (Budimpešta: Fond otvoreno društvo, Fond za obrazovanje Roma, i UNICEF, 2011), str.61, <<http://www.romachildren.com/wp-content/uploads/2010/12/RECI-Macedonia-English-WEB.pdf>>.
- 40 Fond za obrazovanje Roma, *Procjena za zemlju: Makedonija*, (Budimpešta: Fond za obrazovanje Roma, 2012), str.22, <www.romaeducationfund.org>.
- 41 Ministerstvo za trud i socijalna politika, *Analiza za sastojbata i namaluvanjeto na romskite devojcinja i momcinja vo obrazovniot proces vo Republika Makedonija [Analiza stanja smanjenja broja romskih djevojčica i dječaka u obrazovnom procesu u Republici Makedoniji]* (Skopje: Ministerstvo za rad i socijalnu politiku, 2010).
- 42 Razvojni program Ujedinjenih nacija i Univerzitet Jugoistočne Evrope, *Analize usmjerene na ljude* (Skopje i Tetovo: Razvojni program Ujedinjenih nacija i Univerzitet Jugoistočne Evrope, 2010), <<http://www.undp.org.mk/Default.aspx?LCID=93>>.
- 43 Vidjeti Giorgia DeMarchi, *Izvještaj o stanju: Provedba akcionog plana za unapređenje stanja Roma i Sintija u oblasti OSCE-a* (Skopje: OSCE Monitoring misija u Skopju i Ministarstvo rada i socijalne politike, 2010).
- 44 Razvojni program Ujedinjenih nacija, „Podaci o Romima“, <<http://europeandcis.undp.org/data/show/D69F01FE-F203-1EE9-B45121B12A557E1B>>.
- 45 *Ibid.*
- 46 Sobranie na Republika Makedonija, *Deklaracija za unapređivanje na položbata i pravata na Romite [Deklaracija o unapređenju stanja i prava Roma]* (Skopje: Skupština Republike Makedonije, 2011), <<http://www.sobranie.mk/ext/materialdetails.aspx?Id=bc40247f-a1b3-4b38-8ade-514ceeee9f3a>>.
- 47 Evropska komisija, *Izvještaj o napretku za 2012. godinu Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije* (Brisel: Evropska Komisija, 2012), str. 17-18, <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/mk_rapport_2012_en.pdf>.
- 48 *Ibid.*, str. 46, 54.
- 49 Agencija za statistiku Kosova, *Popis stanovništva i domaćinstava Kosova 2011. godine Završni rezultati: Glavni podaci* (Priština: Agencija za statistiku Kosova, 2012), str.60; <http://esk.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/Final%20Results_ENG.pdf>.
- 50 Vidjeti Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, *Profil zajednica za Kosovo 2010* (Priština: Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, 2010), <<http://www.osce.org/kosovo/75450>>.
- 51 Kosovska fondacija za otvoreno društvo, *Polozicija Roma, Aškaliija i Egipcana na Kosovu: Polazno istraživanje* (Priština: Kosovska fondacija za otvoreno društvo, 2009), <http://kfos.org/pdf/The%20Position%20of%20RAE%20Communities%20in%20Kosovo%20Baseline%20Survey_ENG.pdf>.
- 52 Razvojni program Ujedinjenih nacija, *Izvještaj o ljudskom razvoju za Kosovo 2010* (Priština: Razvojni program Ujedinjenih nacija, 2010), <<http://www.kosovo.undp.org/repository/docs/HDR-2010-English.pdf>>.
- 53 *Ibid.*
- 54 Razvojni program Ujedinjenih nacija, *Izvještaj o ljudskom razvoju 2004* (Priština: Razvojni program Ujedinjenih nacija, 2004); Citirano u *Strategiji za integraciju zajednica Roma, Aškaliija i Egipcana u Republici Kosovo Vlade Republike Kosova 2009-2015*. (Priština: Vlada Republike Kosovo, 2008), str. 33, <http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Strategy_for_the_Integration_of_Roma_Ashkali_and_Egyptian_communities_2009-2015.pdf>.
- 55 Andrey Ivanov, urednik, *Lica siromaštva, lica nade* (Bratislava: Razvojni program Ujedinjenih nacija, 2005), <http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/faces_of_poverty_faces_of_hope>; citirano u Vlada Republike Kosovo, *Strategija za integriranje zajednica Roma, Aškaliija i Egipcana u Republici Kosovo 2009-2015*. (Priština: Vlada Republike Kosovo, 2008), str. 33, <http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Strategy_for_the_Integration_of_Roma_Ashkali_and_Egyptian_communities_2009-2015.pdf>.
- 56 Gezim Visoka and Adem Beha, *Repatrijacija bez odgovornosti: Priroda i implikacije prisilne repatrijacije Roma, Aškaliija i Egipcana na Kosovu* (Priština: Forum 2015), str.11, <<http://www.aktion302.de/fileadmin/aktion302/10RADrepatriation.pdf>>.
- 57 Vidjeti Adem Beha i Gezim Visoka, Konsultativna tijela manjina na Kosovu: U potrazi za učinkovitom emancipacijom neuhvatljive participacije? *Žurnal etnopolitike i manjinskih pitanja u Evropi* 10, br. 1:

1-30, <www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2011/Visoka.Beha.pdf>.

58 Evropska komisija, *Saopštenje Komisije o studiji izvodljivosti za Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Evropske unije i Kosova*, Brisel: Evropska Komisija (Brisel: Evropska Komisija, 2012), str. 14, <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/ks_analytical_2012_en.pdf>. Vidi također Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, Misija na Kosovu, *Doprinos pregledu napretka za Akcioni plan Strategije za integriranje zajednica Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu, 2009-2015*. (Priština: Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, Misija na Kosovu, 2012), str. 41-42.

59 Ured za statistiku Crne Gore, „Podaci iz popisa stanovništva 2011– Crna Gora“, <<http://www.monstat.org/eng/page.php?id=393&pageid=57>>.

60 Institut za otvoreno društvo, *Međunarodni set uporednih podataka o obrazovanju Roma – 2008*. (New York: Institut za otvoreno društvo, 2008), <http://www.romadecade.org/files/downloads/Education%20Resources/table_2008.pdf>.

61 Razvojni program Ujedinjenih nacija, „Podaci o Romima“, <<http://europeandcis.undp.org/data/show/D69F01FE-F203-1EE9-B45121B12A557E1B>>.

62 Vlada Republike Crne Gore, *Strategija razvoja i redukcije siromaštva Crne Gore* (Podgorica: Vlada Republike Crne Gore, 2003), str. 5, <<http://www.minradiss.gov.me/organizacija/strategija-razvoja-i-redukcije-siroma%20i%20tva/92897/174614.html>>.

63 Razvojni program Ujedinjenih nacija, „Podaci o Romima“, <<http://europeandcis.undp.org/data/show/D69F01FE-F203-1EE9-B45121B12A557E1B>>.

64 Vlada Republike Crne Gore, *Strategija razvoja i redukcije siromaštva Crne Gore* (Podgorica: Vlada Republike Crne Gore, 2003), <<http://www.minradiss.gov.me/organizacija/strategija-razvoja-i-redukcije-siroma%20i%20tva/92897/174614.html>>; Biro o referencama stanovništva, *Prikaz svjetskog stanovništva za 2008. godinu* (Washington, DC: Biro o referencama stanovništva, 2008), <<http://www.prb.org/Publications/Datasheets/2008/2008wpds.aspx>>.

65 Institut za strateške studije i prognoze, *Anketa domaćinstava romskih, aškalijskih i egipćanskih izbjeglica i interno raseljenih osoba u Crnoj Gori* (Podgorica: Razvojni program Ujedinjenih nacija, 2003), <http://www.undp.org/me/files/reports/si/Household%20Survey%20ISSP_UNDP_eng.pdf>.

66 UNICEF Srbija, *Razbijanje kruga isključivanja: Romska djeca u Jugoistočnoj Evropi* (Beograd: UNICEF, 2007), str. 22-23, 29, <http://www.unicef.org/ceecis/070305-Subregional_Study_Roma_Children.pdf>.

67 Evropska komisija, *Izveštaj o napretku Crne Gore za 2012*. (Brisel: Evropska Komisija, 2012), str. 15-16, <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/mn_rapport_2012_en.pdf>.

68 *Ibid.* str.41.

69 Kancelarija za statistiku Republike Srbije, *Popis stanovništva, domaćinstava i stambenih jedinica u Republici Srbiji za 2011. godinu: Etnička pripadnost* (Beograd: Kancelarija za statistiku Republike Srbije, 2012), str. 21, 23, <<http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>>.

70 Fond za obrazovanje Roma, *Promoviranje obrazovanja Roma u Srbiji* (Budimpešta: Fond za obrazovanje Roma, 2010), str. 10, <www.romaeducationfund.org>.

71 UNICEF Srbija, *Stanje djece u Srbiji 2006*. (Beograd: UNICEF, 2007), <http://www.unicef.org/serbia/State_of_Children_in_Serbia_2006_1-56%281%29.pdf>.

72 Institut za otvoreno društvo, *Set međunarodnih uporednih podataka o obrazovanju Roma – 2008*, <http://www.romadecade.org/files/downloads/Education%20Resources/table_2008.pdf>.

73 Milena Mihajlović, Christina McDonald, and Katy Negrin, *Romska djeca u „posebnom obrazovanju“ u Srbiji: Prevelika zastupljenost, nedovoljna ostvarenja i utjecaj na život* (New York: Institut za otvoreno društvo, 2010), <<http://www.romadecade.org/files/downloads/Education%20Resources/Roma%20Children%20in%20Special%20Schools%20in%20Serbia.pdf>>.

74 Razvojni program ujedinjenih nacija, „Podaci o Romima“, <<http://europeandcis.undp.org/data/show/D69F01FE-F203-1EE9-B45121B12A557E1B>>.

75 Zavod za statistiku Republike Srbije, *Studija o životnom standardu: Srbija 2002-2007*. (Beograd: Zavod za statistiku Republike Srbije, 2008), <<http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2011/09/Book.pdf>>.

76 UNICEF Srbija, *Stanje djece u Srbiji 2006*. (Beograd: UNICEF, 2007), <http://www.unicef.org/serbia/State_of_Children_in_Serbia_2006_1-56%281%29.pdf>.

77 *Ibid.*

78 Vidjeti, na primjer, Oxfam GB, *Strategija smanjenja siromaštva – Srbija* (Beograd: Oxfam GB, 2003), <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/seerecon/serbiamontenegro/documents/reforms_statement_serbia/annex2-prsp_executive_summary_and_matrices.pdf>.

79 Vidjeti Božidar Jakšić i Goran Bašić, *Romska naselja, životni uslovi i mogućnosti integrisanja Roma u Srbiji* (Beograd: Centar za istraživanje etničke pripadnosti, 2002).

80 Vidjeti Zakon o izboru narodnih poslanika, *Službeni glasnik Republike Srbije* 36/2011, <http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_izboru_narodnih_poslanika.html>; Narodna skupština Republike Srbije, „Izbori i izborni sistem“, Internet stranica, <<http://www.parlament.gov.rs/national-assembly/role-and-mode-of-operation/elections-and-electoral-system.502.html>>.

81 Evropska komisija, *Izveštaj o napretku Srbije za 2012. godinu* (Brisel: Evropska Komisija, 2012), str. 15, 16, 18, 46, <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/sr_rapport_2012_en.pdf>.

82 *Ibid.*, str.51.

Borba protiv diskriminacije

Borba protiv diskriminacije

Temeljna načela borbe protiv diskriminacije utjelovljena su u ustavima zemalja regije Zapadnog Balkana, kao i u zakonodavstvu i strateškim dokumentima o manjinama, rodnoj ravnopravnosti i Romima usvojenim na centralnom nivou. Ukoliko s jedne strane sličnosti premašuju razlike među inicijativama za borbu protiv diskriminacije na centralnom nivou, inicijative koje su generirane na lokalnom nivou pokazuju veći stepen raznovrsnosti. U isto vrijeme, ukupan fond dobre prakse na lokalnom nivou u oblasti borbe protiv diskriminacije primarno čini proširivanje djelovanja institucija za ljudska prava uspostavljenih na centralnom nivou.

2.1 Politike i inicijative na centralnom nivou

Ustavi

Bez obzira na razlike u stepenu direktности kojima se bave diskriminacijom općenito i diskriminacijom protiv manjina konkretno, ustavima zemalja regije Zapadnog Balkana zajedničko je to da garantiraju jednakost u pravima i slobodama svim građanima.

- * Ustav Albanije zabranjuje neopravdanu diskriminaciju na različitim temeljima, uključujući etničku pripadnost.¹ Dok su Ustavom zagarantirana kulturna prava pripadnicima nacionalnih manjina, Romi, pravno gledano, ne uživaju ovu zaštitu jer nisu prepoznati kao nacionalna manjina u Albaniji već kao jezička manjina.² Na sličan način, Egipćani su ostali izvan obuhvata ove odredbe jer nisu prepoznati kao distinktivna grupa.³ Albanskim ustavom također je kreirana pozicija ombudsmena.⁴
- * Ustav Bosne i Hercegovine isključuje pripadnost nacionalnoj manjini kao legitiman temelj za diskriminaciju u pogledu uživanja prava i sloboda.⁵ U skladu sa ovom odredbom, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine obećava „slobodu od diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, polu, jeziku, religiji ili vjerovanju, političkim ili drugim uvjerenjima, nacionalnom i socijalnom porijeklu“ kao i „zaštitu manjina i potencijalno ugroženih grupa.“⁶ Za potrebe „zaštite ljudskog dostojanstva, prava i sloboda“ Ustav Federacije Bosne i Hercegovine predviđa imenovanje tri ombudsmena, po jednog ispred svakog od konstitutivnih naroda.⁷ Ustav Republike Srpske temelji ustavni poredak ovog entiteta na zaštiti etničkih i drugih manjina i garantira građanima Republike Srpske jednaku pravnu zaštitu bez obzira na lične karakteristike.⁸
- * Romi se spominju u Preambuli Ustava Republike Hrvatske kao nacionalna manjina čijim pripadnicima je garantirana ravnopravnost sa građanima koji su etnički Hrvati.⁹ Također, sadržana u ovom Ustavu je garancija jednakih prava i sloboda „neovisno o rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju ili drugim osobinama“, kao i specifična garancija jednakih prava za članove nacionalnih manjina.¹⁰ Pored toga, Hrvatskim ustavom stvara se pozicija ombudsmena (*Pučki pravobranitelj*), koji je odgovoran za zaštitu i promoviranje Ustavom garantiranih ljudskih prava i sloboda.¹¹
- * Ustav Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije iz 2001. godine pominje Rome u svojoj Preambuli kao zajednicu „jednaku u pravima i obavezama“ sa svim drugim zajednicama.¹² Ovaj Ustav također afirmira ravnopravnost građana u pravima i slobodama bez obzira na različite lične karakteristike, uključujući (ali ne ograničavajući se na) rasu, nacionalno i društveno porijeklo, kao i zabranu na ograničavanje prava i sloboda na temelju tog skupa karakteristika.¹³ Pored toga, Ustavom se uspostavlja ured ombudsmena (mak. *Naroden pravobranitelj*) u cilju zaštite građana od kršenja njihovih prava od strane javnih institucija.¹⁴
- * Ustav Kosova garantira jednakost pred zakonom, zabranjuje diskriminaciju na temelju ličnog

statusa dok ostavlja prostor za „usvajanje privremeni mjera neophodnih za zaštitu i napredak prava pojedinaca i grupa koje nisu jednake.“¹⁵ Pored toga, ovaj Ustav poziva se općenito na nediskriminaciju, a osobito na rodnu ravnopravnost kao osnovne vrijednosti države.¹⁶ U skladu sa ovim općim odredbama, član koji je posebno posvećen zajednicama pominje kako zaštitu od diskriminacije tako i afirmativne mjere u cilju promoviranja „potpune i stvarnejednakosti.“¹⁷ Ustav Kosova također sadrži odredbe o ulozi i funkciji ombudsmena u zaštiti pojedinaca od „nezakonitih i neregularnih radnji javnih organa.“¹⁸

- * Crnogorski Ustav zabranjuje neposrednu i posrednu diskriminaciju po bilo kojoj osnovi dok istovremeno ostavlja mogućnost afirmativnih mjera za otklanjanje neravnopravnosti.¹⁹ Crnogorski Ustav pored toga zabranjuje nasilnu asimilaciju i propisuje da će država zaštititi pripadnike manjinskih naroda od takvog vida asimilacije.²⁰ Ustav Crne Gore također sadrži član u kojem je navedena uloga zaštitnika ljudskih prava i sloboda (ombudsmena).²¹
- * Ustav Republike Srbije obećava manjinska prava kao sredstvo vladavine zakona.²² Ustav Republike Srbije nadalje garantira rodnu ravnopravnost i poziva na izradu politike jednakih prilika.²³ Bavljenje zaštitom manjina je izričito navedeno u naslovu Drugog dijela Ustava: „Ljudska i manjinska prava i slobode.“ U ovom dijelu sadržana je zabrana diskriminacije koja obuhvata neposrednu i posrednu diskriminaciju po bilo kojim osnovama, a u isto vrijeme ostavljen je prostor za posebne mjere kojima se uspostavlja suštinska ravnopravnost.²⁴ Također, u ovom poglavlju sadržana je izričita zabrana diskriminacije na temeljima pripadnosti nacionalnoj manjini, odredba za privremene mjere usmjerene na eliminiranje prepreka, kao i član koji brani prisilnu asimilaciju.²⁵ Pored toga, Ustavom Srbije obezbijeđeni su parametri za funkciju zaštitnika građana (ombudsmena) te poziv na usvajanje konkretne legislative koja regulira rad ove institucije.²⁶

Zakonodavstvo o borbi protiv diskriminacije i nadležne institucije

Sveobuhvatno zakonodavstvo o borbi protiv diskriminacije usvojile su sve vlade sa kojima je BPRI projekat uspostavio saradnju, pri čemu je Kosovo usvojilo Zakon

o borbi protiv diskriminacije 2004. godine, dok je ostalih šest vlada usvojilo zakone te vrste između 2008. i 2010.²⁷ Kako je i bilo za očekivati, niti Romi niti bilo koje druge etničke grupe ne navode se poimenice u zakonima o borbi protiv diskriminacije, ali svi zakoni ove vrste, usvojeni u regiji izričito obuhvataju etničku pripadnost kao mogući temelj za diskriminaciju. Također, od posebnog značaja za Rome kao marginaliziranu grupu je obuhvaćenost posredne, kao i neposredne diskriminacije u svim zakonima o borbi protiv diskriminacije usvojenim u regiji.²⁸ Usko vezano za razlikovanje neposredne i posredne diskriminacije, ovi zakoni također ostavljaju prostor za posebne mjere otklanjanja posljedica prethodne i postojeće diskriminacije u cilju ostvarenja suštinske ravnopravnosti. Dodatna značajna karakteristika zakona o borbi protiv diskriminacije u zemljama regije Zapadnog Balkana tiče se tereta dokazivanja. Suprotno krivičnom postupku gdje se optuženi smatra nevinim dok se krivica ne dokaže, u slučajevima borbe protiv diskriminacije optuženi mora dokazati da nije bilo kršenja principa jednakog postupanja. Međutim, uz izuzetak zakona usvojenih u Bosni i Hercegovini, ovo premještanje tereta dokazivanja ne ispunjava normu uspostavljenju međunarodnim standardima.

Dodatna sličnost među zakonima o borbi protiv diskriminacije u zemljama regije Zapadnog Balkana jeste određivanje nadležne institucije koja se bavi prijavama diskriminacije. Dok je ovakva nadležna institucija uspostavljena kroz odredbe zakona o borbi protiv diskriminacije u Albaniji, Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji i Srbiji, zakonodavstvo koje uređuje borbu protiv diskriminacije usvojeno u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Crnoj Gori poziva se na postojeće institucije. Zakonodavstvo na Kosovu također se poziva na postojeće institucije.²⁹ Ovdje je, međutim, bitno napomenuti da u Albaniji, Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji i Srbiji institucije ustanovljene zakonodavstvom o borbi protiv diskriminacije koegzistiraju paralelno sa postojećim institucijama centralnog ombudsmena. Prema tome, dok je u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Crnoj Gori imenovana institucija upravo institucija centralnog ombudsmena (sa različitim nazivima), Zakon o zabrani diskriminacije Srbije iz 2009. godine i Zakon o zaštiti od diskriminacije Albanije iz 2010. godine uspostavljaju poziciju komesara za zaštitu ravnopravnosti odnosno komesara za zaštitu od diskriminacije, dok se Zakonom o sprečavanju i zaštiti od diskriminacije Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije iz 2010. godine kreira komisija za zaštitu od diskriminacije.³⁰ U ova tri slučaja, relevantna razlika između institucije koja je

uspostavljena zakonodavstvom o borbi protiv diskriminacije i postojeće institucije centralnog ombudsmena leži u tome da dok se potonja institucija bavi samo prijavama diskriminacije koje se odnose na javne organe, prva kategorija institucija se bavi svim prijavama diskriminacije. Institucija ustanovljena zakonodavstvom o borbi protiv diskriminacije također paralelno koegzistira sa postojećom institucijom centralnog ombudsmena na Kosovu.

Iako sličnosti u zakonodavstvu o borbi protiv diskriminacije usvojenom u regionu kojeg pokriva BPRI projekt zasigurno premašuju razlike koje među njima postoje, ovdje vrijedi istaći dvije odredbe konkretnih zakona o borbi protiv diskriminacije zbog njihove relevantnosti u pogledu Roma. Na prvom mjestu, zakonodavstvo Srbije o borbi protiv diskriminacije razlikuje se od zakonodavstva usvojenog u drugim zemljama regije Zapadnog Balkana po tome što pored pominjanja nacionalne pripadnosti i etničkog porijekla u inicijalnoj listi oblasti koje su obuhvaćene općom zabranom diskriminacije (Član 2) sadrži i odredbu konkretno posvećenu nacionalnim manjinama. Prema Članu 24 „zabranjena je diskriminacija protiv nacionalnih manjina i njihovih pripadnika na osnovu nacionalne pripadnosti, etničkog porijekla, vjerskih uvjerenja i jezika.“ Zakon o zabrani diskriminacije Crne Gore iz 2010. godine ističe se zbog odredbe kojom se poziva na presudu Evropskog suda za ljudska prava iz 2007. godine u predmetu segregacije romske djece u školama za djecu sa smetnjama u razvoju u Češkoj Republici: „Pristanak lica na diskriminaciju ne oslobađa odgovornosti lica koje vrši diskriminaciju, daje instrukcije ili podstiče na vršenje diskriminacije.“³¹

Zakonodavstvo o manjinama

Zakonodavstvo o pravima etničkih ili nacionalnih manjina usvojeno je širom zemalja regije Zapadnog Balkana, uz izuzetak Albanije.³²

- * Zakon o zaštiti nacionalnih manjina Bosne i Hercegovine, koji uvrštava Rome na listu nacionalnih manjina za koje zakon predviđa zaštitu statusa i ravnopravnost, propisuje da izbor pojedinca da bude tretiran ili da ne bude tretiran kao pripadnik nacionalne manjine ne može biti temelj za diskriminaciju.³³
- * Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj iz 2002. godine garantira nacionalnim manjinama i njihovim pripadnicima zaštitu

od djela koja mogu „ugroziti njihov opstanak, ostvarivanje prava i sloboda.“³⁴

- * Slično odgovarajućem dokumentu iz Bosne i Hercegovine, Zakon o zaštiti i promoviranju prava zajednica i njihovih pripadnika na Kosovu, sadrži listu zajednica koje su obuhvaćene zakonom, a među njima i Rome, Aškalije i Egipćane i navodi da izbor pojedinca da bude ili ne bude tretiran kao pripadnik određene zajednice ne može biti temelj za nepovoljan položaj ili diskriminaciju.³⁵ Pored toga, zakon sadrži zabranu svih vidova diskriminacije na osnovu nacionalnog, etničkog, kulturološkog, jezičkog ili vjerskog identiteta te obećava „afirmativne mjere“ kao neophodne za realizaciju potpune ravnopravnosti, napominjući da takve mjere same po sebi ne čine diskriminaciju.³⁶
- * Zakon o pravima i slobodama manjina Crne Gore iz 2011. godine ponavlja opću zabranu neposredne i posredne diskriminacije po bilo kojem osnovu koja je sadržana u zakonu o borbi protiv diskriminacije, a dodaje se i konkretna zabrana pokušaja demografskog inženjeringa sa ciljem ograničavanja prava i sloboda u područjima naseljenim manjinskim zajednicama (Član 39).³⁷
- * Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina Srbije iz 2002. godine zabranjuje sve oblike diskriminacije protiv pripadnika nacionalnih manjina „na nacionalnoj, etničkoj, rasnoj, jezičkoj osnovi.“³⁸ Također su zabranjeni prisilna asimilacija i mjere kojima se mijenja etnički sastav područja naseljenih nacionalnim manjinama sa ciljem da se ograniči primjena manjinskih prava (Članovi 5 i 22). Pored toga, zakonom se navodi da niko ne smije biti doveden u nepovoljan položaj zbog izražavanja ili neizražavanja svoje etničke pripadnosti (Član 5). Što se tiče konkretno Roma, zakon se poziva na pravne akte i mjere kojima se osigurava potpuna i efektivna jednakost sa većinskom populacijom, uz napomenu da takvi akti i mjere sami po sebi ne mogu biti smatrani diskriminatornim (Član 4).

MANJINSKE INSTITUCIJE NA KOSOVU

U regiji Zapadnog Balkana, Kosovo ima daleko najveći broj institucija koja se bave pitanjima manjina, kako na centralnom tako i na lokalnom nivou.³⁹ Dok se neke od ovih institucija primarno fokusiraju na zaštitu manjina od diskriminacije, mnoge se također bave pitanjima vezanim za učešće u procesu donošenja odluka.

Zvanični termin za manjine na Kosovu je „zajednice“. Definirane su u Zakonu o zaštiti i promoviranju prava zajednica i njihovih pripadnika na Kosovu iz 2008. godine kao „nacionalne, etničke, kulturne, jezičke ili vjerske grupe koje su tradicionalno prisutne u [...] Kosovu i koje nisu u većini“. Romi, Aškalije i Egipćani ubrojani su među zajednice koje se pominju poimeniceu naknadnim izmjenama i dopunama ovog zakona.⁴⁰

- › Od Ministarstva za zajednice i povratak ustanovljenog 2005. godine u vidu ključne institucije za zaštitu i promoviranje prava zajednica i njihovih pripadnika na Kosovu očekuje se da razvije politike i provede zakonodavstvo o pravima zajednica i njihovih pripadnika. Ova prava uključuju, ali nisu ograničena na pravo na povratak, pravo na izradu i nadzor nad vladinim širenjem djelovanja prema zajednicama i pružanje povratnih informacija o politikama sa centralnog i općinskog nivoa u pogledu pitanja zajednica i povratka.⁴¹ Do danas su aktivnosti Ministarstva u većoj mjeri bile fokusirane na povratak nego na prava zajednica.
- › Počevši kao inicijativa Evropskog centra za manjinska pitanja, Savjetodavno vijeće zajednica transformirano je u službenu instituciju kroz Zakon o zaštiti i promoviranju prava zajednica i njihovih pripadnika na Kosovu iz 2008. godine. Mandat Vijeća uključuje prikupljanje i artikuliranje stavova zajednica, koordiniranje i konsultacije među zajednicama, komuniciranje sa državnim institucijama i davanje preporuka o raspodjeli resursa za relevantne inicijative.⁴²
- › Ured za pitanja zajednica ustanovljen je 2008. godine kao savjetodavno tijelo u okviru Kabineta premijera za potrebe koordiniranja aktivnosti institucija Kosova prema zajednicama.⁴³
- › Na lokalnom nivou, svaka općina sa pripadnicima više od jedne zajednice zakonom je obavezna da uspostavi komisiju za zajednice.⁴⁴ Pored toga što služe kao mehanizam za učešće u procesu donošenja odluka, komisije za zajednice imaju zadatak pomoći prirješavanju slučajeva diskriminacije protiv zajednica i njihovih pripadnika kao takvih. Propis Vlade iz 2010. godine nadalje pruža općinama smjernice za uspostavljanje i vođenje Ureda za zajednice i povratak, koji ima za cilj da djeluje kao općinsko tijelo za probleme članova zajednica unutar date općine.⁴⁵
- › Općine u kojima pripadnici zajednica predstavljaju najmanje deset posto lokalnog stanovništva imaju dodatne pravne obaveze, uključujući uspostavljanje pozicije zamjenika predsjedavajućeg općinskog vijeća za zajednice i zamjenika načelnika za zajednice.⁴⁶ Dok je uloga zamjenika predsjedavajućeg da služi kao kontakt osoba za pitanja zajednica relevantna za rad općinskog vijeća, uloga zamjenika načelnika je da savjetuje načelnika o pitanjima vezanim za zajednice.

Zakonodavstvo i strateški dokumenti o rodnoj ravnopravnosti

U periodu između 2003. i 2009. godine, sve vlade u regiji Zapadnog Balkana usvojile su zakonodavstvo o rodnoj ravnopravnosti, pri čemu je Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija ažurirala svoj zakon 2012. godine.⁴⁷ Zajednički element svih ovih zakona je to što ne samo da brane i neposrednu i posrednu

diskriminaciju na temelju spola, već uključuju odredbe koje se tiču posebnih mjera za uspostavljanje ravnopravnosti između muškaraca i žena. Međutim, ovi zakoni se ne pozivaju na višestruku diskriminaciju općenito ni na specifičnu situaciju Romkinja.

Situacija sa strateškim dokumentima i akcionim planovima izrađenim na temelju ovog zakonodavstva je

značajno raznovrsnija. Dok se Romkinje ne pominju u pojedinačnim dokumentima iz Bosne i Hercegovine i Kosova,⁴⁸ njihova situacija je predmet izričite pažnje u *Nacionalnoj strategiji spolne ravnopravnosti, smanjenju nasilja na osnovu spola i nasilja u porodici Albanije, Nacionalne politike za ravnopravnost spolova za period od 2011. do 2015. godine Hrvatske, Državnog akcionog plana za ravnopravnost spolova 2007-2012.* Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije, *Akcionog plana za ostvarenje jednakosti spolova (2008-2012.)* Crne Gore i *Državne strategije za unapređenje statusa žena i promoviranje rodne ravnopravnosti iz 2008. godine Srbije.*⁴⁹ *Strategija Albanije* pominje žene Romkinje i Egipćanke na nekoliko mjesta, uključujući i kao ciljnu grupu za smanjenje stope nasilja na osnovu spola.⁵⁰ Među tri pominjanja Romkinja u *Politici Hrvatske*, jedno je poziv za izradu i provedbu akcionih planova za informiranje Romkinja o njihovim pravima s jedne strane, a sa druge strane, omogućavanje senzibilizaciji obuke za uposlene u javnim službama i za opću javnost o problemima sa kojima se Romkinje susreću u društvu, kao i unutar romske zajednice.⁵¹ *Akциони plan Crne Gore* pominje Romkinje kao grupu koja je osobito ranjiva u pogledu nasilja nad ženama zbog stanja marginalizacije i višestruke diskriminacije te poziva na kampanje borbe protiv nasilja nad ženama u romskim naseljima.⁵² *Strategija iz Srbije* uključuje slično pominjanje Romkinja kao ranjive grupe u kontekstu nasilja nad ženama, pozivajući na ugrađivanje rodne perspektive u svim oblastima društvenog života sa posebnim naglaskom na grupe koje se suočavaju sa dvostrukom ili višestrukoum diskriminacijom, uključujući Romkinje, kao i kampanju protiv stereotipa u pogledu Romkinja.⁵³

Strategije i akcioni planovi za Rome na centralnom nivou

* *Državna strategija za unapređenje životnih uvjeta Roma Albanije iz 2003. godine* bilježi primjere „prikrivene diskriminacije“ protiv Roma i poziva na uspostavljanje programa usmjerenih prema ženama i djevojčicama Romkinjama u cilju otklanjanja diskriminacije i poboljšanja statusa žena u romskim porodicama.⁵⁴ *Strategija* također poziva na mjere za izgradnju solidarnosti između opće populacije i romskih zajednica s ciljem smanjenja diskriminacije, kao što su medijske kampanje te prevencija krivičnih djela uznemiravanja i trgovine ljudima.⁵⁵ Pored toga, među prioriternim mjerama pobrojanim u *Strategiji* je „poduzimanje učinkovitih mjera na prekidanju primjene diskriminatorskih praksi protiv Roma od strane policijskih

službenika.“⁵⁶ U albanskom *Državnom akcionom planu za Dekadu uključenja Roma 2010 – 2015* pitanja diskriminacije su također predmet razmatranja u dvije od šest prioriternih oblasti: obrazovanje te društvena uključenost i jednake prilike. U oblasti obrazovanja, planirano je sedam aktivnosti na realizaciji sljedećeg cilja: „Otklanjanje isključujućih i stavova o inferiornosti Roma u školskoj zajednici i transformacija kulturološke raznovrsnosti u izvor znanja koje potiče okruženje međusobnog poštovanja, tolerancije i razumijevanja.“⁵⁷ S druge strane, u prioriternoj oblasti društvene uključenosti i jednakih prilika Cilj 1 i tri aktivnosti za njegovo ostvarenje predviđaju sprečavanje trgovine romskom djecom, a osobito djevojčicama Romkinjama, dok su četiri aktivnosti planirane pod Ciljem 2 osmišljene da „osnaže romske zajednice u zaštiti njihovih prava i sloboda, s ciljem sprečavanja i smanjenja broja slučajeva diskriminacije.“

* Borba protiv diskriminacije i ravnopravnost spolova javljaju se u oblastima utvrđenim u *Strategiji Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma iz 2005. godine.*⁵⁸ Dok diskriminacija u *Strategiji* nije okarakterizirana niti kao planirana niti kao sistematična, potreba da se unaprijedi materijalno i socijalno stanje žena unutar romske zajednice objašnjava se na temelju činjenice da su žene predmet veće diskriminacije nego muškarci.⁵⁹ *Akциони plan o obrazovnim potrebama Roma i pripadnika drugih nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini*, koji je prethodio *Strategiji*, jednako kao i Dekada uključenja Roma identificiraju diskriminaciju i maltretiranje romske djece u školama kao problem te predlažu borbu protiv predrasuda i stereotipa kroz senzibiliziranje školskog osoblja i osiguravanje da romski jezik i kultura budu predmet izučavanja u školama.⁶⁰ *Državni akcioni plan za Dekadu uključenja Roma Bosne i Hercegovine* u prioriternim oblastima zdravstva predviđa obuku zdravstvenih radnika o romskoj kulturi kao jedan vid eliminiranja stereotipa i predrasuda.⁶¹ Na sličan način, *Državni akcioni plan za Dekadu uključenja Roma* u oblasti zapošljavanja poziva na sprečavanje diskriminacije u oglasima za zapošljavanje.⁶² Ovaj plan također predviđa otklanjanje stereotipa o Romima iz društva u cjelini.⁶³ Dodatna mjera predviđena u *Državnom akcionom planu za Dekadu uključenja Roma* u pogledu zapošljavanja je osiguravanje da Romi nisu u nepovoljnom položaju u pogledu pristupa mikrokreditima.⁶⁴

- * Nasuprot *Akcijskog plana Desetljeća za uključivanja Roma za 2011. i 2012. godinu* Hrvatske, u kojem se očekivani doprinos u borbi protiv diskriminacije iz provedbe mjera u četiri prioritetne oblasti pominje tek letimično, *Nacionalna strategija za uključivanje Roma* iz 2012. godine povezuje uklanjanje svih oblika diskriminacije kroz aktivno učešće u procesu donošenja odluka kao način za unapređenje društvene pozicije Roma.⁶⁵ Konkretnije rečeno, *Strategija* Hrvatske prezentira segregaciju u obrazovanju kao prepreku pred romskom djecom i poziva na njeno eliminiranje do 2020. godine. *Strategija* također pominje diskriminaciju Roma od strane institucija zdravstvene zaštite i tretira stambenu segregaciju kao problem sa stajališta životnih standarda i pristupa infrastrukturi.⁶⁶ *Strategija* Hrvatske također u različitim poglavljima posvećuje pažnju konkretnoj situaciji. Konkretni ciljevi *Strategije* u pogledu borbe protiv diskriminacije uključuju podizanje društvene svijesti o potrebi za borbom protiv diskriminacije, širenje međusektorske saradnje sa predstavnicima romske populacije u borbi protiv diskriminacije, promicanje provedbe zakonodavstva u borbi protiv diskriminacije i smanjivanje stepena nasilja usmjerenog protiv Roma (bilo da ga vrše Romi ili neromi).
- * *Strategija za Rome* Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije kao jednu od deset prioritetnih oblasti kojima se bavi obuhvata pitanja diskriminacije skupa sa zaštitom ljudskih prava. Preporuke u ovom poglavlju primarno se fokusiraju na borbu protiv predrasuda i stereotipa o Romima među policijskim službenicima, dok u isto vrijeme pozivaju na zapošljavanje policajaca romske nacionalnosti.⁶⁷ Predložene aktivnosti uključuju besplatnu pravnu pomoć, programe ljudskih prava za školstvo u cilju borbe protiv stereotipa, kao i saradnju među relevantnim institucijama i romskim NVO-ima. Drugo poglavlje *Strategije* posvećeno je konkretnoj situaciji Romkinja sa preporukama koje su primarno fokusirane na izgradnju kapaciteta.⁶⁸ Mjere osmišljene za borbu protiv diskriminacije u državnim akcionim planovima za period 2009 - 2011 Dekade uključivanja Roma sadrže informacije, kao i podršku za primjenu sankcija u slučajevima diskriminacije u pružanju zdravstvene zaštite,⁶⁹ obuku predškolskih učitelja iz organiziranja interkulturoloških aktivnosti za djecu Rome i nerome i njihove roditelje,⁷⁰ promoviranje interkulturoloških vannastavnih aktivnosti na javnim univerzitetima⁷¹ i uvrštavanje govornika romskog jezika u komisije koje vrše procjenu djece za upis u institucije za obrazovanje djece sa specijalnim potrebama.⁷² Uz to, *Državni akcioni plan za unapređenje društvene pozicije Romkinja* predlaže senzibilizaciju nastavnog osoblja o značaju obrazovanja za djevojčice Romkinje, te o barijerama sa kojima se suočavaju u obrazovnom procesu, senzibilizaciju državnih službenika i zdravstvenih radnika u cilju borbe protiv neravnopravnog pristupa Romkinja javnim uslugama, te obuku NVO Romkinja u oblasti mehanizama zaštite sadržanih u Zakonu o prevenciji i zaštiti od diskriminacije.⁷³
- * *Strategija za integriranje zajednica Roma, Aškalija i Egipćana* Kosova naglašava borbu protiv diskriminacije koja se vodi „principom integracije na ravnopravnim osnovama.”⁷⁵ *Strategija* nadalje ukazuje na široko rasprostranjenu diskriminaciju protiv Roma, Aškalija i Egipćana, te poziva na davanje centralnog značaja politikama borbe protiv diskriminacije kroz sve sektore.⁷⁵ U *Akcionom planu za provedbu Strategije za integriranje zajednica Roma, Aškalija i Egipćana, 2009-2015*, sprečavanje diskriminacije i segregacije prikazano je kao cilj u sektoru obrazovanja, pri čemu aktivnosti predviđene pod ovim poglavljem uključuju analizu stanja, usvajanje pravnih akata, obuku za uposlene u obrazovnom sistemu te podizanje svijesti među Romima, Aškalijama i Egipćanima o oblicima diskriminacije i segregacije u obrazovanju.⁷⁶ Mjere borbe protiv diskriminacije također figuriraju u sektoru „Sigurnost, policijska zaštita i pravda”, gdje aktivnosti uključuju provedbu i primjenu zakona bez diskriminacije te zapošljavanje Roma, Aškalija i Egipćana u policiji Kosova.
- * Borba protiv diskriminacije, za ravnopravnost općenito i osobito za rodnu ravnopravnost pojavljuje se među osnovnim načelima pobrojanim među temeljima *Strategije za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012-2016*.⁷ Pored toga, u *Strategiji* se navodi da su ova načela neophodan, ali ne i dovoljan uvjet za ravnopravnost općenito i zaštitu žena od nasilja u porodici konkretno, pozivajući pri tome na usvajanje lokalnih akcionih planova koji se bave nasiljem protiv žena te razvoj lokalnih službi za podršku žrtvama nasilja u porodici, kao i uključivanje žena Romkinja i Egipćanki u terenske timove koji se bave borbom protiv nasilja nad ženama.⁷⁸ Ove mjere su shodno tome

BESPLATNA PRAVNA POMOĆ: NAUČENE LEKCIJE

U regiji Zapadnog Balkana, Albanija, Hrvatska, Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija i Crna Gora su usvojile zakonodavstvo o besplatnoj pravnoj pomoći. Pored njih, u odsustvu državnog zakonodavstva o besplatnoj pravnoj pomoći u Bosni i Hercegovini, Republika Srpska usvojila je vlastiti zakon 2008. godine.⁸¹ Zakonodavstvo o besplatnoj pravnoj pomoći također je usvojeno na Kosovu.

Iako nijedan od relevantnih zakona konkretno ne pruža besplatnu pravnu pomoć u slučajevima diskriminacije na temelju etničke pripadnosti, ovi zakoni također ne isključuju besplatnu pravnu pomoć za takve slučajeve. Zakonodavstvo Crne Gore ostavlja najveći prostor u tom pogledu, navodeći samo tri vrste procedura koje se *ne mogu* kvalificirati za besplatnu pravnu pomoć.⁸² Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći Kosova primjenjuje se na građanske, upravne, prekršajne i krivične postupke⁸³, dok Zakon o pravnoj pomoći Albanije pokriva upravne, građanske i krivične predmete.⁸⁴ Odgovarajuće zakonodavstvo u Hrvatskoj i Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji je u većoj mjeri restriktivno: besplatna pravna pomoć u Hrvatskoj je načelno dostupna za postupke koji se odnose na statusna pitanja; prava na socijalna davanja, penzijsko i zdravstveno osiguranje; prava koja proizlaze iz zaposlenja i radnog odnosa; porodične odnose; i mirno rješavanje sporova.⁸⁵ Na sličan način, Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije navodi da je pravnu pomoć moguće pružiti za bilo koje „pitanje od interesa za podnosioca zahtjeva“, pri čemu su takva pitanja definirana kao prava na socijalno, zdravstveno, penziono ili invalidsko osiguranje; radne odnose; zaštitu djece, maloljetnika i žrtava nasilja u porodici; zaštitu žrtava krivičnih djela, žrtava trgovine ljudima; i imovinskih prava.⁸⁶ Naposljetku, relevantno zakonodavstvo u Crnoj Gori i Republici Srpskoj sadrži član o nediskriminaciji na temelju etničke pripadnosti kod pristupa pravnoj pomoći.⁸⁷ Takav član je također prisutan i u relevantnom zakonodavstvu na Kosovu.

Programi besplatne pravne pomoći mogu se posmatrati kao način na koji se jačaju prava najranjivijih u društvu na ravnopravnost pred zakonom. Dok takvi programi, shodno tome, igraju potencijalno važnu ulogu u borbi protiv diskriminacije, nije evidentno da su doprinijeli boljem stanju Roma u ovom pogledu. I u Albaniji i u Crnoj Gori se stiče utisak da Romi velikim dijelom nisu u mogućnosti da ostvare pristup besplatnoj pravnoj pomoći jer dokumenti potrebni u tu svrhu često predstavljaju upravo one dokumente za koje bi Romi tražili pomoć. Romi rijetko ostvaruju pristup shemi pravne pomoći u Hrvatskoj zbog kombinacije nedovoljnih javnih informacija i administrativnih zahtjeva prema podnosiocima zahtjeva, kao i zbog niske naknade za pružaoce ove usluge. Dostupnost besplatne pravne pomoći u Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji, s druge strane, niska je kao rezultat pretjerano strogih zahtjeva za akreditaciju.⁸⁸

U Srbiji je besplatna pravna pomoć bila provedena kao pilot inicijativa u okviru projekta podržanog od strane UNDP-a. Ovaj pilot projekat je jedina shema besplatne pravne pomoći u regiji Zapadnog Balkana za koju su dostupni podaci razvrstani prema etničkoj pripadnosti korisnika. Ovi podaci pokazuju da su Romi rijetko ostvarili pristup besplatnoj pravnoj pomoći te da su predstavljali samo 2,8% od svih korisnika.⁸⁹ Istovremeno, uključivanje dvije romske NVO (*Bahtalipe* iz Kragujevca i *Osvit* iz Niša) u vidu pružaoaca besplatne pravne pomoći može se ocijeniti pozitivno, jednako kao i saradnja sa NVO općenito u pružanju besplatne pravne pomoći najranjivijima.⁹⁰ Međutim, do vremena pisanja ovog izvještaja, i pored činjenice da je nacrt zakona izrađen, Srbija nije usvojila zakonodavstvo o besplatnoj pravnoj pomoći.

ugrađene u *Akcionni plan za provedbu Strategije za 2012. godinu* u prilogu *Strategije*.

- * Poglavlje u *Strategiji za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji* iz 2010. godine pod nazivom „Diskriminacija i srodna pitanja“ sadrži kratku analizu diskriminacije protiv Roma u nekoliko sfera života i nudi kratku listu preporuka, uključujući obuku za pripadnike policije, pravosuđa i lokalnih organa vlasti o zaštiti manjina

i zabrani diskriminacije; mjere afirmativne akcije za povećanje broja Roma zaposlenih u policiji, pravosuđu i jedinicama lokalne samouprave; te formiranje ureda ombudsmena na općinskom nivou.⁷⁹ Ove preporuke su prikazane i kroz Akcionni plan koji okvirno predstavlja drugu polovicu *Strategije*. Poglavlje o diskriminaciji također sadrži zapažanje da se može očekivati da provedba mjera predviđenih u drugim oblastima obuhvaćenih *Strategijom* doprinese smanjenju diskriminacije.

Na način sličan onome na koji poglavlje *Strategije* o položaju žena poziva vlasti da poduzmu mjere u pravcu borbe protiv diskriminacije romske populacije općenito te višestruke diskriminacije protiv Romkinja konkretno, poglavlje o diskriminaciji navodi da „posebnu pažnju treba posvetiti situaciji romskih žena i djevojčica koje su često predmet dvostruke i višestruke diskriminacije.”⁸⁰

2.2 Borba protiv diskriminacije na regionalnom i lokalnom nivou

Proširivanje djelovanja institucija za ljudska prava na centralnom nivou

Sa izuzetkom Bosne i Hercegovine, zakonodavstvo u zemljama regije Zapadnog Balkana kojim se uspostavlja institucije za ljudska prava na centralnom nivou predviđa aktivnosti tih institucija i na lokalnom nivou.

- * U Albaniji Zakon o narodnom pravobranitelju iz 1999. godine sadrži odredbe za imenovanje privremenih lokalnih predstavnika koji rade na konkretnim predmetima.⁹¹ *Strateški plan i akcioni plan komesara za zaštitu od diskriminacije 2012-2015.*, s druge strane, predviđa uspostavljanje lokalnih ureda u šest gradova u kojima su smješteni žalbeni sudovi kao način za širenje aktivnosti komesara na teritoriju cijele zemlje.⁹² Iako do vremena pisanja ovog izvještaja nije uspostavljen nijedan ured, u okviru BPRI projekta organizirane su kampanje s ciljem podizanja svijesti i proširenja aktivnosti u mjestima Gjirokaster, Grabian, Lezha, Lushnjë, Pogradec, Shushicë i Tirana. U Poglavlju 2.3 će biti više riječi o aktivnostima proširenja djelovanja koje provodenarodni pravobranitelj i komesar za zaštitu od diskriminacije kao primjerima dobre prakse.
- * U Hrvatskoj Zakon o pučkom pravobranitelju iz 2011. godine propisuje da će pučki pravobranitelj pored glavnog ureda u Zagrebu uspostaviti i regionalne urede.⁹³ Trenutno ne postoje planovi za otvaranje takvih ureda, ali su u 2012. godini četiri NVO izabrane da služe kao kontakt tačke.
- * Zakon o narodnom pravobranitelju Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije iz 2003. godine navodi da će biti uspostavljeni terenski uredi u Bitoli, Kičevu, Kumanovu, Strumici, Štipu i Tetovu.⁹⁴ Ovi terenski uredi narodnog pravobranitelja bit će obrađeni detaljnije kao primjer dobre prakse u Poglavlju 2.3.
- * Zakon o narodnom advokatu Kosova iz 2010. godine propisuje da pored glavnog ureda u Prištini, „narodni advokat po potrebi može da otvori i druge kancelarije unutar teritorije Republike Kosova.”⁹⁵ Pored otvaranja regionalnih ureda u Gnjilanu, Gračanici, Mitrovici, Peći i Prizrenu, kao i dodatnih ureda niže kategorije u Gračanici i Sjevernoj Mitrovici, narodni advokat organizirao je „Otvorene dane” u svojim prostorijama u svakoj općini najmanje jednom mjesečno. Kao primjeri dobre prakse ove aktivnosti su predstavljene u Poglavlju 2.3.
- * Zakon o zaštitniku/ci ljudskih prava i sloboda Crne Gore iz 2011. godine navodi da će sjedište zaštitnika biti u Podgorici ali da također može realizirati „Dane zaštitnika” izvan sjedišta.⁹⁵ U skladu sa ovom odredbom Ured zaštitnika ljudskih prava i sloboda organizira Dane zaštitnika na cijeloj teritoriji Crne Gore. Ova forma proširivanja djelovanja bit će opisana kao dobra praksa u Poglavlju 2.3.
- * Zakonom o zaštitniku građana Srbije iz 2007. godine uspostavlja se sjedište u Beogradu i navodi da zaštitnik građana (tj. ombudsmen) također može otvoriti područne urede.⁹⁶ Do vremena pisanja ovog izvještaja zaštitnik građana uspostavio je lokalne urede u južnoj Srbiji (Bujanovac, Preševo i Medveđa), kao i video linkove za ostvarivanje kontakta sa institucijom ombudsmana iz deset drugih općina širom Srbije. Pored toga, zamjenik zaštitnika građana za prava nacionalnih manjina organizira posjete romskim naseljima najmanje jednom sedmično. Aktivnosti na proširivanju djelovanja zaštitnika građana predmet su diskusije kao primjer dobre prakse u Poglavlju 2.3, kao i relevantne aktivnosti Poverenika za zaštitu ravnopravnosti.

Osiguravanje provedbe zakona o rodnoj ravnopravnosti na lokalnom nivou

Zakonodavstvo o rodnoj ravnopravnosti usvojeno u zemljama regije Zapadnog Balkana uključuje odredbe za regionalnu i/ili lokalnu provedbu. Zakon o ravnopravnosti spolova u društvu Albanije iz 2008. godine propisuje da će „organi lokalne vlasti u svojim strukturama imenovati barem jednog ili više lokalnih uposlenika za ravnopravnost spolova.”⁹⁸ U Bosni i Hercegovini gender centri imaju zadatak praćenja i promoviranja provedbe Zakona o ravnopravnosti spolova.⁹⁹ Zakon o ravnopravnosti spolova Hrvatske, sa

druge strane, zahtijeva formiranje komisija za spolnu ravnopravnost na nivou regionalne samouprave, a u isto vrijeme omogućava da slične komisije budu formirane na lokalnom nivou.¹⁰⁰ U Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji Zakon o jednakim prilikama za žene i muškarce poziva sve općine da uspostave komisiju za jednake prilike i imenuju osobu koja će obnašati funkciju lokalnog koordinatora za jednake prilike za žene i muškarce.¹⁰¹ Slično tome, Zakon o ravnopravnosti spolova Kosova propisuje da će na nivou općina biti imenovani službenici i komisije za ravnopravnost spolova.¹⁰² Zakon o rodnoj ravnopravnosti Crne Gore ne zahtijeva konkretne radnje od strane općina, ali stavlja u zadatak ministarstvu nadležnom za nadziranje provedbe zakona (u to vrijeme Ministarstvu za ljudska i manjinska prava) pružanje pomoći jedinicama lokalne uprave u uspostavljanju odgovarajućih mehanizama u tu svrhu. Naposljetku, Zakon o rodnoj ravnopravnosti Srbije stavlja pred jedinice lokalne samouprave zahtjev da uspostave stalnu radnu grupu ili odrede jednog zaposlenog za pitanja rodne ravnopravnosti.¹⁰³ Međutim, za cijelu regiju Zapadnog Balkan nedostaju dokazi da je provedba zakonodavstva o rodnoj ravnopravnosti na regionalnom ili lokalnom nivou imala utjecaja na situaciju Romkinja.

Druge inicijative za borbu protiv diskriminacije sa centralnog nivoa na lokalnom nivou

Obuka u domenu borbe protiv diskriminacije na lokalnom nivou realizirana je u Hrvatskoj, Srbiji i Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji. U Hrvatskoj je obuka realizirana 2011. godine u okviru kampanje Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, a pohađali su je uposlenici lokalnih ureda za zapošljavanje. U Srbiji je, sa druge strane, obuka za lokalne organe vlasti u Bujanovcu, Preševu i Vranju realizirana kroz Zajednički program UN-a „Održanje mira i inkluzivni lokalni razvoj.“¹⁰⁴ Još skorije, krajem 2012. i početkom 2013. godine, BPRI projekt organizirao je seriju radionica širom Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije sa preko 100 lokalnih pružalaca usluga iz centara za socijalni rad, Fonda zdravstvenog osiguranja i Državne agencije za zapošljavanje.¹⁰⁵

Većina jedinica regionalne samouprave u Hrvatskoj uspostavile su koordinirajuća tijela za ljudska prava.¹⁰⁶ Na Kosovu, i pored toga što općine imaju obavezu da uspostave jedinice za ljudska prava, politička priroda imenovanja koordinatora ovih institucija za rezultat ima situaciju u kojoj posao koji obavljaju čak i najkvalificiranija i najangažiranija imenovana lica ovisi i

administrativno i finansijski o odnosu između imenovanog lica i lokalne vlasti koja ga upošljava.¹⁰⁷

Politike i inicijative na lokalnom nivou

Možda ne iznenađuje, ali razlike među inicijativama pokrenutim sa lokalnog nivoa veće su od razlika među državnim inicijativama i njihovim provedbama na lokalnom nivou. Dok prakse koje su predmet rasprave u ostatku ovog poglavlja odražavaju ovu činjenicu, primjeri dobre prakse pobrojani među njima ukazuju na potencijal za repliciranje u širem obimu.

- * U Albaniji inicijativa koju je 2006. godine pokrenula švicarska NVO Terre des Hommesu saradnji sa centralnim organima vlasti i romskim NVO-ima bavi se djecom izloženom riziku od diskriminacije, u obliku zloupotrebe, zanemarivanja, eksploatacije i/ili trgovine ljudima kroz uspostavljanje jedinica za zaštitu djece u devet urbanih oblasti i četiri ruralne. Ova inicijativa je detaljnije opisana kao primjer dobre prakse u Poglavlju 2.3.
- * Situacijom djece izložene riziku od diskriminacije bavila se još jedna inicijativa u Albaniji. Od 2009. godine Save the Children, uz finansiranje Delegacije EU u Albaniji, podržavala je projekt „Zaštita i integracija djece sa ulice u Tirani“ usmjeren na oko dvije stotine djece izložene riziku života i rada na ulicama. O ovoj inicijativi će također biti riječi kao o primjeru dobre prakse u Poglavlju 2.3.
- * Također, u Albaniji je 2011. godine Općina Tirana uspostavila Ured za borbu protiv diskriminacije. Ovaj Ured sa jednim uposlenikom nema nikakav formalni odnos sa komesarom za zaštitu od diskriminacije ili sa institucijom narodnog pravobranitelja (ombudsmena).
- * U Hrvatskoj je Općinski sud u Varaždinu početkom 2012. godine donio prvu presudu u toj zemlji o diskriminaciji Roma. Ovaj predmet ticao se odbijanja zahtjeva za stažiranjem dvoje učenika srednje škole romske pripadnosti na temelju etničke pripadnosti. Sudski proces i presuda detaljnije su opisani kao primjer dobre prakse u Poglavlju 2.3.
- * U gradu Kumanovu u Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji inicijativa „Stop dvostrukoj diskriminaciji“, koju je implementirala romska NVO „Drom“, fokusirala se na primjenu zakonodavstva o borbi protiv diskriminacije na višestruku

marginalizaciju Romkinja. Više detalja o ovom projektu kao primjeru dobre prakse dato je u Poglavlju 2.3.

- * Na Kosovu su službenici lokalne vlasti u Đakovici riješili predmet segregacije u javnoj osnovnoj školi tako što je ukinut razred sačinjen od 24 djece romske, aškalijske i egipćanske pripadnosti, a djeca iz tog razreda preraspoređena su u razrede sa etničkom albanskom većinom, uz istovremeno poduzimanje koraka da se unaprijede životni uvjeti djece romske, aškalijske i egipćanske pripadnosti i njihovih porodica. Dodatni detalji vezani za ovaj primjer dobre prakse mogu se naći u Poglavlju 2.3.
- * U Crnoj Gori je ženska NVO „Centar za romske inicijative“ iz Nikšića u saradnji sa romskom, aškalijskom i egipćanskom ženskom mrežom (Prva) implementirala set aktivnosti krajem 2012. i početkom 2013. godine sa ciljem ukazivanja na problematiku i sprečavanja prisilnih i unaprijed dogovorenih brakova, pozivajući se na iskustvo deset Romkinja i Egipćanki u takvim brakovima. Ove aktivnosti prikazane su kao primjeri dobre prakse u Poglavlju 2.3.
- * U Srbiji je romska ženska NVO „Osvit“ 2005. godine u gradu Nišu uspostavila prvu telefonsku liniju za pomoć koja nudi usluge na romskom jeziku za žene i djecu žrtve nasilja u porodici. Ovaj primjer dobre prakse detaljnije je opisan u Poglavlju 2.3.

2.3 Primjeri dobre prakse u borbi protiv diskriminacije na regionalnom i lokalnom nivou

Dok su poglavlja 2.1 i 2.2 ponudila pregled zakonodavstva, politika i drugih inicijativa relevantnih za borbu protiv diskriminacije na centralnom, regionalnom i lokalnom nivou, naglasak u ovom poglavlju je na primjerima dobre prakse. Iako se većina ovog poglavlja sastoji od profila relevantnih praksi predstavljenih na jednoj stranici, sumarni pregled koji slijedi predstavlja elemente zajedničke raznim profilima.

Od 14 primjera dobre prakse koji su predstavljeni u nastavku teksta, sedam ih se odnosi na proširivanje djelovanja državnih institucija za zaštitu ljudskih prava na lokalnom nivou. Takvo proširivanje djelovanja je posebno važno za Rome koji žive izvan glavnih gradova, za koje troškovi putovanja mogu biti restriktivan

faktor, a komunikacija sa institucijama vlade otežana usljed neadekvatnog obrazovanja i/ili jezičkih barijera. Također je značajno i to što institucije koje provode proširivanje djelovanja odgovaraju centralnom nivou vlasti, pa su stoga daleko manje podložne utjecaju politike na lokalnom nivou u poređenju sa institucijama ombudsmena uspostavljenim na lokalnom nivou koje odgovaraju lokalnim vlastima.

Dodatna četiri primjera dobre prakse tiču se djece i mladih. Dok usmjerenje dvije takve inicijative u Albaniji na djecu izloženu riziku od izrabljivanja i/ili trgovine ljudima odražava obim problema izrabljivanja djece i trgovine ljudima među Romima i Egipćanima u ovoj zemlji, primjeri iz Hrvatske bave se konkretnim slučajevima diskriminacije protiv Roma, Aškalijske i Egipćana u vezi sa ostvarivanjem pristupa obrazovanju. Primjer sa Kosova također se bavi takvim konkretnim slučajevima.

Preostala tri primjera dobre prakse predstavljena u ovom poglavlju osmišljena su primarno za potrebe Romkinja.

DOBRE PRAKSE U BORBI PROTIV DISKRIMINACIJE 1: ALBANIJA

Naziv prakse: Jedinica za zaštitu djece

Pokrenuta od strane: NVO Terre des Hommes, Švicarska

Praksu provode

- * Terre des hommes
- * Koalicija NVO „Jedinica za brigu o djeci i zaštitu djece ” (BKTF), koju čini 25 domaćih i međunarodnih NVO
- * Ministarstvo rada, socijalnih pitanja i jednakih prilika
- * Jedinice lokalne samouprave u Elbasanu, Fieru, Gjirokasteru, Korçau, Pogradecu, Sarandi, Tirani i Vlora, kao i u četiri ruralna područja u regijama Fier i Vlora

Opis

U okviru projekta „Uspostava mehanizama za zaštitu djece“ kojeg je osmislila i provela švicarska NVO Terre des hommes, uspostavljene su ukupno 33 Jedinice za zaštitu djece (*engl. Child Protection Units, CPU*) unutar ureda jedinica lokalne samouprave, koje su naknadno preuzele i odgovornost za finansiranje rada CPU.

CPU pristupaju problemima zloupotrebe, zanemarivanja, izrabljivanja i trgovine djecom kao oblicima diskriminacije. Djeca koju uposljeni u CPU odrede kao rizičnu ili kao djecu kojoj je potrebna zaštita upućuju se na službe za pružanje podrške u skladu sa njihovim procijenjenim potrebama.

Između oktobra/listopada 2009. i maja/svibnja 2012. godine CPU su obradile ukupno 1.038 predmeta, upućujući pri tome 217 djece u različite službe. Kao jedna od ciljnih grupa CPU (ali ne i jedina takva grupa) djeca Romi i Egipćani predstavljaju većinu korisnika njihovih usluga.

Lokacije

- * Općine Durrës, Elbasan, Fier, Gjirokaster, Korça, Pogradec, Saranda, Tirana i Vlora
- * Četiri ruralna područja u regijama Fier i Vlora

Ključni elementi najbolje prakse

- * Izričito (ali ne i isključivo) usmjeravanje na Rome i Egipćane
- * Integriranje problematike sa kojom se suočavaju Romi i Egipćani
- * Holistički pristup
- * Efekti multiplikacije

Internet stranica: <<http://www.tdh.ch/en/countries/albania>>

DOBRE PRAKSE U BORBI PROTIV DISKRIMINACIJE 2: ALBANIJA

Naziv prakse: Zaštita i integracija djece koja žive na ulici u Tirani

Pokrenuta od strane: Save the Children

Praksu provode:

- * Save the Children
- * Općina Tirana
- * NVO Djeca svijeta i Albanije – Ljudska prava (FBSH)

Opis

Ovim projektom, kojeg 2009. godine implementira Save the Children, a odnedavno finansira EU Delegacija u Albaniji (u 2011. i 2012. godini), uspostavljeni su centri za dnevni boravak u prostorijama koje je na raspolaganje stavila Općina Tirana. U svakoj godini svog rada centar je pružio usluge za oko 300 djece izložene riziku životai rada na ulici, koja su često žrtve izrabljivanja i zlostavljanja, uključujući i trgovinu ljudima. Utoliko što djeca Romi i Egipćani predstavljaju većinu djece koja žive i rade na ulici, Romi i Egipćani predstavljaju i glavnu ciljnu grupu ovog centra.

Centar realizira kontinuirane aktivnosti proširivanja djelovanja u zajednici u svrhu identificiranja djece koja su izložena riziku i uspostavljanja kontakta sa njihovim porodicama. Pored proširivanja djelovanja u zajednici, usluge koje centar pruža djeci izloženoj riziku i njihovim porodicama uključuju upis u matične knjige rođenih i druge matične evidencije, medicinsku zaštitu i upis u škole. Centar istovremeno nudi obuku za pružaoce usluga u radu sa djecom koja žive i rade na ulici i njihovim porodicama.

Lokacije: Tirana

Ključni elementi najbolje prakse

- * Izričito (ali ne i isključivo) usmjeravanje na Rome i Egipćane
- * Integriranje problematike sa kojom se suočavaju Romi i Egipćani
- * Holistički pristup
- * Efekti multiplikacije

Internet stranica: <<http://www.scalbania.org/html/wwwd.htm>>

DOBRE PRAKSE U BORBI PROTIV DISKRIMINACIJE 3: ALBANIJA

Naziv prakse: Koordiniranje pružanja hitnih usluga prisilno deložiranim romskim porodicama

Pokrenuta od strane: Institucija narodnog pravobranitelja Albanije (ombudsmena)

Praksu provode

- * Institucija narodnog pravobranitelja Albanije
- * Domaće NVO: Crveni križ Albanije, Alo 116, Centar za ljudska prava djece Albanije, Romani Baxt Albanija, Društvo za pravnu pomoć Tirana
- * Međunarodne organizacije: Fond za edukaciju Roma, Švicarska fondacija za inovacije, Terre des hommes, World Vision
- * Fondacija Vodafone Albanija

Opis

Kada je osam romskih porodica prisilno deložirano iz privremenog smještaja u Tirani u februaru/veljači 2012. godine, u izuzetnom primjeru proširivanja svog djelovanja narodni pravobranitelj obezbijedio im je hitni smještaj na period od 12 dana u prostorijama Institucije narodnog pravobranitelja. Tokom ovog perioda, narodni pravobranitelj stavio je na raspolaganje cjelokupno osoblje ureda u svrhu pružanja savjetovanja, primanja žalbi i identifikiranja pravnih problema ovih porodica.

Narodni pravobranitelj je također preuzeo vodeću ulogu u koordiniranju među lokalnim, regionalnim i centralnim organima vlasti, kao i sa drugim domaćim i međunarodnim akterima, u cilju iznalaženja održivog rješenja koje bi zadovoljilo potrebe porodica, ne samo u pogledu životnih uvjeta već i u oblastima obrazovanja i zdravstva. U te svrhe je narodni pravobranitelj kontinuirano komunicirao sa Odjelom vodovoda i kanalizacije Tirane, upravom policije i regionalnom upravom za obrazovanje, kao i sa Ministarstvom zdravstva i Ministarstvom rada, socijalnih pitanja i jednakih prilika. Ove komunikacije uključivale su i službene preporuke ovim partnerskim institucijama. Pored toga, s ciljem rješavanja situacije deložiranih porodica i preveniranja sličnih situacija u budućnosti, narodni pravobranitelj izdao je preporuke za izmjene i dopune postojećeg zakonodavstva o upisu u matične knjige i o stambenom zbrinjavanju.

Iako do danas nije provedeno održivo rješenje za situaciju ovih porodica, razlozi za to su izvan djelokruga rada Institucije narodnog pravobranitelja.

Lokacije: Tirana

Ključni elementi najbolje prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome
- * Integriranje problematike sa kojom se suočavaju Romi
- * Koordinacija sa drugim politikama
- * Holistički pristup

Internet stranica: <<http://www.avokatipopullit.gov.al/?lang=en>>

DOBRE PRAKSE U BORBI PROTIV DISKRIMINACIJE 4: ALBANIJA

Naziv prakse: Poboljšanje proširenja djelovanja komesara za zaštitu od diskriminacije na lokalnom nivou

Pokrenuta od strane: Komesar za zaštitu od diskriminacije Albanije

Praksu provode

- * Komesar za zaštitu od diskriminacije Albanije
- * Lokalni organi vlasti u Gjirokasteru, Grabianu, Lezha, Lushnjë, Pogradecu, Shushicë i Tirani

Opis

Uz podršku BPRI projekta, u 2012. godini uspostavljena je saradnja između sedam jedinica lokalne samouprave i komesara za zaštitu od diskriminacije (engl. CPD) kao centralne institucije za borbu protiv diskriminacije.

U okviru ove saradnje je svaka od jedinica lokalne samouprave uključenih u aktivnost među svojim uposlenicima imenovala „Kontakt osobu za zaštitu od diskriminacije“ u cilju održavanja kontakta sa CPD-om, te upućivanja slučajeva diskriminacije i organiziranja otvorenih dana.

Otvoreni dani koji se održavaju na javnim mjestima osmišljeni su da olakšaju kontakte između pripadnika zajednica u nepovoljnom položaju i tehničkog osoblja CPD-a. Prilikom ovih događaja građani dobivaju informacije o relevantnom zakonodavstvu i o mehanizmima i procedurama CPD-a, kao i pomoć u podnošenju žalbi CPD-u.

Lokacije

- * Komune:¹ Grabian, Shushicë
- * Općine: Gjirokaster, Lezha, Lushnjë, Pogradec i Tirana

Ključni elementi najbolje prakse

- * Direktan fokus na borbi protiv diskriminacije
- * Integriranje problematike sa kojom se suočavaju Romi i Egipćani
- * Koordinacija sa drugim politikama na lokalnom i centralnom nivou
- * Efekt multiplikacije

Internet stranica: <<http://www.kmd.al/?gj=gj2>>

¹ Ovaj termin koristi se za ruralne jedinice lokalne samouprave u Albaniji.

DOBRE PRAKSE U BORBI PROTIV DISKRIMINACIJE 5: HRVATSKA

Naziv prakse: Osuđivanje diskriminacije protiv Roma

Pokrenuta od strane:

- * Srednjoškolski učenici romske pripadnosti Željka Balog i Lidija Ignac
- * NVO Romi za Rome Hrvatske, Čakovec
- * NVO Centar za mirovne studije, Zagreb
- * Ured pučkog pravobranitelja Hrvatske

Praksu provodi: Općinski sud u Varaždinu

Opis

Općinski sud u Varaždinu donio je prvu domaću presudu o diskriminaciji protiv Roma početkom 2012. godine. Sve je počelo kada su se dvije učenice Romkinje iz Srednje ekonomske škole, Željka Balog i Lidija Ignac, prijavile za obaveznju praksu kod jednog poslovnog subjekta u Varaždinu koji je njihov zahtjev odbio.

Učenice su se obratile NVO Romi za Rome Hrvatske za pomoć. Ova organizacija je zatim radila skupa sa NVO Centar za mirovne studije i Uredom pučkog pravobranitelja na pokretanju sudskog postupka.

Iako odluka suda u ovom predmetu još uvijek nije pravno obavezujuća, ne bi trebalo zanemariti njen potencijalni značaj u smislu poticanja drugih Roma da iznesu slučajeve diskriminacije pred sud, kao i njen utjecaj na buduću sudsku praksu u Hrvatskoj po pitanju diskriminacije.

Lokacija: Varaždin

Ključni elementi najbolje prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome
- * Direktan fokus na borbi protiv diskriminacije
- * Integriranje problematike sa kojom se suočavaju Romi
- * Efekt multiplikacije

Internet stranica: <http://www.h-alter.org/vijesti/ljudska-prava/prva-presuda-za-diskriminaciju-roma-u-hrvatskoj#news_view>

DOBRE PRAKSE U BORBI PROTIV DISKRIMINACIJE 6: BIVŠA JUGOSLAVENSKA REPUBLIKA MAKEDONIJA

Naziv prakse: Podizanje nivoa svijesti o poziciji Romkinja i dostupnim pravnim lijekovima

Pokrenuta i implementirana od strane: Centar romske zajednice Drom, Kumanovo

Opis

„Projekt zaustavljanja dvostruke diskriminacije“, koji je provela romska NVO „Drom“ iz Kumanova, uz finansiranje UNDP-a i Ureda komesara UN-a za ljudska prava fokusirao se na primjenu zakonodavstva za borbu protiv diskriminacije na složenu marginalizaciju Romkinja.

Projekta je započeo sa terenskim istraživanjem o stanju djevojčica i žena Romkinja u tri romska naselja u Kumanovu, pri čemu je prikupljeno ukupno 400 odgovora. Među ključnim nalazima ovog istraživanja bila je činjenica da su Romkinje u Kumanovu u goroj situaciji nego muški pripadnici iste zajednice, kako u pogledu obrazovanja tako i u pogledu zapošljavanja. Nalazi iz istraživanja također su ukazali na to da nivo diskriminacije protiv Romkinja može biti smanjen ako se osigura veći stepen obrazovanja djevojčica Romkinja.

Po okončanju terenskog istraživanja projekt je organizirao javne rasprave na kojima je okupio lokalne Rome sa predstavnicima lokalne vlasti i Ureda narodnog pravobranitelja. Projekt je također izradio informativne materijale za distribuciju u romskim naseljima.

Lokacija: Kumanovo

Ključni elementi najbolje prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome
- * Direktan fokus na borbi protiv diskriminacije
- * Integriranje problematike sa kojom se suočavaju Romi i Egipćani
- * Pažnja posvećena pitanju spola
- * Koordiniranje sa drugim politikama

Internet stranica: <<http://www.drom.org.mk/?lang=2>>

DOBRE PRAKSE U BORBI PROTIV DISKRIMINACIJE 7: BIVŠA JUGOSLAVENSKA REPUBLIKA MAKEDONIJA

Naziv prakse: Regionalni uredi narodnog pravobranitelja

Pokrenuta i implementirana od strane: Ured narodnog pravobranitelja, Skopje

Opis

Zakon o narodnom pravobranitelju Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije iz 2003. godine uz sjedište narodnog pravobranitelja u Skopju predviđa uspostavljanje šest regionalnih ureda narodnog pravobranitelja.¹ Ovi uredi otvoreni su 2006. godine, a svakim od njih upravlja zamjenik narodnog pravobranitelja.

Od vremena otvaranja regionalnih ureda broj predmeta u Uredu narodnog pravobranitelja pokazao je neto porast, kako ukupno tako i u broju pritužbi koje su podnijeli Romi (koji su se tako sami izjasnili) – dok je ukupan broj pritužbi zaprimljenih 2005. godine bio 3.053, brojka za 2011. godinu bila je 4.256. Romi su također podnijeli 87 pritužbi Uredu narodnog pravobranitelja 2011. godine u poređenju sa 41 u 2005. godini.

Regionalni uredi su također sarađivali sa romskim NVO-ima, kao i sa Romskim informativnim centrima uspostavljenim u devet općina pod ingerencijom Ministarstva rada i socijalne politike.

Lokacije: Bitola, Kičevo, Kumanovo, Strumica, Štip i Tetovo

Ključni elementi najbolje prakse

- * Direktan fokus na borbi protiv diskriminacije
- * Integriranje problematike sa kojom se suočavaju Romi
- * Koordiniranje sa drugim politikama

Internet stranica: <<http://www.ombudsman.mk/>>

1 Zakon za Narodniot pravobranitel [Zakon o narodnom pravobranitelju], *Službeni list Republike Makedonije* 60/2003, Član 44.

DOBRE PRAKSE U BORBI PROTIV DISKRIMINACIJE 8: KOSOVO*

Naziv prakse: Borba protiv segregacije u obrazovanju

Pokrenuta i implementirana od strane: Općinski organi vlasti u Uroševcu i Đakovici uz podršku misije OSCE-a na Kosovu

Opis

U Uroševcu, pismo od općinskog službenika za zajednice i povratnike o postojanju odjeljenja prvog razreda učenika sastavljenog isključivo od Aškalijske u javnoj osnovnoj školi potaklo je misiju OSCE-a na Kosovu da o situaciji razgovara sa odjelom za obrazovanje i direktorima škole. Ovaj razred je nakon toga rasformiran, a djeca Aškalijske su preraspoređena u razrede sa djecom etničkog albanskog porijekla.

Kada je u jednoj javnoj osnovnoj školi u Gjakovë/Đakovici formirano odjeljenje drugog razreda kojeg je sačinjavalo 24 djece romske, aškalijske i egipćanske pripadnosti, općinski službenik za zajednice i povratak (Egipćanin) radio je skupa sa načelnikom (etničkim Albancem) na rješavanju situacije.

Segregirano odjeljenje je ukinuto, a djeca romske, aškalijske i egipćanske pripadnosti raspoređena su u druge razrede u školi sa etničkom albanskom većinom. Drugi razlozi za zabrinutost su dijelom riješeni kroz inicijativu načelnika da unaprijedi uvjete života romske djece i njihovih porodica. To je urađeno putem distribuiranja 120 građevinskih parcela za novu gradnju. Gradnja kuća na dodijeljenoj zemlji je u toku uz podršku Caritasa Švicarske.

Dodatni slučaj školske segregacije u Đakovici služio je kao povod da osmero roditelja djece romske, aškalijske i egipćanske pripadnosti, uz podršku Centra za pravnu pomoć i regionalni razvoj i Evropskog centra za manjinska pitanja Kosovo, podnese tužbu u januaru 2013. godine.¹

Lokacije: Uroševac i Đakovica

Ključni elementi najbolje prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome, Aškalijske i Egipćane
- * Direktna borba protiv diskriminacije
- * Holistički pristup (Đakovica)
- * Učešće Roma, Aškalijske i Egipćana u osmišljavanju politike (Đakovica)

Internet stranice: <<http://kk.rks-gov.net/ferizaj/>>, <<http://kk.rks-gov.net/gjakove/>>

* Ovaj naziv nije pristran u pogledu stavova o statusu i u skladu je sa Rezolucijom br. 1244/99 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija i Mišljenjem Međunarodnog suda za pravdu o proglašenju nezavisnosti Kosova.

¹ Evropski centar za manjinska pitanja Kosovo, *Segregacija u obrazovanju u općini Đakovica* (Priština: Evropski centar za manjinska pitanja Kosovo, 2013).

DOBRE PRAKSE U BORBI PROTIV DISKRIMINACIJE 9: KOSOVO*

Naziv prakse: Unapređenje širenja djelovanja institucije narodnog pravobranitelja na lokalnom nivou

Pokrenuta i implementirana od strane: Institucija narodnog advokata Kosovo, Priština

Opis

U posljednjih nekoliko godina vidljivo je poboljšanje pristupa Instituciji narodnog pravobranitelja za ranjive zajednice i zajednice iz ruralnih područja, uključujući i Rome, Aškalije i Egipćane. Ovo unapređenje je u velikoj mjeri rezultat proširenja djelovanja Institucije kroz regionalne urede i otvorene dane.

Pet regionalnih ureda i dva podureda Institucije narodnog advokata osiguravaju kontinuirano prisustvo koje se pokazalo korisnim sa stanovišta pružanja informacija pripadnicima romskih, aškalijskih i egipćanskih zajednica (između ostalih) o tome kojim institucijama da se obrate za rješavanje svojih problema (koji nisu ograničeni na diskriminaciju). S druge strane, otvoreni dani na javnim prostorima osigurali su pristup uposlenika Institucije narodnog pravobranitelja sa centralnog nivoa u svakoj od općina najmanje jednom mjesečno.

Podaci o broju žalbi koje su Romi podnijeli Instituciji narodnog advokata dostupni su za period 2010. godine, a broj takvih žalbi ostaje nizak u odnosu na ukupan broj zaprimljenih žalbi (od ukupno 1.233 žalbe podnesene u 2010. godini 16 su podnijeli Romi; u 2011. godini Romi su podnijeli 18 od ukupno 1.453 žalbe).¹ Međutim, s obzirom da, kako se navodi, kontakti između Roma, Aškalija i Egipćana i Institucije narodnog advokata rezultiraju upućivanjem na druge institucije, učestalost komunikacije Roma sa Institucijom narodnog advokata se po svemu sudeći povećala mnogo više nego što se to vidi kroz statistike o podnošenju formalnih žalbi.

Lokacije

- * Regionalni uredi: Gnjilane, Gračanica, Mitrovica, Peć i Prizren
- * Dodatni poduredi: Gračanica i Sjeverna Mitrovica
- * Otvoreni dani: Sve općine

Ključni elementi najbolje prakse

- * Direktna fokus na borbi protiv diskriminacije
- * Integriranje problematike sa kojom se suočavaju Romi, Aškalije i Egipćani
- * Koordiniranje sa drugim politikama

Internet stranica: <<http://www.ombudspersonkosovo.org/?id=2,0,151,157,e>>

* Ovaj naziv nije pristran u pogledu stavova o statusu i u skladu je sa Rezolucijom br. 1244/99 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija i Mišljenjem Međunarodnog suda za pravdu o proglašenju nezavisnosti Kosova.

1 Nisu dostupne brojke o broju žalbi koje su podnijeli Aškalije i Egipćani

DOBRE PRAKSE U BORBI PROTIV DISKRIMINACIJE 10: CRNA GORA

Naziv prakse: Akcija protiv prisilnih brakova

Pokrenuta od strane: NVO Centar za romske inicijative, Nikšić

Praksu provode:

- * NVO Centar za romske inicijative, Nikšić
- * Romska, aškalijska i egipćanska ženska mreža Prva

Opis

NVO Centar za romske inicijative iz Nikšića predvodio je provedbu projekta „Akcija protiv ranih i prisilnih brakova u romskim i egipćanskim zajednicama“ krajem 2012. i početkom 2013. godine. Uz podršku Ambasade Sjedinjenih Američkih Država u Podgorici, projekt je implementiran u saradnji sa romskom, aškalijskom i egipćanskom ženskom mrežom Prva.

Među ključnim aktivnostima projekta bio je „Putujući ženski karavan“ organiziran u oktobru/listopadu 2012. godine. Karavanom, koji je predstavljalo deset Romkinja i Egipćanki sa ličnim iskustvom prisilnog i ugovorenog braka, distribuirani su štampani materijal o pravima žena i djevojčica i posjećeno je 17 romskih naselja u Beranima, Nikšiću, Podgorici i Ulcinju. Također je izrađen dokumentarni film u kojem su prikazana sva svjedočenja žrtava prisilnih i ugovorenih brakova, a finansirali su ga Odjeljenje za ravnopravnost spolova Ministarstva pravde i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava.

Projekt je također uključivao šetnju u Podgorici. Prilikom šetnje, ženama i djevojčicama romske i egipćanske nacionalnosti pridružili su se drugi Romi i Egipćani, kao i predstavnici neromskih NVO-a, političkih stranaka te Odjeljenje za ravnopravnost spolova Ministarstva pravde i Lobi evropskih žena.

Lokacije: Berane, Nikšić, Podgorica i Ulcinj

Elementi najbolje prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome i Egipćane
- * Direktan fokus na borbi protiv diskriminacije
- * Pažnja posvećena pitanju spola

Internet stranice: <<http://www.crink.me>>, <<https://www.facebook.com/centarzaromske.inicijative?ref=ts&fref=ts>>

DOBRE PRAKSE U BORBI PROTIV DISKRIMINACIJE 11: CRNA GORA

Naziv prakse: Dani ombudsmena

Pokrenuta i implementirana od strane: Kancelarija zaštitnika ljudskih prava i sloboda (ombudsmen), Podgorica

Opis

Kancelarija zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore realizira širenje djelovanja izvan Podgorice kroz povremene posjete lokalitetima širom zemlje. Ova praksa pod nazivom „Dani zaštitnika/ce“ uključuje ne samo direktne kontakte sa pojedincima, već i sastanke sa predstavnicima jedinica lokalne samouprave, kao i posjete obrazovnim institucijama.

Dok su direktni kontakti između zaštitnika/ce i njegovih/njenih uposlenih primarno u funkciji prikupljanja pritužbi koje se odnose na rad državnih institucija, institucija lokalne samouprave i drugih javnih organa, sastanci sa predstavnicima jedinica lokalne samouprave i posjete obrazovnim institucijama koriste se za informiranje o predmetu rada Kancelarije zaštitnika ljudskih prava i sloboda, kao i o žalbama na rad lokalnih institucija zaprimljenim od građana .

Dok su 2011. godine održana tri Dana zaštitnika/ce, učestalost aktivnosti na proširivanju djelovanja Kancelarije zaštitnika ljudskih prava i sloboda bio je više nego trostruko veći u 2012. godini.

Lokacije: širom Crne Gore

Ključni elementi najbolje prakse

- * Direktan fokus na borbi protiv diskriminacije
- * Integriranje problematike sa kojom se suočavaju Romi

Internet stranica: <<http://www.ombudsman.co.me/eng/index.htm>>

DOBRE PRAKSE U BORBI PROTIV DISKRIMINACIJE 12: SRBIJA

Naziv prakse: Dvojezična telefonska linija za pomoć za žene i djecu žrtve nasilja

Pokrenuta i implementirana od strane: Udruženje RomkinjaOsvit (Niš)

Opis

Ova telefonska linija za pomoć koju je 2005. godine uspostavila romska ženska NVO *Osvit* iz Niša prva je takva usluga na romskom jeziku u Evropi. Ova usluga dostupna je 24 sata dnevno, i na romskom i na srpskom jeziku, a postepeno je povećala broj neromkinja kojima pruža uslugu od kada je grad prekinuo finansirati telefonsku liniju za pomoć za stanovništvo u cjelini

Dok je između 1992. i 2005. godine linija za pomoć koju je uspostavio grad Niš primila pozive od samo sedam Romkinja, linija za pomoć koju je uspostavila NVO *Osvit* primila je preko 900 poziva Romkinja od 2005 do 2011. godine, kao i pozive od 1.457 neromkinja.

Telefonska linija za pomoć upućuje na lokalne javne usluge i podršku pri popunjavanju dokumenata; organizacija je potpisala memorandum o saradnji sa lokalnim Centrom za socijalni rad „Sveti Sava“. Pored toga, *Osvit* održava mjesečne radionice u romskim naseljima o nasilju u porodici koje su namijenjene kako za žene tako i za muškarce.

Lokacija: Niš

Ključni elementi najbolje prakse

- * Izričito (ali ne isključivo) usmjeravanje na Rome
- * Direktna fokus na borbi protiv diskriminacije
- * Integrirani pristup neromima kao i Romima
- * Osjetljivost spram pitanja spola

Internet stranica: <<https://www.facebook.com/pages/Udru%C5%BEenje-Romkinja-Osvit/197466090294954>>

DOBRE PRAKSE U BORBI PROTIV DISKRIMINACIJE 13: SRBIJA

Naziv prakse: Proširenje djelovanja povjerenika za zaštitu ravnopravnosti

Pokrenuta od strane: Povjerenik za zaštitu ravnopravnosti Srbije

Praksu provode:

- * Povjerenik za zaštitu ravnopravnosti Srbije, Beograd
- * NVO Praxis (Beograd)
- * NVO Regionalni centar za manjine (Beograd)

Opis

Pored istraživanja pojedinačnih slučajeva diskriminacije Roma te izrade i objavljivanja formalnih mišljenja o takvim slučajevima u oblastima obrazovanja, stambenog zbrinjavanja i javnog informiranja, Povjerenik za zaštitu ravnopravnosti sa sjedištem u Beogradu pokrenuo je 2012. godine inicijativu za direktno proširivanje djelovanja prema lokalnim romskim zajednicama.

Aktivnosti proširivanja djelovanja poduzete su u saradnji sa NVO-ima Praxis i Regionalni centar za manjine (obje sa sjedištem u Beogradu) u okviru projekta „Jednake prilike za bolju perspektivu – Jačanje Roma u borbi protiv diskriminacije.“ Projekt je podržala Vlada Nizozemske.

U cilju uspostavljanja komunikacije sa romskim zajednicama širom zemlje, projekt je usmjeren na deset lokaliteta (od kojih nisu svi bili definirani u januaru/siječnju 2013). Na svakoj lokaciji projekta osoblje ispred Kancelarije povjerenika za zaštitu ravnopravnosti obavlja posjete romskim naseljima kako bi se uključili u neformalnu razmjenu informacija sa lokalnim Romima o njihovim problemima, kao i o pravnim lijekovima koje nudi Povjerenik za zaštitu ravnopravnosti i druge institucije koje se bave tim problemima.

Lokacije: Novi Pazar, Prokuplje, Smederevska Palanka i sedam drugih lokacija (koje će biti određene naknadno)

Ključni elementi najbolje prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome
- * Direktna fokus na borbi protiv diskriminacije
- * Integriranje problematike sa kojom se suočavaju Romi

Internet stranica: <<http://www.ravnopravnost.gov.rs/engleski.php>>

DOBRE PRAKSE U BORBI PROTIV DISKRIMINACIJE 14: SRBIJA

Naziv prakse: Širenje djelovanja Institucije zaštitnika građana

Pokrenuta i implementirana od strane: Zamjenik zaštitnika građana (ombudsmen) Srbije za prava nacionalnih manjina, Beograd

Opis

Pod vodstvom zamjenika zaštitnika građana za prava nacionalnih manjina, tim iz Kancelarije zaštitnika građana iz Beograda posjećuje romska naselja najmanje jednom sedmično u cilju pružanja informacija i usluga lokalnim romskim zajednicama.

U skladu sa ovim pristupom, Kancelarija zaštitnika građana pažljivo je pratila proces preseljenja stanovnika neformalnog romskog naselja u blizini Belvila u Beogradu, isprativši te radnje sa detaljnim izvještajem i baveći se i pozitivnim i negativnim aspektima tog procesa.¹

Zaštitnik građana također vodi lokalne kancelarije u Bujanovcu, Medveđi i Preševu, a opremom za video vezu zadovoljava potrebe kontakta sa institucijama iz deset drugih općina. Kancelarija, međutim, izvještava da su se posjete na terenu pokazale kao najdjelotvorniji način da se Kancelarija zaštitnika građana učini dostupnom Romima.

Lokacije

- * Širenje djelovanja u romskim naseljima: širom zemlje
- * Lokalne kancelarije: Bujanovac, Medveđa i Preševo
- * Video veze: Bačka Palanka, Bor, Dimitrovgrad, Kruševac, Leskovac, Novi Pazar, Prijepolje, Sviljanac, Šid i Užice

Ključni elementi najbolje prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome
- * Direktan fokus na borbi protiv diskriminacije
- * Integriranje problematike sa kojom se suočavaju Romi

Internet stranica: <<http://www.ombudsman.pravamanjina.rs/index.php/sr>>

¹ Zaštitnik građana, *Izveštaj sa preporukama o raseljavanju neformalnog romskog naselja pored "Belvila"* (Beograd: Zaštitnik građana, 2012), <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/2011-12-25-10-17-15/2011-12-25-10-13-14/2427-2012-07-26-08-50-32>.

Endnotes

- 1 Predsjednik Republike Albanije, *Ustav Republike Albanije* (Tirana: Predsjednik Republike Albanije, 1998), Član 18, <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>.
- 2 *Ibid.*, Član 20; vidjeti također Vlada Republike Albanije, *Nacionalna strategija za unapređenje životnih uvjeta Roma* (Tirana: Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, 2003), str. 7, <<http://www.osce.org/albania/21232>>.
- 3 Vidjeti web stranicu "Egipćani" Međunarodne grupe za manjinska prava <<http://www.minorityrights.org/1377/albania/egyptians.html>>.
- 4 Predsjednik Republike Albanije, *Ustav Republike Albanije* (Tirana: Predsjednik Republike Albanije, 1998), Poglavlje VI, <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>.
- 5 Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, *Ustav Bosne i Hercegovine* (Sarajevo: Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, 2003), Član II.4, <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>.
- 6 Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine* 63/2003, Članovi II.A.2.1.d; II.A.2.1.r, <<http://legislationline.org/download/action/download/id/1577/file/cf85ae3b01c1adcd1b6eed4a3b84.htm/preview>>.
- 7 *Ibid.*, Poglavlje II.B.
- 8 Ustav Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske* 21/1996, Članovi 5 i 10, <<http://legislationline.org/download/action/download/id/1580/file/c8ea79bc0db11c11f49f19525f43.htm/preview>>.
- 9 Ustav Republike Hrvatske (prečišćeni tekst), *Narodne novine* 76/2010, <<http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=2405>>.
- 10 *Ibid.*, Članovi 14 i 15. Član 15 također poziva za ustavni akt o pravima nacionalnih manjina.
- 11 *Ibid.*, Član 93.
- 12 Ustav na Republika Makedonija [Ustav Republike Makedonije], *Služben vesnik na Republika Makedonija* 52/1991, <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>; Amandmani IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII i XVIII na Ustavot na Republika Makedonija [Izmjene i dopune IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII i XVIII na Ustav Republike Makedonije], *Služben vesnik na Republika Makedonija* 91/2001, <<http://eudo-citizenship.eu/NationalDB/docs/MAC%20Const%20Amendments%20IV-XVIII%20%28mkd%29.pdf>>.
- 13 *Ibid.*, Članovi 9 i 54.
- 14 *Ibid.*, Član 77.
- 15 Ustavna komisija Republike Kosovo, *Ustav Republike Kosovo* (Priština: Vlada Kosova, 2008), Član 24.2, <<http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Constitution.of.the.Republic.of.Kosovo.pdf>>.
- 16 *Ibid.*, Član 7.
- 17 *Ibid.*, Član 58.
- 18 *Ibid.*, Članovi 132-135.
- 19 Ustavotvorna skupština Republike Crne Gore, *Ustav Republike Crne Gore* (Podgorica: Službeni list Republike Crne Gore, 2007), Član 8, <<http://legislationline.org/download/action/download/id/929/file/b4b-8702679c8b42794267c691488.htm/preview>>.
- 20 *Ibid.*, Član 80.
- 21 *Ibid.*, Član 81.
- 22 Narodna skupština Republike Srbije, *Ustav Republike Srbije* (Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije, 2006), Član 3, <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=191258>.
- 23 *Ibid.*, Član 15.
- 24 *Ibid.*, Član 21.
- 25 *Ibid.*, Članovi 76 i 78.
- 26 *Ibid.*, Član 138.
- 27 Vidjeti Zakon o suzbijanju diskriminacije, *Narodne novine Republike Hrvatske* 85/2008, <http://www.ombudsman.hr/dodaci/The_anti-discrimination_act.pdf>; Zakon o borbi protiv diskriminacije, *Službene novine privremenih institucija samouprave na Kosovu* 3/2004, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,112>>; Zakonbr. 10 221 od 4.2.2010. godišno zaštiti od diskriminacije, *Službene novine Republike Albanije* 15/2010, <http://kmd.al/skedaret/1306833181-Anti-discrimination%20law%20En_FZ.pdf>; Zakon o sprečavanju i zaštiti od diskriminacije, *Službeni list Republike Makedonije* 50/2010, <<http://www.legislationline.org/topics/country/31/topic/84>>; Zakon o zabrani diskriminacije, *Službeni list Bosne i Hercegovine* 59/2009, <<http://www.queer.ba/en/content/law-prohibiti-on-discrimination>>; Zakon o zabrani diskriminacije, *Službeni list Crne Gore* 46/2010, <<http://legislationline.org/documents/action/popup/id/16579>>; Zakon o zabrani diskriminacije, *Službeni glasnik Republike Srbije* 22/2009, <<http://www.ravnopravnost.gov.rs/eng/antidiscriminationLegislationSerbia.php?idKat=5>>.
- 28 Kako je definirano u EU direktivi o rasnoj pripadnosti, neposredna diskriminacija dešava se onda „kada se jedna osoba tretira manje povoljno od druge, tretirana je na taj način ili bi bila tretirana na taj način u uporedivoj situaciji na temelju rasnog ili etničkog porijekla.“ Posredna diskriminacija, s druge strane, dešava se „onda gdje po svemu neutralna odredba, kriterij ili praksa stavlja osobe određenog rasnog ili etničkog porijekla u posebno nepovoljan položaj u poređenju sa drugim osobama.“ Vidjeti Direktivu Vijeća 2000/43/EC od 29. juna/lipnja 2000. kojom se implementira načelo jednakog tretmana među osobama, bez obzira na rasno ili etničko porijeklo, *Službene novine evropskih zajednica* 180/2000, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0043:en:HTML>>.
- 29 Dok je ured ombudsmena na Kosovu postojao i prije usvajanja Zakona o borbi protiv diskriminacije, ovaj Zakon služio je kao osnova za uspostavljanje ureda za dobro upravljanje, ljudska prava, jednake prilike i rodna pitanja u okrilju Kabineta premijera, kao i za kreiranje jedinica za ljudska prava u svakom ministarstvu.
- 30 Zakon o prevenciji i zaštiti od diskriminacije, *Službeni list Republike Makedonije* 50/2010, Poglavlje IV, <<http://www.legislationline.org/topics/country/31/topic/84>>; Zakon o zabrani diskriminacije, *Službeni glasnik Republike Srbije* 22/2009, Poglavlje IV, <<http://www.ravnopravnost.gov.rs/eng/antidiscriminationLegislationSerbia.php?idKat=5>>; Zakon br. 10 221 od 4.2.2010. godine o zaštiti od diskriminacije, *Službeni list Republike Albanije* 15/2010, Poglavlje V, <http://kmd.al/skedaret/1306833181-Anti-discrimination%20law%20En_FZ.pdf>.
- 31 Zakon o zabrani diskriminacije, *Službeni list Crne Gore* 46/2010, Član 6, <<http://legislationline.org/documents/action/popup/id/16579>>; vidjeti također Evropski sud za ljudska prava, D.H. i ostali protiv Češke Republike (Strasbourg: Vijeće Evrope, 2007), <<http://www.errc.org/cms/upload/media/02/D1/m000002D1.pdf>>.

- 32 Zakon o promicanju i zaštiti prava pripadnika manjina koji čine manje od 20% stanovništva u Republici Makedoniji nije tretiran u ovom poglavlju jer ne sadrži odredbe koje se direktno bave diskriminacijom. Odredbe ovog Zakona vezane za učešće manjina u procesu donošenja odluka obrađene su u Poglavlju 3.1.
- 33 Zakon o zaštiti prava nacionalnih manjina, *Službeni list Bosne i Hercegovine* 24/2003, Članovi 3-4, <http://www.advokat-prnjavorac.com/legislation/LAW_ON%20RIGHTS_OF%20NATIONAL_%20MINORITIES_BOSNIA.pdf>.
- 34 Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine* 80/2010, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan017847.pdf>>.
- 35 Zakon o zaštiti i promoviranju prava zajednica i njihovih pripadnika na Kosovu, *Službeni list Republike Kosovo* 3/2010, Član 1, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,254>>.
- 36 *Ibid.*, Članovi 1, 3. Na Kosovu, pravo manjina se također uveliko smatra kao pitanje u mandatu jedinica za ljudska prava ustanovljenih u okviru svakog ministarstva. Vidjeti <http://www.ecmikosovo.org/index.php/institutional-structures>.
- 37 Zakon o manjinskim pravima i slobodama, *Službeni list Crne Gore* 2/2011, <<http://www.minmanj.gov.me/biblioteka/zakoni>>.
- 38 Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, *Službeni list Savezne Republike Jugoslavije* 11 i57/2002, Član 3, <http://www.tvojglas.rs/upload/files/Zakon_o_zastiti_prava_i_slododa_nacionalnih_manjina.pdf>. Zakon usvojen u Federalnoj republici Jugoslaviji, nastavlja biti na snazi u Republici Srbiji ali ne i u Crnoj Gori.
- 39 Sva pozivanja na institucije/vodstvo Kosova odnosi se na privremene institucije samouprave.
- 40 Zakon o zaštiti i promoviranju prava zajednica i njihovih pripadnika na Kosovu, *Službeni list Republike Kosovo* 3/2010, Član 1.4, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,254>>; Zakon o izmjenama i dopunama Zakona br. 03/L-047 o zaštiti i promoviranju prava zajednica i njihovih pripadnika na Kosovu, *Službeni list Republike Kosovo* 4/2011, Član 1, <<http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20amending%20the%20law%20on%20communities.pdf>>.
- 41 Ministarstvo za zajednice i povratak, „Ministarstvo za zajednice i povratak“, internet stranica, <<http://www.mkk-ks.org/?page=2,57>>.
- 42 Zakon o zaštiti i promoviranju prava zajednica i njihovih pripadnika na Kosovu, *Službeni list Republike Kosovo* 3/2010, Član 12, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,254>>.
- 43 Kabinet premijera, „Ured za pitanja zajednica“, internet stranica, <<http://www.kryeministri-ks.net/zck/?page=2,14>>.
- 44 Zakon o lokalnoj samoupravi, *Službeni list Republike Kosovo* 3/2008, Član 53, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2008_03-L040_en.pdf>.
- 45 Vlada Republike Kosovo, *Propis br. 2/2010 za općinske urede za zajednice i povratak* (Priština: Vlada Republike Kosovo, 2010), <http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Rregullore_per_Zyrat_komunale_per_Komunitete_dhe_Kthim.pdf>.
- 46 Zakon o lokalnoj samoupravi, *Službeni list Republike Kosovo* 3/2008, Članovi 54, 61, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2008_03-L040_en.pdf>.
- 47 Za trenutnu legislativu o jednakosti spolova u regiji Zapadnog Balkana, vidjeti Zakon br. 9 970 od 24.7.2008. godine o jednakosti spolova u društvu, *Službeni list Republike Albanije* 117/2008, <<http://www.osce.org/albania/36682>>; Zakon o jednakosti spolova u Bosni i Hercegovini, *Službeni list Bosne i Hercegovine* 102/2009, <<http://www.arsbih.gov.ba/en/legal-framework/law-on-gender-equality-in-bih>>; Zakon o jednakosti spolova na Kosovu, *Službeni list Republike Kosovo* 2/2004, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2004_2_en.pdf>; Zakon o jednakosti spolova u Crnoj Gori, *Službeni list Republike Crne Gore* 46/2007, <<http://www.legislationline.org/documents/id/3922>>; Zakon o rodnoj ravnopravnosti, *Službeni glasnik Republike Srbije* 104/2009, <http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Domaci/Zakon_o_ravnopravnosti_polova_2009.pdf>; Zakon o ravnopravnosti spolova, *Narodne novine* 82/2008, <<http://www.zakon.hr/z/388/Zakon-o-ravnopravnosti-spolova>>; Zakon za jednaki mogućnosti na ženite i mažite, *Služben vesnik na Republika Makedonija* 6/2012, <<http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=6240>>.
- 48 Vidjeti Agencija za ravnopravnost spolova, *Kosovo Program za jednakost spolova* (Priština: Agencija za ravnopravnost spolova, 2008); Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, *Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine (GAP)* (Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, 2006), <<http://www.arsbih.gov.ba/en/legal-framework/strategies/gender-action-plan-gap>>.
- 49 Što se tiče pozivanja na Romkinje u *Državnom akcionom planu za ravnopravnost spolova 2007-2012*. u Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji u kojoj se ona odnose na učešće u procesu donošenja odluka, ona su obrađena u Poglavlju 3.1.
- 50 Ministarstvo rada, socijalnih poslova i jednakih prilika, *Državna strategija za ravnopravnost spolova i smanjenje nasilja na bazi spola i nasilja u porodici* (Tirana: Ministarstvo rada, socijalnih poslova i jednakih prilika, 2011), str. 51-52. Druga pozivanja u Strategiji Albanije na žene Romkinje i Egipćanke odnose se na pristup socijalnim uslugama, zapošljavanje i strukovno obrazovanje.
- 51 Hrvatski Sabor, *Nacionalna politika za ravnopravnost spolova, za razdoblje od 2011. do 2015. godine* Zagreb: Narodne novine, 2011), Poglavlje 1.2.2, <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_07_88_1868.html>. Druga dva pozivanja na Romkinje u ovom dokumentu odnose se na obrazovanje (vidjeti Poglavlja 1.2.3, 1.2.4).
- 52 Vlada Crne Gore, *Akcionni plan za ostvarenje rodne ravnopravnosti (2008-2012.)* (Podgorica: Vlada Crne Gore, 2008), Poglavlje 3.4, Cilj 4.4.6, <<http://www.undp.org/me/si/projects/Gender%20Programme/docs/National%20Action%20Plan%20for%20GE.pdf>>.
- 53 Ministarstvo rada i socijalne politike, *Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti* (Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2008), Poglavlja 2.2, 4.2.2, <<http://www.centralter.org.rs/biblioteka.html>>.
- 54 Vlada Republike Albanije, *Državna strategija za unprjeđenje životnih uvjeta Roma* (Tirana: Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, 2003), str. 12, 18, <<http://www.osce.org/albania/21232>>.
- 55 *Ibid.*, str. 25.
- 56 *Ibid.*, str. 41.
- 57 Ministarstvo rada, socijalnih poslova i jednakih prilika, *Državni akcioni plan za Dekadu uključenja Roma 2010-2015*. (Tirana: Ministarstvo rada, socijalnih poslova i jednakih prilika, 2009), Cilj 2, <http://www.romadecade.org/files/downloads/Decade%20National%20Action%20Plan_Albania.pdf>.
- 58 Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine. 2005. *Strategija Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma* (Sarajevo: Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine 2005), str. 2, <<http://www.ombudsmen.gov.ba/odjeli/Strategija%20BiH%20za%20rjesavanje%20problema%20Roma%20Sl.%20glasnik%20BiH%2067-05.pdf>>.

59 *Ibid.*, str. 14.

60 Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, *Akcionni plan o obrazovnim potrebama Roma i pripadnika drugih nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, 2004), <http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2004031215460167eng.pdf>.

61 Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, *Akcionni plan Bosne i Hercegovine za bavljenjem pitanjem Roma u oblasti zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite* (Sarajevo: Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, 2007), Cilj 2, <www.romadecade.org>.

62 *Ibid.*, Cilj 5, Mjera 10.

63 *Ibid.*, Cilj 5, Mjera 4.

64 *Ibid.*, Cilj 5, Mjera 10.

65 Ured za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske, *Akcijski plan Desetljeća za uključivanje Roma za 2011. i 2012. godinu* (Zagreb: Ured za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske, 2011), <http://www.vlada.hr/hr/uredi/ured_za_nacionalne_manjine/akcijski_plan_desetljeća_za_uključivanje_roma_2005_2015/akcijski_plan_desetljeća_za_uključivanje_roma_za_2011_i_2012_godinu>; Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, *Nacionalna strategija za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine* (Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2012), Poglavlje IV.2, <http://www.vlada.hr/hr/naslovnica/sjednice_i_odluke_vlade_rh/2012/64_sjednica_vlade_republike_hrvatske>.

66 Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, *Nacionalna strategija za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine* (Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2012), Poglavlje IV.4.1, IV.4.3, IV.4.5, <http://www.vlada.hr/hr/naslovnica/sjednice_i_odluke_vlade_rh/2012/64_sjednica_vlade_republike_hrvatske>.

67 Ministarstvo rada i socijalne politike, *Strategija za Rome u Republici Makedoniji* (Skopje: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2004), Poglavlje II.6.3, <http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/roma_strategy.pdf>.

68 *Ibid.*, Poglavlje II.9.3.

69 Ministarstvo za rad i socijalnu politiku, *Revizija na Nacionalnite akciski planovi od "Dekadata za uključivanje na Romite 2005-2015" i Strategija za Romite vo Republika Makedonija za period 2009-2011 [Revidirani državni akcioni planovi za Dekadu uključivanja Roma 2005-2015. i Strategije za Rome u Republici Makedoniji za period 2009-2011]* (Skopje: Ministarstvo za rad i socijalnu politiku, 2009), Zdravstvo, Mjera 6.3, <http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/revizija_nap_dekada.pdf>.

70 *Ibid.*, Obrazovanje, Mjera 1.3.

71 *Ibid.*, Obrazovanje, Mjera 3.8.

72 *Ibid.*, Obrazovanje, Mjera 5.1.

73 Ministarstvo za rad i socijalnu politiku, *Nacionalni akciski plan za unapređivanje na opštественata položba na Romkite vo R. Makedonija 2011-2013 [Državni akcioni plan za unapređenje društvene pozicije Romkinja u Republici Makedoniji 2011-2013.]* (Skopje: Ministarstvo za rad i socijalnu politiku, 2010), <<http://www.mtsp.gov.mk/?ItemID=6FC822BBA79A61429117F41943673AE4>>.

74 Vlada Republike Kosovo, *Strategija za integriranje zajednica Roma, Aškalkija i Egipćana u Republici Kosovo, 2009-2015* (Priština: Vlada Republike Kosovo), str. 6, <http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Strategy_for_the_Integration_of_Roma,_Ashkali_and_Egyptian_communities_2009-2015.pdf>.

75 *Ibid.*, str. 10, 15.

76 Vlada Republike Kosovo, *Akcionni plan Republike Kosovo za provedbu Strategije za integriranje romskih, aškalkijskih i egipćanskih zajednica, 2009-2015* (Priština: Vlada Republike Kosovo, 2009), Obrazovanje, Cilj 2, Aktivnosti 2.1-2.4, <http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Action_Plan_on_the_Implementation_of_the_Strategy_for_the_Integration_of_Roma,_Ashkali_and_Egyptian_Communities_2009-2015.pdf>.

77 Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, *Strategija za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012-2016*. (Podgorica: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, 2012), str. 7, <www.mmp.gov.me>.

78 *Ibid.*, str. 6, 23, 25-26.

79 Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, *Strategija za unapređenje statusa Roma u Republici Srbiji* (Beograd: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, 2010), Poglavlje 13.4, <<http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2010/03/Strategija-EN-web-FINAL.pdf>>.

80 *Ibid.*

81 Neki kantoni u Federaciji Bosne i Hercegovine su također usvojili vlastito zakonodavstvo o besplatnoj pravnoj pomoći.

82 Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, *Službeni list Crne Gore* 20/2011, Član 7, <http://posao.crna.gora.me/zakoni_i_ugovori/zakon_o_besplatnoj_pravnoj_pomoci.pdf>. Kategorije koje nisu uključene su registriranje firmi; podnošenje tužbe za naplatu odštete po osnovu uvrede i klevete; i podnesaka za smanjenje iznosa uplate novčane podrške za dijete.

83 Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, *Službeni list Republike Kosovo* 3/2012, Član 4, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,846>>.

84 Zakon br. 10 039 od 22.12.2008. o pravnoj pomoći, *Službeni list Republike Albanije* 199/2008, Član 13, <<http://www.eurallus.eu/en/albanian-laws>>.

85 Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, *Narodne novine* 81/2011, Član 5, <<http://www.propisi.hr/print.php?id=8150>>.

86 Zakon za besplatna pravna pomoš [Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći], *Službeni list Republike Makedonije* 161/2009, Član 8, <<http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=4789>>.

87 Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, *Službeni list Republike Kosovo* 3/2012, Član 25, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,846>>; Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, *Službeni glasnik Republike Srpske* 120/2008, Član 15, <www.mpravde.gov.rs>; Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, *Službeni list Crne Gore* 20/2011, Član 8, <http://posao.crna.gora.me/zakoni_i_ugovori/zakon_o_besplatnoj_pravnoj_pomoci.pdf>.

88 Interesantno je da dvije od četiri NVO koje su akreditirane do kraja 2011. godine za pružanje besplatne pravne pomoći u Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji jesu romske NVO: Nacionalni romski centar u Kumanovu i Romski SOS u Prilepu.

89 Podatke obezbijedio UNDP Srbija.

90 Vidjeti Milena Isaković, „Djelotvorna i održiva besplatna pravna pomoću u Srbiji“, PowerPoint prezentacija, <<http://www.undp.org.rs/index.cfm?event=public.ProjectsDetails&eventId=E1DD9B69-9D07-726B-5520A0B6C6CB9F4>>.

91 Zakon br. 8454 od 4.2.1999. godine o narodnom pravobranitelju, *Službeni list Republike Albanije* 5/1999, Član 32, <<http://www.osce.org/albania/41892>>.

92 Komesar za zaštitu od diskriminacije, *Strateški plan i Akcionni plan za*

komesara za zaštitu od diskriminacije 2012-2015 (Tirana: Komesar za zaštitu od diskriminacije, 2011), str. 29, <http://www.simpleproject.eu/sites/default/files/albanian_strategic_plan_2012-2015_and_action_plan_for_2012_of_the_commissioner_for_protection_from_discrimination.pdf>.

93 Zakon o pučkom pravobranitelju, *Narodne novine* 125/2011, Član 39, <<http://www.zakon.hr/z/128/Zakon-o-pu%C4%8Dkom-pravobranitelju>>.

94 Zakon za narodniot pravobranitel [Zakon o narodnom pravobranitelju], *Službeni list Republike Makedonije* 60/2003, Član 44, <<http://ombudsman.mk/upload/documents/Zakon%20na%20NP.PDF>>.

95 Zakon o narodnom pravobranitelju, *Službeni list Republike Kosovo* 3/2010, Član 29, <<http://www.assembly-kosova.org/common/docs/li-gjet/2010-195-eng.pdf>>.

96 Zakon o zaštitniku/ci ljudskih prava i sloboda Crne Gore, *Službeni list Crne Gore* 42/2011, Član5, <<http://www.sluzbenilist.me/PravniAktDetalji.aspx?tag={051A597E-03A6-47C5-998C-5872FC6C221E}>>>.

97 Zakon o Zaštitniku građana, *Službeni glasnik Republike Srbije* 54/2007, Član 3, <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/o-nama/normativni-okvir-za-rad/126-2008-04-21-07-39-21>.

98 Zakon br. 9 970 od 24.7.2008. godine o ravnopravnosti spolova u društvu, *Službeni list Republike Albanije* 117/2008, Član 14, <<http://www.osce.org/albania/36682>>.

99 Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, *Službeni list Bosne i Hercegovine* 102/2009, Član 27, <<http://www.arsbih.gov.ba/en/legal-framework/law-on-gender-equality-in-bih>>.

100 Zakon o ravnopravnosti spolova, *Narodne novine* 82/2008, Član 28, <<http://www.zakon.hr/z/388/Zakon-o-ravnopravnosti-spolova>>.

101 Zakon za ednakvi možnosti na ženite i mažite [Zakon o jednakim prilikama za žene i muškarce], *Službeni list Republike Makedonije* 6/2012, Član 14, <<http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=6240>>.

102 Zakon o ravnopravnosti polova na Kosovu, *Službeni list Republike Kosovo* 2/2004, Član 4.15, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2004_2_en.pdf>.

103 Zakon o rodnoj ravnopravnosti, *Službeni glasnik Republike Srbije* 104/2009, Član 39, <http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Domaci/Zakon_o_rodnoj_ravnopravnosti_2009.pdf>.

104 Za više informacija o Programu, vidjeti <<http://rs.one.un.org/pbild>>.

105 Za detalje o radionicama, vidjeti <<http://www.bpri-odih.org/documents.html>>.

106 Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, Adrese i kontakti Županijskih koordinacija za ljudska prava <http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=114>.

107 Vidjeti Ministria e drejtësisë, “Zyra për të drejtat e njeriut [Jednice za ljudska prava]”, <<http://www.md-ks.org/?page=1,25>>; citirano u Arberita Kryeziu, *Ljudska prava na Kosovu i uvjeti za pristupanje EU* (Priština: Američki univerzitet na Kosovu, 2012), str. 35, fn 54, <https://ritdml.rit.edu/bitstream/handle/1850/15077/Kryeziu_Arberita_CapstoneProject-Report_5-16-2012.pdf?sequence=2>.

Učesće u donošenju odluka

Učešće u donošenju odluka

Pitanjima jednakopravnog učešća u procesu donošenja odluka posvećena je pažnja u ustavima i zakonodavstvu o izborima, manjinama i ravnopravnosti spolova usvojenom širom regije Zapadnog Balkana, kao i u strategijama i nacionalnim akcionim planovima za Rome. Kao što je to slučaj i sa temom borbe protiv diskriminacije, inicijative pokrenute sa centralnog nivoa u smjeru promoviranja učešća u procesu donošenja odluka u manjoj mjeri odstupaju jedna od druge nego što je to slučaj sa inicijativama pokrenutim u istom cilju na lokalnom nivou. S druge strane, može se reći da u oblasti učešća u procesu donošenja odluka postoji više primjera dobre prakse i više razlika u korpusu dobre prakse na lokalnom nivou nego što je to slučaj u oblasti borbe protiv diskriminacije

3.1 Politike i inicijative na centralnom nivou

Ustavi

Uz izuzetak Albanije i Bosne i Hercegovine, ustavi zemalja u regiji Zapadnog Balkana izričito se bave učešćem manjina u procesu donošenja odluka. Uz to, hrvatski, crnogorski i srpski ustavi konkretno pominju učešće manjina u procesu donošenja odluka na lokalnom nivou. Takvo pominjanje je također prisutno i u Ustavu Kosova.

- * Ustav Albanije garantira politička prava i slobode svim građanima, ali ne pominje manjine.¹
- * Ustav Bosne i Hercegovine efektivno isključuje Rome – s obzirom da nisu Bošnjaci, Hrvati ili Srbi – iz procesa izbora gornjeg doma Parlamentarne skupštine i članova Predsjedništva.² Pojedinačni ustavi dva entiteta Bosne i Hercegovine, međutim, sadrže odredbe koje garantiraju građanima pravo na učešće u javnim poslovima.³
- * Pored garantiranja prava na učešće u vršenju javnih poslova općenito, i na lokalnom nivou konkretno, Ustav Hrvatske navodi da se zakonom „može,

pored općeg biračkog prava, pripadnicima nacionalnih manjina osigurati posebno pravo da biraju svoje zastupnike u Hrvatski sabor.“⁴

- * Pored općeg poziva na jednakopravnu zastupljenost lica koja pripadaju svim zajednicama u javnom životu, Ustav Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije zahtijeva glasove većine parlamentarnih predstavnika manjina, kao i većinu svih glasova u Skupštini, za usvajanje zakonodavstva koje „direktno utječe na kulturu, korištenje jezika, obrazovanje, lične dokumente i korištenje simbola.“⁵ Ustavom je također garantirano uspostavljanje komisije za odnose među zajednicama kao savjetodavnog tijela pri Skupštini, koju čine sedam Makedonaca, sedam Albanaca i po jedan predstavnik ispred zajednica Bošnjaka, Roma, Srba, Turaka i Vlaha.⁶
- * Ustav Kosova daje organima vlasti zadaću da „podržavaju mogućnosti“ za učešće svih lica u javnom životu, uključujući vršenje demokratskog utjecaja na odluke javnih tijela.⁷ U slučajevima gdje najmanje deset posto stanovnika neke općine ne pripada lokalnoj većini, Ustav predviđa imenovanje zamjenika predsjedavajućeg općinskog vijeća za zajednice i daje mu ovlasti da u odsustvu zadovoljavajuće reakcije općinske skupštine na pritužbe zajednica ili njihovih pripadnika o tome kako određena odluka skupštine krši njihova ustavna prava ta pitanja direktno podnosi Ustavnom sudu.⁸ Na centralnom nivou, Ustavom Kosova rezervirana su mjesta za zajednice u Skupštini Kosova, uključujući po jedno mjesto za predstavnike zajednica Roma, Aškalija i Egipćana, plus jedno dodatno mjesto za zajednicu sa najvećim brojem glasova.⁹ Pored toga, Ustavom je uspostavljena Komisija za prava i interese zajednica kao savjetodavno tijelo pri Skupštini Kosova, koju sačinjavaju po jedna trećina predstavnika albanske, srpske i drugih zajednica.¹⁰ Još jedno savjetodavno

tijelo usmjereno na manjine kreirano kroz Ustav Kosova je Savjetodavno vijeće za zajednice koje izvještava predsjednika.¹¹

- * Ustav Crne Gore pripadnicima „manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica“ garantira pravo na „autentičnu zastupljenost“ u izabranim tijelima na centralnom i lokalnom nivou, te srazmjernu zastupljenost u javnoj upravi i lokalnoj vlasti, kao i pravo na uspostavljanje vijeća za manjine.¹²
- * Ustav Republike Srbije garantira svim građanima pravo na učešće u upravljanju javnim poslovima te garantira samoupravu licima koja pripadaju nacionalnim manjinama kroz izbor nacionalnih vijeća.¹³ Ustav Srbije također eksplicitno garantira pripadnicima nacionalnih manjina pravo na učešće u javnoj upravi pod istim uvjetima kao i drugim građanima, dok u isto vrijeme navodi potrebu da se etnički sastav uzme u obzir prilikom zapošljavanja u javnim institucijama na centralnom, regionalnom i lokalnom nivou.¹⁴

Izorno zakonodavstvo

Zakonske odredbe kojima se promovira zastupljenost manjina u glavnim izbornim tijelima česte su, ali ne i univerzalno prisutne u zemljama regije Zapadnog Balkana. Dok Albanija, Bosna i Hercegovina i Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija nemaju takve odredbe, izorno zakonodavstvo u Crnoj Gori i Srbiji sadrži konkretna pravila za izbor predstavnika manjinskih zajednica, a u Hrvatskoj se relevantne odredbe mogu naći u zakonodavstvu o manjinama (o čemu će biti više riječi u nastavku teksta). Zakon o općim izborima Kosova garantira 20 od ukupno 120 skupštinskih mjesta za zastupnike manjina, uključujući po jedno mjesto za predstavnike zajednica Roma, Aškalija i Egipćana, kao i dodatno mjesto za jednu od ove tri zajednice sa najvećim ukupnim brojem glasova.¹⁵ Zakon o izboru odbornika i poslanika Crne Gore, s druge strane, postavlja prag za mjesto u Parlamentu za manjinske izborne liste na 0,7% važećih glasova, za razliku od praga od tri posto koji je na snazi za izborne liste opće populacije.¹⁶ Naposljetku, izborni zakon Srbije izuzima političke partije nacionalnih manjina od općeg izbornog praga od pet posto kako bi im se omogućilo učešće u procesu raspodjele mjesta u Parlamentu bez obzira na ukupan broj ostvarenih glasova.¹⁷

Zakonodavstvo o manjinama

Kako je pomenuto u Poglavlju 2.1, kada se govori o reguliranju prava etničkih ili nacionalnih manjina u zemljama regije Zapadnog Balkana, Albanija je izuzetak po tome što nije usvojila konkretnu legislativu.

- * Zakon o pravima nacionalnih manjina Bosne i Hercegovine iz 2003. godine daje pravo pripadnicima priznatih nacionalnih manjina (uključujući Rome) da učestvuju u javnim uslugama srazmjerno njihovom udjelu u stanovništvu prema najrecentnijem popisu stanovništva te poziva na dodatne zakone i propise na centralnom, entitetskom, kantonalnom, gradskom i općinskom nivou kojima se regulira zastupljenost manjina u javnim izvršnim i sudskim organima kao i u javnim službama.¹⁸
- * Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina Republike Hrvatske iz 2002. godine garantira zastupljenost manjina i na centralnom i na lokalnom nivou, kao i u upravi i sudstvu, te također stvara zakonski okvir za takvu zastupljenost. Na centralnom nivou, nacionalne manjine koje čine manje od 1,5% ukupne populacije imaju pravo da izaberu četiri predstavnika u Saboru.¹⁹ Zakon također predviđa imenovanje centralnog Savjeta za nacionalne manjine kojeg čine sedam članova pripadnika nacionalnih manjina iz reda osoba koje predlože lokalna i regionalna vijeća za nacionalne manjine (o čemu će biti više riječi u Poglavlju 3.2); pet članova pripadnika nacionalnih manjina iz reda osoba koje predlože udruženja manjina, vjerske zajednice i građani; i izabrani predstavnici nacionalnih manjina u Saboru.²⁰
- * Glava II Zakona Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije iz 2008. godine o promicanju i zaštiti prava pripadnika zajednica koje predstavljaju manje od 20% stanovništva uspostavlja Agenciju za realizaciju prava zajednica čije glavne funkcije uključuju brigu da odredbe Ohridskog okvirnog sporazuma u pogledu manjina budu uzete u obzir u naporima centralne uprave i pružanja ekspertize o nacrtima materijala kreiranih u svrhu promicanja prava manjinskih zajednica ove zemlje.²¹
- * Zakon o zaštiti i promociji prava zajednica i njihovih pripadnika na Kosovu garantira zajednicama i njihovim pripadnicima „pravo na efektivno učešće u političkom odlučivanju na svim nivoima upravljanja.“²² Pored toga, zakonom se garantira uspostava krovnih organizacija za sveobuhvatno

predstavljanje interesa svake zajednice.²³ Glavni mehanizmi predviđeni u ovu svrhu jesu savjetodavna vijeća za zajednice, čiji mandat uključuje prikupljanje i artikuliranje stavova zajednice, koordiniranje i konsultacije među zajednicama, komunikaciju sa državnim institucijama i davanje preporuka o raspodjeli resursa za relevantne inicijative.²⁴ Zajednice Roma, Aškalija i Egipćana svaka za sebe ima pravo na dva predstavnika u Vijeću (jedan član parlamenta iz svake od zajednica, plus jedan predstavnik svake od zajednica koji dolazi ispred NVO sektora), dok nominiranje treba po mogućnosti organizirati krovna organizacija svake zajednice.²⁵

- * Zakon o slobodama i pravima manjina Crne Gore navodi da manjinske zajednice i njihovi pripadnici imaju pravo da učestvuju u predlaganju i usvajanju odluka centralnih institucija od interesa za ostvarivanje manjinskih prava, te stavlja u zadatak lokalnim vlastima u jedinicama lokalne samouprave gdje značajan dio stanovništva čine pripadnici manjinskih zajednica da stvore uvjete za učešće manjina u procesu donošenja odluka kroz vijeća manjina.²⁶ Iste zakon garantira formiranje manjinskih vijeća na centralnom nivou, gdje svaka manjinska zajednica ima pravo da formira svoje vijeće.²⁷
- * Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina Srbije iz 2002. godine sadrži okvir za uspostavljanje Državnog savjeta nacionalnih manjina i predviđa dodatno zakonodavstvo kojim se imaju regulirati izborne procedure savjeta.²⁸

Zakonodavstvo i strateški dokumenti o rodnoj ravnopravnosti

Zakonodavstvo o rodnoj ravnopravnosti usvojeno u zemljama Zapadnog Balkana pokriva učešće u procesu donošenja odluka kao i diskriminaciju. Odredbe ovog zakonodavstva za promoviranje jednakopravne zastupljenosti muškaraca i žena u javnom životu kreću se u rasponu od općih uvjeta proporcionalnosti (Hrvatska, Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija, Crna Gora i Srbija) do određivanja minimalnog praga zastupljenosti žena (30% u Albaniji; 40% u Bosni i Hercegovini. Brojka za Kosovo je također 40%).²⁹ U cilju osiguranja koordinacije i provedbe rodne ravnopravnosti, zakonima su također određene i nadležne institucije. Dok su Albanija i Hrvatska uspostavile institucije izvan sastava ministarstava za ove potrebe,

Bosna i Hercegovina, Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija, Crna Gora i Srbija stavile su ovu obavezu u nadležnost postojećih ministarstava. Zakon na Kosovu određuje nadležnu instituciju za koordinaciju i provedbu. Pored toga, zakonodavstvo usvojeno u Albaniji, Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji i Srbiji propisuje sankcije za neusklađenost sa zahtjevima u pogledu rodne ravnopravnosti.

Nacionalni akcioni plan za ravnopravnost spolova 2007-2012. Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije predviđa programe podizanja nivoa svijesti osmišljene s ciljem promoviranja jednake zastupljenosti muškaraca i žena u procesima donošenja odluka, pri čemu je jedan od pokazatelja za ovu aktivnost povećanje broja žena koje učestvuju u procesima donošenja politika i donošenja odluka na centralnom i lokalnom nivou.³⁰

Strategije i akcioni planovi za Rome na centralnom nivou

- * U Albaniji se ni *Nacionalna strategija za unapređenje uvjeta života Roma* ni *Nacionalni akcioni plan za Dekadu uključenja Roma 2010-2015* ne bave pitanjima učešća Roma u procesu donošenja odluka.
- * *Strategija Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma* pominje učešće u izvršnim institucijama kao jednu od oblasti u kojoj je potrebno djelovanje.³¹ Nacionalni akcioni plan Bosne i Hercegovine za Dekadu Roma u prioritarnoj oblasti zapošljavanja poziva na uključenost i konsultacije sa romskim NVO-ima prilikom provođenja analiza i izrade propisa, kao i na uspostavu partnerstva između romskih NVO-a i organa vlasti sa ciljem „unapređenja i jačanja kapaciteta za zajedničko rješavanje problema.”³²
- * Dok se učešće Roma u procesu donošenja odluka ne pominje u hrvatskom *Akcionom planu Desetljeća uključenja Roma za 2011. i 2012. godinu*, *Nacionalna strategija za uključivanje Roma* Hrvatske vezuje aktivno učešće u procesu donošenja odluka sa otklanjanjem diskriminacije kao ključnim načinom za unapređenje društvenog položaja Roma.³³ Pitanja učešća i zastupljenosti romske populacije uopće i Romkinja specifično tretiraju se značajno detaljnije u poglavlju *Strategije* pod naslovom „Uključenost u društveni i kulturni život.”³⁴
- * Političko učešće je jedno od deset prioritarnih oblasti *Strategije za Rome* Bivše Jugoslavenske

Republike Makedonije. Dok se većina preporuka u ovom poglavlju bavi pitanjima vezanim za izbore, ono također uključuje preporuke za političku edukaciju i povećanu zastupljenost Romkinja, kao i za ispitivanje mogućnosti zapošljavanja kvalificiranih Roma u općinskim vlastima u lokalitetima sa značajnom romskom populacijom.³⁵ Također je značajna preporuka iz *Strategije* za osiguravanje uspješne implementacije kroz uspostavljanje „Sekretarijata za Rome“ u okviru Generalnog sekretarijata. „Nacionalno vijeće za uključivanje Roma“ koje predvodi Rom i koje okuplja predstavnike vladinih institucija sa predstavnicima romskih NVO-a (između ostalih) služili bi kao upravljačko tijelo Sekretarijata.³⁶ Poglavlje *Strategije* koje sadrži preporuke za uspješnu provedbu također poziva na upošljavanje savjetnika za Rome u ministarstvima obrazovanja i nauke; zdravstva; rada i socijalne politike; i transporta i komunikacija. Pitanja učešća Roma u procesu donošenja odluka nisu predmet Nacionalnih akcionih planova usvojenih u okviru Dekade uključenja Roma za period od 2009. do 2011. godine niti *Nacionalnog akcionog plana za promicanje društvenog položaja Romkinja*.

- * *Strategija za integriranje zajednica Roma, Aškalija i Egipćana* Kosova sadrži obećanje prijenosa participatornog pristupa koji je korišten u izradi *Strategije* na način da se u provedbu i monitoring uključe predstavnici romskog, aškalijskog i egipćanskog civilnog društva.³⁷ U pogledu političkog učešća žena romske, aškalijske i egipćanske pripadnosti, *Strategija* poziva na programe obuke i mentorstva.³⁸ Reagirajući na nedovoljno političko učešće Roma, Aškalija i Egipćana na svim nivoima, *Strategija* poziva na jačanje i integriranje u procese donošenja odluka općenito te ponovno sagledavanje postojećeg sistema političkog učešća na lokalnom nivou konkretno.³⁹ *Akcionni plan za provedbu Strategije za integriranje zajednica Roma, Aškalija i Egipćana, 2009-2015* poziva na povećano učešće Roma, Aškalija i Egipćana u donošenju odluka u oblasti kulture i medija te predviđa tri aktivnosti usmjerene u tom pravcu.⁴⁰ Međutim, po nekima je čak značajnije uvrštavanje u *Akcionni plan* cijelog jednog poglavlja posvećenog učešću i zastupljenosti sa aktivnostima koje uključuju provedbu i praćenje zakonodavstva na lokalnom nivou, promoviranje zapošljavanja u javnoj upravi među Romima, Aškalijama i Egipćanima

te poboljšanje pristupa ove tri zajednice izbornoj infrastrukturi.

- * *Strategija za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012-2016*. predstavlja učešće organizacija Roma i Egipćana kao osnovno načelo za razvoj i provedbu *Strategije*.⁴¹ Shodno tome, učešću Roma u političkom i javnom životu posvećeno je cijelo jedno poglavlje *Strategije* gdje se politička zastupljenost Roma izričito vezuje za borbu protiv diskriminacije.⁴² Aktivnostima predviđene pod ovim poglavljem uključuju izmjene i dopune zakonodavstva kojima se promovira politička zastupljenost Roma i Egipćana na nivou države i lokalnom nivou, pružanje ulaznih informacija od strane romskih NVO o radu lokalnih vlada po „sistemu prazne stolice“ (sa pravom obraćanja lokalnoj skupštini, ali bez prava glasa), izrade i provedbe lokalnih akcionih planova za Rome i Egipćane i provedbu mjera afirmativnog zapošljavanja, sve u cilju povećanja broja Roma i Egipćana u upravi i javnim službama na centralnom i lokalnom nivou. Također, u ovom poglavlju je obrađena politička edukacija Romkinja i Egipćanki, s ciljem kretanja u pravcu rodne ravnopravnosti. Prethodno opisane aktivnosti također se mogu naći u *Akcionom planu za provedbu Strategije* za 2012.
- * Među preporukama u okviru *Strategije za unapređenje položaja Roma u Republici Srbiji* iz 2010. godine pod naslovom „Političko učešće i zastupljenost“ navode se povećano učešće Roma na lokalnom nivou kroz izabrane pozicije i zapošljavanje, kao i u planiranju i provedbi lokalnih akcionih planova, te uspostavljanju komisija unutar međuetničkih vijeća koja se imaju fokusirati na stanje lokalne romske populacije.⁴³ Na vrlo sličan način kao poglavlje *Strategije* koje je posvećeno statusu Romkinja, a koje poziva na povećano učešće Romkinja u javnom političkom životu i politici te višim nivoima angažmana na izabranim pozicijama i unutar uprave, poglavlje o političkom učešću preporučuje mjere za osiguravanje jednakih prava glasa i promovira šire učešće Romkinja u javnom i političkom životu na ravnopravnoj osnovi sa muškarcima kao sredstvo za rješavanje višeslojne marginalizacije Romkinja.⁴⁴ Ove preporuke također se pojavljuju kao mjere i aktivnosti u *Akcionom planu* koji zajedno sa *Strategijom* čini jedinstven dokument.

Učešće Roma u savjetodavnim i upravljačkim tijelima na centralnom nivou

- * U Albaniji je učešće Roma u donošenju odluka na centralnom nivou ograničeno na imenovanje osobe romske nacionalnosti u Državnu komisiju za manjine koja predstavlja savjetodavno tijelo Vlade.
- * Bosna i Hercegovina uspostavila je Komisiju za Rome kao savjetodavno tijelo Vijeća ministara 2002. godine. Od 18 članova Komisije, devet su predstavnici romskih NVO-a, dok drugih devet dolazi iz vladinih ministarstava. Pored toga, Koordinaciona komisija za praćenje Akcionog plana za zapošljavanje, stambeno zbrinjavanje i zdravstvenu zaštitu oformljena je 2008. godine, a njenih 19 članova dolazi iz krovnih romskih organizacija. Institucionalni odnos između ove dvije komisije nije jasan.⁴⁵
- * U skladu sa odredbama Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj, Romi učestvuju u Savjetu za nacionalne manjine. Pored toga, Romi predstavljaju devet od 23 člana Povjerenstva za praćenje provedbe Nacionalnog programa za Rome do isteka mandata Povjerenstva okončanjem nacionalnog programa na kraju 2012. godine.⁴⁶
- * Pored njihove uključenosti u Ustavom propisanu Komisiju za odnose među zajednicama te (odskora) u Agenciju za realizaciju prava zajednica kreiranu u skladu sa Zakonom o promicanju i zaštiti prava pripadnika zajednica koje čine manje od 20% stanovništva, Romi u Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji učestvuju u još tri tijela koja se specifično bave romskim pitanjima:
 1. Nacionalno koordinaciono tijelo;
 2. Jedinica za provedbu Strategije i Dekade uključenja Roma i Nacionalne strategije za Rome; i
 3. Kabinet ministra bez portfelja i Nacionalnog koordinatora za Dekadu uključenja Roma i Strategiju za Rome.

Nacionalno koordinaciono tijelo osnovano je 2005. godine kako bi okupilo predstavnike relevantnih ministarstava i drugih državnih institucija na jednom mjestu sa predstavnicima NVO-a, a u cilju nadzora nad provedbom Nacionalnih akcionih planova usvojenih u okviru Dekade uključenja Roma te u svrhu pružanja savjeta vladi o mjerama potrebnim da se osigura provedba i djelotvorna koordinacija između državnih institucija i

udruženja građana.⁴⁷ U 2008. godini u Ministarstvu za rad i socijalnu politiku formirana je Jedinica za implementaciju Strategije i Dekade uključenja Roma, a čine je četvero uposlenih koji su svi Romi. U gotovo isto vrijeme, osoba romske nacionalnosti imenovana je za ministra bez portfelja i za nacionalnog koordinatora za Dekadu, uz podršku Kabineta koji broji pet Roma.

- * Na Kosovu, Romi, Aškalije i Egipćani učestvuju u Savjetodavnom vijeću zajednica kako je propisano Zakonom o zaštiti i promoviranju prava zajednica i njihovih pripadnika.
- * U Crnoj Gori, na lokalitetima gdje su 2009. godine uspostavljeni Zajednički romski i egipćanski manjinski savjeti dvoje Roma – po jedan predstavnik romskog i egipćanskog manjinskog vijeća i romskog NVO sektora – učestvuje u Komisiji za praćenje provedbe *Strategije za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori*, koja broji 11 članova. Zaduženja Komisije uključuju određivanje godišnjih prioriteta, raspodjelu sredstava, objavljivanje poziva prijedloge projekata i izvještavanje o provedbi *Strategije*. Pored toga, u okviru Ministarstva za ljudska i manjinska prava 2011. godine osnovano je Odjeljenje za promicanje i zaštitu prava romske, aškalijske i egipćanske populacije koje broji dvoje uposlenih iz reda pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana.
- * Zakon o nacionalnim vijećima nacionalnih manjina Srbije garantira izbor nacionalnih vijeća koja imaju ovlast da djeluju na centralnom, regionalnom i lokalnom nivou u pokretanju i praćenju provedbe zakonodavstva vezanog za manjinska prava, pokretanju postupaka pred Ustavnim sudom ili nadležnim ombudsmenima (uključujući, ali ne i ograničavajući se na zaštitnika građana) u slučajevima u kojima procijene da su manjinska prava prekršena.⁴⁸ Kroz NVO mrežu Liga za Dekadu Romi su također aktivno učestvovali u međuministarskom Vijeću za unapređenje položaja Roma i provedbu Dekade uključenja Roma kao i u ministarskim radnim grupama koje su za zadatak imale provedbu strategije i akcionih planova usvojenih na centralnom nivou.

3.2 Učešće u procesu donošenja odluka na regionalnom i lokalnom nivou

Centralno propisana zastupljenost u izbornim tijelima na lokalnom nivou

Odredbes za učešće manjina u procesu donošenja odluka kroz zastupljenost u izabranim tijelima na lokalnom nivou pojavljuju se u usvojenim dokumentima na centralnom nivou u Hrvatskoj, Crnoj Gori i Srbiji.⁴⁹ Ove odredbe se također pojavljuju u dokumentima usvojenim na Kosovu.

- * Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj garantira najmanje po jednog predstavnika svake nacionalne manjine koja čini između pet i 15% lokalnog stanovništva u lokalnom vijeću i srazmjernu zastupljenost svake manjine koja predstavlja više od 15% lokalnog stanovništva.⁵⁰ Pored toga, zakonom se garantira da svaka nacionalna manjina u jedinici samouprave može birati Vijeće nacionalne manjine ukoliko nacionalne manjine čine najmanje 15% ukupnog stanovništva ili u datoj jedinici lokalne samouprave živi više od 200 pripadnika određene manjine. Ova odredba također se primjenjuje na jedinice lokalne samouprave koje su naseljene sa više od 500 pripadnika nacionalne manjine. U slučajevima gdje nije ispunjen nijedan od ovih uvjeta, ali u teritoriji jedinice lokalne samouprave (bilo lokalno ili regionalno) živi najmanje 100 pripadnika nacionalne manjine, zakon garantira izbor (jednog) predstavnika nacionalnih manjina.⁵¹ Rad Vijeća nacionalnih manjina finansiraju odgovarajuće jedinice lokalne samouprave.⁵² Više informacija o regionalnim i lokalnim Vijećima nacionalnih manjina kao primjerima dobre prakse može se naći u Poglavlju 3.3.
- * Zakonom o lokalnoj samoupravi Kosova kreira se radno mjesto zamjenika predsjedavajućeg za zajednice i zamjenika načelnika za zajednice u onim općinama koje su naseljene sa najmanje deset posto pripadnika lokalnih manjina.⁵³ Dok je pozicija zamjenika predsjedavajućeg za zajednice izabrana pozicija, zamjenika načelnika za zajednice imenuje načelnik nakon odobrenja općinskog vijeća. Uloge zamjenika predsjedavajućeg za zajednice i zamjenika načelnika za zajednice razlikuju se po tome što prva primarnu interakciju ostvaruje sa općinskim vijećem, dok potonja ima zadaću

savjetovanja načelnika o pitanjima vezanim za manjinske zajednice.⁵⁴

- * Pozivanje u Ustavu Crne Gore na lokalno učešće manjina u procesu donošenja odluka predstavlja jedinstven slučaj među zemljama u regiji Zapadnog Balkana.⁵⁵ Zakon o manjinskim pravima i slobodama Crne Gore ide i nešto dalje kroz davanje obaveza općinama koje imaju značajnu manjinsku populaciju da uspostave vijeća za manjine,⁵⁶ dok se Zakonom o lokalnoj samoupravi od općina sa značajnom manjinskom populacijom zahtijeva da u svoje planove razvoja uvrste odredbe kojim se osigurava učešće manjina.⁵⁷ Akcioni plan za ravnopravnost spolova Crne Gore također je relevantan zbog svog pozivanja na izradu strategije za povećanje učešća Romkinja u tijelima za donošenje odluka.⁵⁸
- * Zakon o lokalnim izborima Srbije poziva etnički miješane općine da omoguće srazmjernu zastupljenost u svojim skupštinama, a političke stranke i koalicije stranaka nacionalnih manjina oslobađa obaveze ispunjavanja zahtjeva da stranka ili koalicija mora ostvariti najmanje pet posto svih važećih glasova da bi učestvovala u raspodjeli mandata.⁵⁹ Pored toga, u okviru cilja realizacije prava žena na jednako učešće u donošenju odluka, *Nacionalna strategija Srbije za poboljšanje statusa žena i promoviranje rodne ravnopravnosti iz 2008. godine* poziva na podršku saradnje između udruženja Romkinja, sa jedne strane, i drugih organizacija, centralne administracije i jedinica lokalne samouprave, s druge, u zajedničkim aktivnostima na promoviranju razmjene iskustava i stimuliranju učešća Romkinja u rješavanju problema lokalnih zajednica.⁶⁰

Međuetnička tijela na lokalnom nivou

Zakonodavstvo o lokalnoj samoupravi u Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji i Srbiji garantira uspostavu međuetničkih savjetodavnih tijela na lokalnom nivou. Ovakva tijela su također garantirana u relevantnom zakonodavstvu Kosova. Dok zakonodavstvo Kosova zahtijeva uspostavljanje komisije za zajednice u svim općinama koje su naseljene pripadnicima više od jedne etničke grupe,⁶¹ Zakon o lokalnoj samoupravi Srbije propisuje uspostavljanje vijeća za međuetničke odnose u onim općinama u kojima jedna nacionalna manjina predstavlja više od pet posto ukupnog stanovništva ili više manjina čini više od deset posto ukupnog

stanovništva općine.⁶² S druge strane, u Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji, Komisija za odnose među zajednicama mora biti formirana u općinama gdje više od 20% stanovništva pripada etničkoj zajednici koja nije u većini na lokalnom nivou.⁶³ Odredbe u pogledu članstva u ovim tijelima su donekle sličnije: Komisije za zajednice uključuju, pored članova općinskog vijeća, najmanje po jednog predstavnika svake zajednice koja živi u općini u onom broju koliko je potrebno da osigura da predstavnici zajednica čine većinu; Vijeća za međuetničke odnose sačinjena su od manjina koje predstavljaju više od jedan posto lokalnog stanovništva, kao i etničkih Srba (bez obzira na njihovu proporciju u lokalnoj populaciji) na takav način da niti Srbi niti predstavnici date manjine ne čine većinu članova Vijeća;⁶⁴ Komisije za odnose među zajednicama okupljaju u jednakom broju predstavnike svake zajednice prisutne u općini. U sva tri slučaja, međuetnička tijela imaju za zadatak da posvete pažnju pitanjima vezanim za međuetničke odnose u lokalitetu u kojem su uspostavljeni.

Druge inicijative centralnog nivoa za učešće u donošenju odluka na lokalnom nivou

Uredi za zajednice i povratak na Kosovo predstavljaju dodatne politike vezane za učešće u procesu donošenja odluka na lokalnom nivou. Također, u Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji postoje Romski informativni centri. Kako njihovi nazivi sugeriraju, dok su uredi za zajednice i povratak usmjereni prema svim manjinama,⁶⁵ Romski informativni centri (RIC) usmjereni su u užem smislu na lokalne stanovnike romske nacionalnosti. RIC su otvoreni početkom 2007. godine kroz inicijativu Ministarstva rada i socijalne politike u osam općina i smješteni širom Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije, a deveti takav centar otvoren je 2011. godine. Uspostavljeni u saradnji sa lokalnim romskim NVO-ima i lokalnim organima vlasti kako bi služili kao veza između lokalnih romskih zajednica i općinskih vlasti, RIC imaju misiju pružanja doprinosa provedbi *Strategijeza Rome* i nacionalnih akcionih planova usvojenih u okviru Dekade uključanja Roma na način da povezuju državne i lokalne politike i servise.⁶⁶

Politike i inicijative na lokalnom nivou

Kontakt osobe za Rome

Kontakt osobe za Rome na općinskom nivou uspostavljene su u većini zemalja regije Zapadnog Balkana. Dok se obim u kojem su centralni organi vlasti uključeni u osnivanje i održavanje ovih kontakt osoba razlikuje od zemlje do zemlje, relevantniji od ovih varijacija jeste

institucionalni odnos između kontakt osoba i lokalnih organa vlasti.

- * U Bosni i Hercegovini, „referenti“ za Rome, odnosno lokalno uposlene kontakt osobe za Rome, uspostavljene su na tri lokacije (Bijeljina, Brčko i Kalesija), pri čemu je stvaranje stalne pozicije planirano u jednoj od njih (Kalesija). Pored toga, inicijativa koju je predvodio CARE dovela je do uspostavljanja pozicija pet koordinatora za pitanja Roma u 2011. godini: jednog u državnom Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice i četiri bazirana u regionalnim uredima ovog Ministarstva, sa generalnim zadatkom povezivanja vladinih institucija na svim nivoima sa NVO sektorom i lokalnim romskim zajednicama.
- * U Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji, šest općina upošljava Rome u lokalnoj upravi. Tri općine na Kosovu upošlavaju Rome, Aškalije i/ili Egipćane kao kontakt osobe za pitanja koja se tiču lokalnih zajednica Roma, Aškalija i Egipćana. U Srbiji, od 42 jedinice lokalne samouprave koje su imenovala koordinate za romska pitanja,⁶⁷ 17 ih je angažiralo koordinate na neodređeno vrijeme kao integralni dio lokalne uprave. Ovi primjeri dobre prakse detaljnije su opisani u Poglavlju 3.3.

Lokalni i regionalni akcioni planovi za Rome

Dok su u Albaniji regionalni organi vlasti u Elbasanu usvojili akcioni plan za Rome 2012. godine, lokalni akcioni planovi za Rome su u nekim općinama Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije postojali još od 2005. godine, a započeta je i izrada lokalnih akcionih planova za Rome u Crnoj Gori i Srbiji. Izrada lokalnog akcionog plana također je započeta na Kosovu. Kao što je slučaj sa uspostavljanjem i održavanjem kontakt osoba za Rome na općinskom nivou, stepen vladinog angažmana u izradi i pružanju podrške akcionim planovima na regionalnom i lokalnom nivou u zemljama regije Zapadnog Balkana varira. Inicijative vezane za razvoj, usvajanje i finansiranje lokalnih i regionalnih akcionih planova za Rome detaljnije su opisane kao primjeri dobre prakse u Poglavlju 3.3.⁶⁸

Druge relevantne inicijative

Dvije dodatne inicijative povezane sa učešćem Roma i Egipćana u donošenju odluka u Albaniji su kampanja „Hvala, gospodine gradonačelnice!“ u okviru međunarodne kampanje Evropske mreže lokalnih romskih organizacija i model participatornog planiranja

uvedenog kroz Zajednički program UN-a „Jačanje ranjivih lokalnih zajednica u Albaniji.“ Objе inicijative su predstavljene u Poglavlju 3.3 kao primjeri dobre prakse.

U Bosni i Hercegovini je organizacija CARE International za sjeverozapadni Balkanu okviru projekta kojeg finansira EU „Podrška implementaciji nacionalnih akcionih planova za uključivanje Roma“ obezbijedila male grantove za četiri općine u svrhu rješavanja konkretnih problema lokalnih romskih zajednica u saradnji sa romskim NVO-ima koji su izradili inicijative. Više informacija o ovom primjeru dobre prakse prezentirano je u Poglavlju 3.3.

Na Kosovu je „Inicijativa Evropske unije za podršku Romima, Aškalijama i Egipćanima“, koju je vodio Mercy Corps, aktivno uključivala lidere zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u konsultacije tokom trajanja provedbe projekta, koji je zauzeo holistički pristup preseljenju otprilike 90 porodica Roma, Aškalija i Egipćana iz dva olovom kontaminirana kampa u Mitrovici. Dobre prakse iz ovog projekta u pogledu učešća Roma, Aškalija i Egipćana u procesu donošenja odluka prezentirane su u Poglavlju 3.3.

U Srbiji su aktivisti romskih NVO u Nišu i Mjesnoj zajednici Peščara u Subotici pokrenuli inicijativu za formiranje međuetničkih tijela s ciljem poboljšanja kvaliteta međuetničkih odnosa na lokalnom nivou na način da se poveća učešće Roma u procesu donošenja odluka. Ove inicijative, koje se razlikuju od zakonom propisanih Vijeća za međuetničke odnose, predmet su rasprave kao primjer dobre prakse u Poglavlju 3.3.

Također u Srbiji, odvojene inicijative koje predvodi nizozemska organizacija „Spolu“, sa jedne, i Misija OSCE-a u Srbiji te Agencija za ljudska i manjinska prava, s druge strane, omogućavaju male grantove za saradnju između lokalnih organa vlasti i romskih zajednica za potrebe procjene i poduzimanja koraka na ispunjavanju prioritarnih potreba romskih zajednica. Dodatne informacije o obje inicijative kao primjerima dobre prakse predstavljene su u Poglavlju 3.3.

Dvije dodatne relevantne prakse razvijene i provedene na lokalnom nivou u Srbiji vode porijeklo iz općina u Beogradu. U Novom Beogradu je u sklopu priprema za preseljenje stanovnika neformalnog romskog naselja u blizini Belvil stambenog kompleksa održana serija konsultativnih sastanaka na kojima su okupljeni gradske vlasti, Kancelarija za ljudska i manjinska prava sa

centralnog nivoa i stanari naselja. Dodatne konsultacije sa stanarima provedene su u formi fokus grupa i ankete domaćinstava. Međutim, prema procjeni zaštitnika građana ovi napori su u konačnici bili nedovoljni: „Proces konsultacija je, imajući u vidu teške socio-ekonomske uvjete života građanakoji su raseljavani, trebalo da bude još intenzivniji, duži i detaljniji, u svemu saglasan Osnovnim principima i smjernicama u vezi evikcija i raseljavanja zasnovanih na razvoju Visokog komesara za ljudska prava Ujedinjenih nacija.“⁶⁹

S druge strane je u općini Surčin saradnja između lokalnih organa vlasti i dvije romske nevladine organizacije registrirane u toj općini tekla bez problema i rezultirala održivim partnerstvom o kojem će biti više riječi u Poglavlju 3.3.

3.3 Dobra praksa u učestvovanju u procesu donošenja odluka na regionalnom i lokalnom nivou

Na sličan način kako su u Poglavlju 2.3 na temelju obrazloženja iz poglavlja 2.1 i 2.2 prezentirani primjeri dobre prakse u oblasti borbe protiv diskriminacije, ovo poglavlje oslanja se na pregled dat u poglavljima 3.1 i 3.2 i detaljnije predstavlja primjere dobre prakse u oblasti učestvovanja u procesu donošenja odluka. Kako će biti jasno iz pregleda koji slijedi, raspon razlika između primjera dobre prakse u ovoj oblasti širi je nego što je to slučaj sa borbom protiv diskriminacije.

Pet od 17 primjera dobre prakse predstavljenih u ovom poglavlju odnose se na izradu, usvajanje i finansiranje lokalnih i regionalnih planova za Rome. Pored toga što ukazuju na prioritet koji lokalni i regionalni organi vlasti daju integraciji građana romske nacionalnosti, takvi planovi se mogu koristiti i za operativnu razradu nacionalnih akcionih planova uz njihovo prilagođavanje lokalnim okolnostima. Od ključnog značaja za uspjeh ovih napora nije samo politička volja – koja se u određenoj mjeri manifestira kroz inicijativu na izradi i usvajanju lokalnih i regionalnih akcionih planova (kao što je slučaj u Albaniji, Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji, Crnoj Gori i Srbiji), a konkretizuje preuzetim obavezama finansiranja mjera sadržanih u planu (kao što je to osobito slučaj u Srbiji) – već i uključenost lokalnih romskih zajednica u proces njihove izrade. Prepoznavši potencijal lokalnih akcionih planova da doprinesu opipljive pogodnostima za Rome, BPRI projekt je podržao izradu lokalnih akcionih planova u Crnoj gori i koristit će

iskustva projekta u toj zemlji prilikom provođenja sličnih aktivnosti u Albaniji. Slične aktivnosti su također planirane za Kosovo.

U pojedinim slučajevima se sa izradom i usvajanjem lokalnih akcionih planova kombinira zapošljavanje Roma u lokalnoj upravi kao kontakt osoba za pitanja koja dotiču romsku populaciju. U ovakvom slučaju, važno je napomenuti da bi zapošljavanje kontakt osobe za Rome trebalo olakšati pristup redovnim uslugama prije nego zamijeniti takve usluge. Kontakt osobe za Rome trebale bi biti zaposlene onoliko dugo koliko postoji potreba za olakšanim pristupom uslugama, ali u međuvremenu značajnu karakteristiku dobre prakse predstavlja stvaranje stalnih pozicija. Ako se dugoročno ne finansiraju iz istih budžeta kao i ostali uposleni na lokalnom nivou, može se očekivati da nestabilnost radnog mjesta kontakt osobe negativno utječe na njen rad. Odabrane općine u Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji i Srbiji nude pozitivne primjere u tom pogledu.

Pet ostalih identificiranih primjera dobre prakse u saradnji sa lokalnim organima povezuje učešće Roma u procesu donošenja odluka sa pružanjem podrške poboljšanju različitih aspekata položaja romskih zajednica. Možda nije iznenađujuće što su svi ovi primjeri finansirani sredstvima međunarodnih organizacija. Ovdje je bitno primjetiti da višeslojna priroda marginalizacije Roma znači da konsultativni procesi ne mogu pružiti garanciju da će takvi projekti u konačnici doprinijeti integraciji Roma. Oni su, međutim, i pored toga neizostavni za pružanje prikaza nekih od najznačajnijih prepreka za uspješnost projekata, kao i osiguravanje naklonosti i razumijevanja populacije koja treba da ostvari prednosti iz aktivnosti tih projekata.

Dodatna dva primjera dobre prakse fokusirana su na zastupljenost Roma u zvaničnim institucijama. Dok se u primjeru iz Hrvatske predstavnici biraju, u primjeru iz Srbije se imenuju. Bez obzira na razlike među njima, ono što je zajedničko za ova dva primjera dobre prakse je njihovo omogućavanje učešća Roma u predstavničkim tijelima zajedno sa njihovim kolegama koji nisu Romi.

Preostala dva primjera dobre prakse u oblasti učešća Roma u procesu donošenja odluka ne spadaju ni u jednu od prethodno pomenutih kategorija. Primjer iz Albanije tiče se zblizavanja dva grada s ciljem poticanja lokalnih organa da uče jedni od drugih i izgrađuju radne odnose sa lokalnim romskim zajednicama.

Primjer iz Srbije, s druge strane, pokazuje potencijal neformalne saradnje između lokalnih zvaničnika i romskih NVO da preraste u održivo partnerstvo.

DOBRA PRAKSA U UČEŠĆU ROMA 1: ALBANIJA

Naziv prakse: Izrada akcionog plana za Rome u okrugu Elbasan

Pokrenuta od strane: Udruženje „U porodici, za porodicu“

Praksu provode:

- * Udruženje „U porodici, za porodicu“
- * Regionalni organi u Elbasanu
- * Lokalne vlasti u Elbasanu i Peqinu
- * Romske NVO: Centar romske zajednice, Romano Sezi i drugi
- * Predstavnici lokalnih romskih i egipćanskih zajednica u okrugu Elbasan

Opis

Pored Nacionalnog akcionog plana koji je usvojila Vlada Albanije u skladu sa svojim učešćem u Dekadi uključenja Roma, jedini akcioni plan za Rome do danas izrađen u Albaniji fokusiran je na okrug Elbasan.

Realiziran u okviru projekta kojeg vodi udruženje „U porodici, za porodicu“ uz finansijsku podršku Fondacije Otvoreno društvo za Albaniju, proces je započeo predstavljanjem Nacionalnog akcionog plana Albanije regionalnim i lokalnim organima vlasti, romskim NVO i lokalnim romskim i egipćanskim zajednicama. Izrada regionalnog akcionog plana nastavila se kroz pet radnih grupa, pri čemu je svaka sastavila kratkoročni i srednjoročni program realizacije centralnih ciljeva na nivou okruga. Prije usvajanja ovog dokumenta održano je više konsultativnih sastanaka s ciljem rasprave o nacrtu plana.

Od vremena izrade akcionog plana u okrugu Elbasan regionalne vlasti okruga Korça izrazile su interes za uvođenje slične inicijative.

Lokacija: okrug Elbasan

Ključni elementi dobre prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome i Egipćane
- * Koordiniranje sa drugim politikama
- * Učešće Roma u procesu osmišljavanja politika
- * Pokretanje efekata multiplikacije

DOBRA PRAKSA U UČEŠĆU ROMA 2: ALBANIJA

Naziv prakse: Lokalno partnerstvo za uključivanje Roma

Pokrenuta od strane: Roma Aktiv Albanija

Praksu provode:

- * Roma Aktiv Albanija
- * Lokalni organi vlasti u Fier i Korça

Opis

NVO Roma Aktiv iz Tirane pokrenula je inicijativu „Hvala, gospodine gradonačelnice“ u sklopu međunarodne kampanje Evropske mreže lokalnih romskih organizacija „Hvala...?! Ostvarivanje partnerstva u uključivanju Roma.“ Svrha ove inicijative u Albaniji bila je promoviranje opredijeljenosti lokalnih zajednica Roma i Egipćana i lokalnih organa vlasti za rješavanje problema sa kojima se ove zajednice suočavaju. U tom cilju kampanja je pružila podršku lokalnom zagovaranju da se redovne institucije učine u većoj mjeri pristupačnima za pripadnike romskih i egipćanskih zajednica.

Kampanja je pomogla da se stvori podrška javnosti za pozitivno lokalno djelovanje kroz podizanje svijesti i izgradnju odnosa sa ekspertima u lokalnim upravama, uz naglasak na administrativni nivo prije nego na pozicije koje su politički osjetljivije. Kampanja je istovremeno poticala organe lokalnih vlasti da uče jedni od drugih.

Jedan od rezultata kampanje bilo je dodjeljivanje sredstava iz budžeta komune (ruralne administrativne oblasti) Pojan (Korça) za rješavanje pitanja sa kojima se suočavaju lokalne romske i egipćanske zajednice.

Lokacija: Fier i Korça

Ključni elementi dobre prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome i Egipćane
- * Učešće Roma u procesu osmišljavanja politika
- * Postojanje efekta multiplikatora

Internet stranica: <<http://www.ergonetnetwork.org/ergo-network/campaigns/thankyou/>>

DOBRA PRAKSA U UČEŠĆU ROMA 3: ALBANIJA

Naziv prakse: Participatorno lokalno planiranje

Pokrenuta od strane: UNDP

Praksu provode:

- * Ministarstvo rada, socijalnih poslova i jednakih prilika
- * Organi u jedinicama lokalne uprave koje naseljavaju ranjive romske i egipćanske zajednice u regijama Durrës, Elbasan, Fier i Tirana, uz podršku Zajedničkog programa UN-a „Jačanje ranjivih lokalnih zajednica u Albaniji.“

Opis

Model participatornog lokalnog planiranja uveden je u okviru Zajedničkog programa UN-a „Jačanje ranjivih lokalnih zajednica u Albaniji“, koji za opći cilj ima promoviranje ljudske sigurnosti među društveno isključenim romskim i egipćanskim zajednicama. Participatorno planiranje predstavlja jednu od tri komponente programa, dok se druge dvije komponente odnose na olakšavanje pristupa ostvarenju prava i jačanje institucija za društveno uključenje.

Kao temelj za proces participatornog lokalnog planiranja „savjetodavni forumi zajednice“ Roma i Egipćana sa uravnoteženom zastupljenošću spolova okupljeni su za potrebe identificiranja i određivanja prioriteta među lokalnim potrebama zajedno sa lokalnim starješinom kojeg jedinica lokalne samouprave zaposlila u kapacitetu osobe za vezu sa zajednicom. Potrebe poredane po prioritetu prikupljene su u planove razvoja zajednice u cilju rasprave o finansiranju sa lokalnim organima vlasti, pri čemu su između lokalnih organa vlasti i UNDP-a potpisani memorandumi o razumijevanju kojima je uspostavljen aranžman sufinansiranja (80 posto sredstava obezbijedio je UNDP, 20 posto lokalne vlasti) za jednu ili dvije prioritete potrebe u svakom od lokaliteta koji su učestvovali u programu. Projekti podržani na bazi takvih aranžmana sufinansiranja kreću se od izgradnje cesta (kao što je to bio slučaj u općini Fushë-Krujë) i kanalizacije (komuna Qendër) do društvene infrastrukture (npr., centri koji opslužuju lokalne zajednice u općini Cerrik, komuni Levan i kvartovima Nenstacioni i Nishtulla).

Ova pristup se trenutno proširuje na regije Berat, Korça i Vlora u okviru projekta „Uključivanje romskih i egipćanskih zajednica Albanije u društvene tokove“ kojeg finansira EU.

Lokacije

- * Regija Durrës: općina Fushë-Krujë, kvart Nishtulla i kvart Shkoza
- * Regija Elbasan: kvart B-Dardha, općina Cerrik, općina Peqin, kvart Rrapishta
- * Regija Fier: komuna Levan, komuna Mbrostar i komuna Qendër
- * Regija Tirana: općina Kamza i kvart Nenstacioni

Ključni elementi dobre prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome i Egipćane
- * Direktan fokus na učešću Roma i Egipćana u procesu donošenja odluka
- * Promoviranje učešća žena na ravnopravnom osnovu sa muškarcima
- * Holistički pristup
- * Učešće Roma u procesu osmišljavanja politika

Internet stranica: <<http://www.undp.org.al/index.php?page=projects/project&id=201>>

DOBRA PRAKSA U UČEŠĆU ROMA 4: BOSNA I HERCEGOVINA

Naziv prakse: Sufinansiranje saradnje između romskih NVO-a i lokalnih organa vlasti

Pokrenuta od strane: CARE International za sjeverozapadni Balkan

Praksu provode:

- * Romske NVO: Udruženje Roma Amaro Kham-Naše sunce (Visoko); Udruženje Roma Povratnici (Tuzla); Udruženje Otaharin (Bijeljina); Udruženje Romska djevojka-Romani ćej; Udruženje građana Sretni Romi (Tuzla)
- * Općinske vlasti u Bijeljini, Prnjavoru, Tuzli i Visokom
- * Regionalne vlasti: Kanton Tuzla
- * Volonteri iz lokalnih romskih zajednica: Prnjavor i Tuzla

Opis

Kao dio projekta „Podrška provedbi Nacionalnih akcionih planova za uključivanje Roma“, kojeg finansira EU, CARE International za sjeverozapadni Balkan stavio je na raspolaganje male grantove lokalnim romskim NVO-ima za rješavanje konkretnih problema sa kojima su suočene lokalne romske zajednice. Šest od osam grantova podrazumijevalo je sufinansiranje od strane općinskih organa.

Šest projekata koji su sufinansirani sredstvima općina podrazumijevali su infrastrukturna poboljšanja u romskim naseljima koja su u skladu sa potrebama identificirale romske NVO aktivne u tim općinama, kako slijedi:

- * Bijeljina: Četiri domaćinstva povezana na sistem javnog vodosnabdijevanja
- * Prnjavor: Popravljeni putevi na tri lokaliteta
- * Tuzla:
 - Komunalna infrastruktura uvedena u romsko naselje Crvene njive,
 - ulična rasvjeta popravljena i uvedena u romsko naselje Mušinac
- * Visoko: Ulična rasvjeta uvedena u romsko naselje Ljetovik

Lokacije: Bijeljina, Prnjavor, Tuzla i Visoko

Ključni elementi dobre prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome
- * Direktna fokus na učešću Roma u procesu donošenja odluka
- * Učešće Roma u procesu osmišljavanja politika

Internet stranica: <<http://www.carenwb.org/index.php/projects/45-project-support-to-implementation-national-action-plans-for-roma-inclusion>>

DOBRA PRAKSA U UČEŠĆU ROMA 5: HRVATSKA

Naziv prakse: Lokalna i regionalna vijeća romske manjine

Pokrenuta od strane: Vlade Republike Hrvatske

Praksu provode: Županije, gradovi i općine

Opis

Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina sadrži odredbe o uvjetu brojnosti nacionalne manjine za formiranje vijeća te nacionalne manjine koje će raditi s ciljem da se olakša učešće manjine u procesima donošenja odluka na lokalnom i regionalnom nivou. Uloge vijeća nacionalne manjine uključuju davanje prijedloga mjera za unapređenje položaja te manjine kao i općih mjera za rješavanje pitanja od značaja za tu nacionalnu manjinu; nominiranje kandidata za javne funkcije; i dobivanje informacija o svim pitanjima koja su predmet rasprave komisija u zastupničkom tijelu određene jedinice samouprave.⁷⁰ Rad vijeća nacionalne manjine finansiraju jedinice samouprave u kojima vijeća djeluju.⁷¹

Vlada relevantne jedinice samouprave, sa svoje strane, ima obavezu da traži mišljenje Vijeća nacionalne manjine o predloženim općim mjerama i konkretnim odredbama koje se tiču reguliranja prava i sloboda nacionalnih manjina.⁷²

Ukoliko Vijeće nacionalne manjine pronađe bilo kakav protuustavni element u aktu usvojenom u nadležnoj jedinici samouprave dužno je informirati Ministarstvo uprave. Vijeća i predstavnici nacionalnih manjina u jedinicama lokalne i regionalne samouprave također mogu tražiti da uprava na centralnom nivou nadzire i osigura provedbu specijalnih akata koji reguliraju prava manjina na regionalnom i lokalnom nivou, kao i Ustavnog zakona o pravima manjina kao takvog, pri čemu je uprava, shodno tome, dužna informirati Vijeće ili predstavnika o svom angažmanu.⁷³

Izbori održani u julu 2011. godine rezultirali su izborom sedam vijeća romske manjine na nivou županija, pet na nivou gradova i pet na općinskom nivou.

Lokacije

- * Županije: Brodsko-posavska, Istarska, Međimurska, Osječko-baranjska, Primorsko-goranska, Sisačko-moslavačka i Grad Zagreb
- * Gradovi: Čakovec, Pula, Rijeka, Sisaki Slavonski Brod
- * Općine: Darda, Mala Subotica, Nedelišće, Orehovica i Pribislavec

Ključni elementi dobre prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome
- * Direktna fokus na učešću Roma u procesu donošenja odluka
- * Učešće Roma u procesu osmišljavanja politika

DOBRA PRAKSA U UČEŠĆU ROMA 6: BIVŠA JUGOSLAVENSKA REPUBLIKA MAKEDONIJA

Naziv prakse: Izrada lokalnih akcionih planova za Rome

Pokrenuta od strane: Romskih NVO-a, Ministarstva rada i socijalne politike i općinskih organa vlasti (kroz zasebne inicijative)

Praksu provode:

- * Romske NVO
- * Ministarstvo rada i socijalne politike
- * Općinski organi vlasti u Berovu, Bitoli, Delčevu, Gostivaru, Kočanima, Krivoj Palanci, Kumanovu, Pehčevu, Prilepu, Probištipu, Rankovcima, Štipu, Šuto Orizariju, Svetom Nikoli, Tetovu, Velesu i Vinicima

Opis

Počevši 2005. godine na inicijativu romskih nevladinih organizacija u malom broju općina, proces izrade (i usvajanja) lokalnih akcionih planova (LAP) u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene zaštite i stambenog zbrinjavanja proširio se na znatno veći broj općina, a od 2009. godine i kroz zasebne inicijative u koje su uključeni Ministarstvo rada i socijalne politike i romsko civilno društvo.

Iako je Ministarstvo rada i socijalne politike od 2009. godine češće uključeno u izradu LAP-ova, općina Kočani je 2010. godine usvojila LAP u oblastima obrazovanja, zapošljavanja i stambenog zbrinjavanja na vlastitu inicijativu. Krajem 2010. i početkom 2011. godine projekt financiran međunarodnim sredstvima kojeg implementira regionalna romska mreža Intelpekt doveo je do usvajanja LAP-ova u istim oblastima u četiri općine na istoku zemlje. Nešto skorije je projekt „Podrška u provedbi Strategije za Rome“ kojeg financira EU podrazumijevao angažman Ministarstva rada i socijalne politike od kraja 2011. do isteka prve polovine 2012. godine.

U svim pobrojanim primjerima je ovaj proces na jednom mjestu okupio predstavnike romskog civilnog društva sa relevantnim institucijama na lokalnom nivou.

Lokacije: Berovo, Bitola, Delčevo, Gostivar, Kočani, Kriva Palanka, Kumanovo, Pehčevo, Prilep, Probištip, Rankovce, Štip, Šuto Orizari, Sveti Nikole, Tetovo, Veles i Vinica

Ključni elementi dobre prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome
- * Koordiniranje sa drugim politikama
- * Učešće Roma u procesu osmišljavanja politika

DOBRA PRAKSA U UČEŠĆU ROMA 7: BIVŠA JUGOSLAVENSKA REPUBLIKA MAKEDONIJA

Naziv prakse: „Referenti“ za Rome

Pokrenuta i implementirana od strane: Općinski organi vlasti u Čairu, Delčevu, Kočanima, Prilepu, Štipu i Vinicima

Opis

Šest općina upošljava Rome u svojim lokalnim upravama kao kontakt osobe ili „referente“ za pitanja koja se tiču lokalne romske populacije.

Dok je u općinama Čair, Delčevo, Kočani, Prilep i Vinica zaposlen po jedan Rom, općina Štip zapošljava dvoje Roma: jednog kao višeg referenta za odnose sa zajednicama, a drugog kao mlađeg referenta za odnose sa građanima iz marginaliziranih grupa i osobama sa posebnim potrebama.

Dok konkretne obaveze referenata variraju od općine do općine, zajednički im je naglasak na olakšavanju pristupa uslugama za lokalne romske zajednice i učestvovanju u procesu izrade lokalnih politika; u pet od šest općina koje upošljavaju referente za Rome (pri čemu je Čair jedini izuzetak) referenti su učestvovali u izradi lokalnih akcionih planova za Rome.

Lokacije: Čair, Delčevo, Kočani, Prilep, Štip i Vinica

Ključni elementi dobre prakse

- * Izričito usmjerenje na Rome
- * Direktnan fokus na učešću Roma u procesu donošenja odluka
- * Učešće Roma u procesu osmišljavanja politika

DOBRA PRAKSA U UČEŠĆU ROMA 8: KOSOVO*

Naziv prakse: Izrada lokalnih akcionih planova za integraciju zajednica Roma, Aškalija i Egipćana

Pokrenuta od strane:

- * Romske, aškalijske i egipćanske NVO, Prizren
- * Kosovo Fondacija za otvoreno društvo u Uroševcu, Kosovo Polju, Đakovici i Mitrovici

Praksu provode:

- * Inicijativa za napredak
- * Romske, aškalijske i egipćanske NVO
- * Predstavnici lokalnih zajednica Roma, Aškalija i Egipćana
- * Općinski organi vlasti u Uroševcu, Kosovo Polju, Đakovici i Prizrenu
- * Regionalni centri OSCE-a u Prištini (LAP Kosovo Polje) i Prizrenu (LAP Prizren)

Opis

Izrada lokalnih akcionih planova (LAP) za integraciju zajednica Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu počela je 2009. godine kao inicijativa građanskog društva u Prizrenu u saradnji sa općinskim organima vlasti i uz podršku Kosovo Fondacije za otvoreno društvo (engl. KFOS) i Regionalnog centra OSCE-a u Prizrenu. *Akциони plan za integriranje zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u općini Prizren* izričito je temeljen na *Strategiji za integriranje zajednica Roma, Aškalija i Egipćana*.

Od vremena izrade LAP-a za Rome, Aškalije i Egipćane u Prizrenu, KFOS je podržao slične procese u nekoliko drugih općina, uključujući i najrecentniji revidirani lokalni akcioni plan u Đakovici. Kao što je slučaj sa LAP-om za Prizren, LAP-ovi izrađeni u Uroševcu, Kosovo Polju, Đakovici i Mitrovici zamišljeni su kao instrumenti za provedbu *Strategije* sa višeg nivoa na lokalnom nivou.

OSCE je također učestvovao u izradi LAP-a u Kosovo Polju, kao i u Prizrenu, a planira pružiti podršku za ažuriranje LAP-a za Mitrovicu u 2013. godini.

Lokacije: Uroševac, Kosovo Polje, Đakovica i Prizren

Ključni elementi dobre prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome, Aškalije i Egipćane
- * Koordiniranje sa drugim politikama
- * Učešće Roma, Aškalija i Egipćana u procesu osmišljavanja politika

* Ovaj naziv nije pristran u pogledu stavova o statusu i u skladu je sa Rezolucijom br. 1244/99 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija i Mišljenjem Međunarodnog suda za pravdu o proglašenju nezavisnosti Kosova.

DOBRA PRAKSA U UČEŠĆU ROMA 9: KOSOVO*

Naziv prakse: Koordinator za pitanja Roma, Aškalija i Egipćana

Pokrenuta i provedena od strane: Općinski organi u Uroševcu, Peći i Prizrenu

Opis

Općine Uroševac, Peć i Prizren zapošljavaju najmanje jednog Roma, Aškaliju ili Egipćanina kao kontakt osobu za pitanja od značaja za lokalne zajednice Roma, Aškalija i Egipćana.

Dok je osoba koja obnaša funkciju kontakt osobe u Uroševcu pripadnik lokalne zajednice Aškalija, kolega na istom poslu u Prizrenu je Rom. Općina Peć, s druge strane, upošljava dvoje ljudi: jednog Egipćanina i jednog Roma.

Dalji pokazatelj predanosti općinskih organa vlasti pitanju integracije Roma, Aškalija i Egipćana u Uroševcu i Peći ogleda se u relativno visokom broju pripadnika ovih zajednica koji su uposljeni u općinskim službama: 22 u Uroševcu i 11 u Peći.

Lokacije: Uroševac, Peć i Prizren

Ključni elementi dobre prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome, Aškalije i Egipćane
- * Direktno fokus na učešću Roma, Aškalija i Egipćana u procesu donošenja odluka
- * Učešće Roma, Aškalija i Egipćana u procesu osmišljavanja politika

* Ovaj naziv nije pristran u pogledu stavova o statusu i u skladu je sa Rezolucijom br. 1244/99 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija i Mišljenjem Međunarodnog suda za pravdu o proglašenju nezavisnosti Kosova.

DOBRA PRAKSA U UČEŠĆU ROMA 10: KOSOVO*

Naziv prakse: Savjetodavna grupa za kamp

Pokrenuta od strane: Mercy Corps

Praksu provode:

- * Mercy Corps
- * Općinski organi vlasti u Mitrovici
- * Misija OSCE-a na Kosovu
- * Dokumentacioni centar Roma i Aškalija
- * UNHCR

Opis

„Inicijativa podrške Evropske unije za Rome, Aškalije i Egipćane Mitrovice “ (engl. EU-MRSI) koju je provela Mercy Corps, a koja se okončala u decembru/prosincu 2012. godine, imala je za cilj održivo preseljenje 90 porodica Roma, Aškalija i Egipćana iz kontaminiranih kampova Česmin Lug i Osterodeu bivši okrug Romska Mahala Južne Mitrovicë/e. U tu svrhu uspostavljena je Savjetodavna grupa za kamp, koja je okupila predstavnike općine Mitrovicë/e skupa sa organizacijom Mercy Corps, Misijom OSCE-a na Kosovu, Dokumentacionim centrom Roma i Aškalija, UNHCR-om i vođama lokalnih zajednica Roma i Aškalija.

Među neposrednim rezultatima konsultativnog procesa bile su dvije odluke o izgradnji stambenih jedinica u okviru projekta. Na prvom mjestu, odabrane su stambene jedinice u nizovima umjesto višespratnica sa stanovima. Drugo, uz četiri veličine stambenog prostora predviđene u *Revidiranom priručniku za održiv povratak*,⁷⁴ dodana je i peta sa većom kvadraturom.

U cilju promoviranja kontinuiranog učešća lokalnih zajednica Roma i Aškalija u procesu donošenja odluka u njihovom novom mjestu prebivališta i nakon okončanja projekta formiran je lokalni upravni odbor. Među njegovim članovima su lideri iz ranijih kampova i predstavnici općine Mitrovicë/a, a ovo tijelo služi kao forum za redovnu komunikaciju između zajednica Roma i Aškalija i lokalnih organa vlasti.

Lokacija: Mitrovica

Ključni elementi dobre prakse

- * Izričito usmjerenje na Rome i Aškalije
- * Direktna fokus na učešću Roma i Aškalija u procesu donošenja odluka
- * Holistički pristup

Internet stranica: <<http://www.mercycorps.org/countries/kosovo/24140>>

* Ovaj naziv nije pristran u pogledu stavova o statusu i u skladu je sa Rezolucijom br. 1244/99 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija i Mišljenjem Međunarodnog suda za pravdu o proglašenju nezavisnosti Kosova.

DOBRA PRAKSA U UČEŠĆU ROMA 11: CRNA GORA

Naziv prakse: Izrada lokalnih akcionih planova za uključivanje Roma, Aškalija i Egipćana u društvene tokove

Pokrenuta od strane:

- * Romske NVO: Mladi Romi (LAP u Herceg Novom i Tivtu); Početak (LAP u Nikšiću)
- * Općine Berane, Bijelo Polje i Ulcinj sa podrškom BPRI projekta

Praksu provode:

- * Romske i egipćanske NVO: Mladi Romi (LAP u Herceg Novom i Tivtu); Početak (LAP u Nikšiću); Udruženje Egipćana (LAP u Tivtu)
- * Općinski organi vlasti u Beranima, Bijelom Polju, Herceg Novom, Nikšiću, Tivtu i Ulcinju
- * Predstavnici lokalnih zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u Beranima, Bijelom Polju i Ulcinju

Opis

Izrada lokalnih akcionih planova (LAP) za Rome, Aškalije i Egipćane u Crnoj Gori počela je u Nikšiću 2007. godine kada je NVO Početak počela sa prikupljanjem podataka uz stručnu podršku lokalnog Centra za socijalni rad i finansijsku podršku Ambasade Sjedinjenih Američkih Država u Podgorici. Slijedili su LAP-ovi u Herceg Novom i Tivtu u 2009. i 2011. godini kao kooperativno nastojanje koje je predvodila NVO Mladi Romi uz učešće lokalnih organa vlasti i finansijsku podršku Fondacije Institut za otvoreno društvo – Ured predstavnika za Crnu Goru.

Nešto recentnije, na temelju interesa koji su općine izrazile u toku procesa analize stanja koju je proveo BPRI projekat početkom 2012. godine, u općinama Berane, Bijelo Polje i Ulcinj formirane su radne grupe. Radne grupe okupljaju predstavnike lokalnih zajednica Roma, Aškalija i Egipćana i uposlenike lokalne vlasti u oblastima uprave, obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite i prostornog planiranja za potrebe izrade lokalnih akcionih planova u ovim općinama. Uz podršku konsultanata BPRI projekta, proces izrade ovih dokumenata oslanjao se na iskustva iz Herceg Novog i Tivta.

Lokacije: Berane, Bijelo Polje, Herceg Novi, Nikšić, Tivat i Ulcinj

Ključni elementi dobre prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome, Aškalije i Egipćane
- * Koordiniranje sa drugim politikama na lokalnom i centralnom nivou
- * Učešće Roma, Aškalija i Egipćana u procesu osmišljavanja politika

Internet stranica: <<http://www.bpri-odih.org>>

DOBRA PRAKSA U UČEŠĆU ROMA 12: SRBIJA

Naziv prakse: Usvajanje i finansiranje lokalnih akcionih planova za Rome

Pokrenuta od strane: Romske NVO, Misija OSCE-a u Srbiji i općinski organi vlasti (kroz zasebne inicijative)

Praksu provode:

- * Romske NVO
- * Općinski organi vlasti u Bačkoj Palanci, Barajevu, Bečeju, Beočinu, Bojniku, Boru, Bujanovcu, Grockoj, Kikindi, Kovinu, Kragujevcu, Kruševcu, Lebanima, Odžacima, Pančevu, Pirotu, Smederevu, Somboru, Srpskoj Crnji, Staroj Pazovi, Trsteniku, Valjevu i Žablju
- * Predstavnici lokalnih romskih zajednica

Opis

Od 28 općina u Srbiji koje su izradile lokalne akcione planove (LAP) za Rome u savjetodavnom procesu koji je aktivno uključivao predstavnike lokalnih zajednica Roma, 23 općine su također omogućile finansiranje provedbe ovih planova iz općinskog budžeta.

Dok je većina usvojenih LAP-ova fokusirana na obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvenu zaštitu i/ili stambeno zbrinjavanje, beogradska općina Barajevo se ističe zbog toga što je pored ovih prethodno pobrojanih oblasti usvojila i finansirala i LAP za Romkinje. Kao primjer potencijala za sinergiju među inicijativama koje učinkovito promoviraju učešće Roma u procesu donošenja odluka na lokalnom nivou, proces izrade LAP-ova za Romkinje u Barajevu pokrenula je općinska koordinatorica za pitanja Roma – koja je i sama Romkinja – a podršku je dala i ženska romska NVO Bibija.

Lokacije: Bačka Palanka, Barajevo, Bečej, Beočin, Bojnik, Bor, Bujanovac, Grocka, Kikinda, Kovin, Kragujevac, Kruševac, Lebane, Odžaci, Pančevo, Pirot, Smederevo, Sombor, Srpska Crnja, Stara Pazova, Trstenik, Valjevo i Žabalj

Ključni elementi dobre prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome
- * Obraćanje pažnje na pitanje spola
- * Koordiniranje sa drugim politikama
- * Učešće Roma u procesu osmišljavanja politike

DOBRA PRAKSA U UČEŠĆU ROMA 13: SRBIJA

Naziv prakse: Pokretanje zajednice u cilju unapređenja infrastrukture

Pokrenuta od strane: Fondacija Spolu International

Praksu provode

- * NVO Khetane-Amarilis, Novi Sad
- * Organi lokalne vlasti u Beočinu, Mjesna zajednica Horgoš i Mjesna zajednica Adorjan u Kanjiži, Malom Idjošu, Novoj Crnji, Mjesna zajednica Senta u Apatinu i Mjesna zajednica Sivic u Somboru
- * Predstavnici lokalnih zajednica Roma

Opis

Od 2004. do 2009. godine, nizozemska organizacija „Spolu“ (koja se 2010. spojila sa Evropskom mrežom lokalnih romskih organizacija) pružala je podršku za odgovaranje na prioritetne potrebe lokalnih romskih zajednica na nekoliko lokaliteta u Vojvodini.

Pristup organizacije Spolu stavljao je naglasak na kolaborativno iskazivanje prioritetnih potreba, pri čemu je uz podršku Spolu u lokalnim romskim zajednicama novosadska romska ženska NVO Khetane-Amarilis organizirala sastanke u cilju identifikiranja zajedničkih interesa i formiranja „inicijalne grupe“ koja će predstavljati te interese lokalnim organima vlasti. Sljedeći korak u procesu bili su pregovori između inicijalne grupe i lokalnih organa vlasti uz posredstvo Khetane-Amarilis. Kada bi bio ostvaren dogovor između inicijalne grupe i lokalnih organa vlasti po pitanju toga kako će biti riješene identificirane potrebe, Spolu i/ili Khetane-Amarilis nastavili bi omogućavati razradu akcionog plana i/ili projekta za provođenje dogovora u djelo. Sufinansiranje je bilo sastavni dio procesa, obično jedna trećina od Spolu, a dvije trećine od lokalnih organa vlasti i lokalne romske zajednice (uz doprinos potonje obično u naturi).

Projekti koji su bili podržani uključuju gradnju pješačkih staza u Mjesnoj zajednici Horgoš u Kanjiži i priključivanje domaćinstava u romskom naselju u Mjesnoj zajednici Senta u Apatinu na javnu vodovodnu mrežu.

Lokacije: Adorjan, Beočin, Horgoš, Mali Idjoš, Nova Crnja, Senta i Sivic

Ključni elementi dobre prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome
- * Direktan fokus na učestvovanje Roma u procesu donošenja odluka
- * Učešće Roma u procesu osmišljavanja politike

Internet stranica: <<http://www.ergonetwork.org>>

DOBRA PRAKSA U UČEŠĆU ROMA 14: SRBIJA

Naziv prakse: Formiranje međuetničkih tijela fokusiranih na lokalne potrebe

Pokrenuta od strane:

- * NVO YUROM Centar (Niš)
- * NVO Romski edukativni centar (Subotica)

Praksu provode:

- * Romske NVO: YUROM Centar u Nišu, Romski edukacioni centar u Subotici
- * Lokalni organi vlasti: Grad Niš, Mjesna zajednica Horgoš u Kanjiži, Mjesne zajednice Čantavir i Peščara u Subotici

Opis

U gradu Nišu i naseljima u Mjesnoj zajednici Horgoš u Kanjiži i mjesnim zajednicama Čantavir i Peščara u Subotici aktivisti romskih NVO su (kroz zasebne inicijative) vodili formiranje međuetničkih tijela. Cilj ovih projekata bilo je unapređenje kvaliteta međuetničkih odnosa na lokalnom nivou kroz povećanje učešća lokalnih Roma, između ostalog i u procesu donošenja odluka. Ova tijela su se pokazala korisnim kao sredstvo za skretanje pažnje lokalnih organa vlasti na pitanja lokalnih romskih zajednica te za sprječavanje okrivljivanja cjelokupnih lokalnih romskih zajednica od strane većinskog stanovništva za manja krivična djela koja se tiču imovine.

Dok Zakon o lokalnoj samoupravi Srbije zahtijeva da Savjet za međuetničke odnose bude uspostavljen u općinama u kojima jedna nacionalna manjina predstavlja više od pet posto ukupnog broja stanovnika ili više manjina čini više od deset posto ukupnog stanovništva općine, međuetnička tijela formirana u Nišu i Peščari neznatno se razlikuju od pravno propisanih savjeta. U Nišu, gdje se formirano tijelo naziva „Savjet za ljudska i manjinska prava“ i inkorporirano je u statut grada, ova razlika je u velikoj mjeri nominalne prirode.⁷⁵ S druge strane, u Čantaviru, Horgošu i Peščari „Savjeti za međuetničke odnose“ formirane su na nivou mjesnih zajednica, a ne na nivou općine. Aktivnosti vezane za formiranje savjeta za međuetničke odnose u Čantaviru i Horgošu podržao je Fond za otvoreno društvo u Srbiji.

Lokacije: Čantavir, Horgoš, Niš i Peščara

Ključni elementi dobre prakse

- * Izričito (ali ne i isključivo) usmjerenje na Rome
- * Direktan fokus na učešću Roma u procesu donošenja odluka
- * Doprinos integriranju
- * Učešće Roma u procesu osmišljavanja politika

Internet stranice: Niš : <<http://www.ni.rs/kis.html>>
Peščara: <<http://www.diurnarius.info/index.php/sr/manjine/494-peara-primer-za-evropu>>

DOBRA PRAKSA U UČEŠĆU ROMA 15: SRBIJA

Naziv prakse: Lokalni koordinatori za pitanja Roma

Pokrenuta od strane: Agencije za ljudska i manjinska prava Srbije uz podršku Misije OSCE-a u Srbiji, UNDP-a i općinskih organa vlasti (kroz zasebne inicijative)

Praksu provode: Općinski organi vlasti u Apatinu, Barajevu, Beočinu, Bojniku, Boru, Bujanovcu, Čukarici, Kragujevcu, Kruševcu, Kuli, Novom Kneževcu, Novom Sadu, Smederevu, Somboru, Vlasotincu, Vranju i Žablju

Opis

Od 2002. godine 52 općine u Srbiji angažirale su koordinateure za pitanja Roma. Međutim, od tog broja, samo je 17 općina uposlilo koordinateure na neodređeno vrijeme kao sastavni dio lokalne uprave.

Kao što je to slučaj za slične pozicije ustanovljene drugdje u zemljama regije Zapadnog Balkana, i u Srbiji uloga koordinatora uključuje olakšavanje pristupa uslugama za lokalnu romsku zajednicu i preuzimanje aktivne uloge u kreiranju i usvajanju mjera s ciljem unapređenja položaja Roma koji žive u svakoj od općina. Razlika u odnosu na ostatak regije je to što je u većini općina koje su angažirale koordinateure za pitanje Roma ova pozicija ustanovljena s ciljem izrade lokalnih akcionih planova.

Lokacije: Apatin, Barajevo, Beočin, Bojnik, Bor, Bujanovac, Čukarica, Kragujevac, Kruševac, Kula, Novi Kneževac, Novi Sad, Smederevo, Sombor, Vlasotince, Vranje i Žabalj

Ključni elementi dobre prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome
- * Pažnja spram pitanja rodne ravnopravnosti
- * Koordiniranje sa drugim politikama
- * Učešće Roma u procesu osmišljavanja politika

DOBRA PRAKSA U UČEŠĆU ROMA 16: SRBIJA

Naziv prakse: Mali grantovi za saradnju na lokalnom nivou

Pokrenuta od strane: Misija OSCE-a u Srbiji, Agencija za ljudska i manjinska prava Srbije

Praksu provode: Općinski organi vlasti u Aleksincu, Beloj Palanci, Bujanovcu, Crveni Krst (u Nišu), Grockoj, Kikindi, Koceljevu, Kragujevcu, Kruševcu, Negotinu, Novom Beogradu, Novom Sadu, Pirotu, Somboru, Šapcu, Valjevu i Vranju

Opis

Misija OSCE-a u Srbiji je 2006. godine u okviru Programa za podršku Romima kojeg finansira EU realizirala konkurs za male grantove za finansiranje projekata koji imaju za cilj unapređenje životnih uvjeta i promoviranje integracije Roma na lokalnom nivou. Ukupno su podržana 33 projekta kroz kombinirani budžet od 374.000 eura.

Projekte su provodile lokalne samouprave u saradnji sa romskim NVO-ima. U izboru projekata učestvovali su po jedna osoba romske nacionalnosti ispred Ministarstva obrazovanja i Agencije za ljudska i manjinska prava. Intervencije su se kretale od formalnog obrazovanja i obuke u oblasti protupožarne zaštite do izgradnje zidova koji sprečavaju plavljenje romskih naselja.

Konkurs za male grantove bio je popraćen pilot programom koordinatora za pitanje Roma u istim općinama. Koordinator su bili uključeni u izradu projekta i kasnije praćenje njegove provedbe, omogućavanje komunikacije između lokalnih romskih zajednica i općinskih organa vlasti.

Lokacije: Aleksinac, Bela Palanka, Bujanovac, Crveni Krst (Niš), Grocka, Kikinda, Koceljeva, Kragujevac, Kruševac, Negotin, Novi Beograd, Novi Sad, Pirot, Sombor, Šabac, Valjevo i Vranje

Ključni elementi dobre prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome
- * Direktno fokus na učešću Roma u procesu donošenja odluka
- * Učešće Roma u procesu osmišljavanja politika

Internet stranica: <<http://www.osce.org/serbia/57594>>

DOBRA PRAKSA U UČEŠĆU ROMA 17: SRBIJA

Naziv prakse: Održivo partnerstvo između općina i lokalnih romskih NVO

Pokrenuta od strane: Načelnik Općine Surčin

Praksu provode:

- * Općinske vlasti u Surčinu
- * Romski NVO: Udruženje Roma Surčina (URS), Udruženje Roma BAH

Opis

Zvaničnici beogradske općine Surčin saradivali su na redovnoj osnovi sa dvije romske NVO registrirane u toj općini (sa Udruženjem Roma Surčina od 2006. i sa Udruženjem Roma BAH od 2009. godine). Kontinuirana komunikacija bila je ključna za ovu saradnju i često je uključivala i samog načelnika.

Dok je saradnja između općine i NVO-a po prvi put inicirana u vezi sa unapređenjem infrastrukture, predmet saradnje vremenom proširio tako da obuhvata pitanja vezana za obrazovanje i zapošljavanje, kao i osnovnu materijalnu podršku.

Stabilno finansiranje ove saradnje osigurano je iz općinskog budžeta pod stavkom „Unapređenje životnog standarda romske populacije.” Pored toga, načelnik organizira polugodišnje događaje u cilju prikupljanja donacija od lokalnih građana, gdje općina naknadno osigura srazmjerno finansiranje, a dodatna sredstva prikupljaju se kroz godišnju tombolu.

Lokacija: Surčin

Ključni elementi dobre prakse

- * Izričito usmjeravanje na Rome
- * Doprinos integriranju
- * Koordiniranje sa drugim lokalnim politikama
- * Holistički pristup
- * Učešće Roma u procesu osmišljavanja politike

Internet stranica: <<http://goodpracticeroma.ppa.coe.int/en/pdf/85>>

Fusnote

1 Predsjednik Republike Albanije, *Ustav Republike Albanije* (Tirana: Predsjednik Republike Albanije, 1998), Poglavlje III, <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>.

2 Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, *Ustav Bosne i Hercegovine* (Sarajevo: Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, 2003), Članovi IV i V, <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>.

3 Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine* 63/2003, Član II.A.2.2.b, <<http://legislationline.org/download/action/download/id/1577/file/cf85ae3b01c1adcd1b6eed4a3b84.htm/preview>>; Ustav Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske* 21/1996, Član 33, <<http://legislationline.org/download/action/download/id/1580/file/c8ea79bc0db11c11f49f19525f43.htm/preview>>.

4 Ustav Republike Hrvatske (prečišćeni tekst), *Narodne novine* 76/2010, Članovi 15, 44, 33, <<http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=2405>>.

5 Amandmani IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII i XVIII na Ustavu na Republika Makedonija [Izmjene i dopune IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII i XVIII Ustava Republike Makedonije], *Službeni list Republike Makedonije* 91/2001, Izmjene VI i X.2, <<http://eudo-citizenship.eu/NationalDB/docs/MAC%20Const%20Amendments%20IV-XVIII%20%28mkd%29.pdf>>.

6 *Ibid.*, Izmjena i dopuna XII.

7 Ustavotvorna komisija Republike Kosovo, *Ustav Republike Kosovo* (Priština: Vlada Kosova, 2008), Član 45, <<http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Constitution.of.the.Republic.of.Kosovo.pdf>>.

8 *Ibid.*, Član 62.

9 *Ibid.*, Član 64.

10 *Ibid.*, Član 78.

11 *Ibid.*, Član 45.

12 Ustavotvorna skupština Republike Crne Gore, *Ustav Republike Crne Gore* (Podgorica: Službeni list Republike Crne Gore, 2007), Član 79, <<http://legislationline.org/download/action/download/id/929/file/b4b-8702679c8b42794267c691488.htm/preview>>.

13 Narodna skupština Republike Srbije, *Ustav Republike Srbije* (Beograd: Službeni list Republike Srbije, 2006), Članovi 53 i 75, <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=191258>.

14 *Ibid.*, Član 77.

15 Zakon o općim izborima u Republici Kosovo, *Službeni list Republike Kosovo* 3/2008, Član 111, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2008_03-L073_en.pdf>.

16 Zakon o izboru odbornika i poslanika, *Službeni list Crne Gore*, br. 46/2011, Član 94, <http://www.skupstina.me/cms/site_data/ustav/Zakon%20o%20izboru%20odbornika%20i%20poslanika.pdf>. Dok se prag od 0,7% primjenjuje na većinu manjina u Crnoj Gori, citirani član izbornog zakona uključuje odredbu za zastupnika hrvatskog stanovništva u zemlji da bude izabran sa minimalno 0,35% svih važećih glasova.

17 Zakon o izboru narodnih poslanika, *Službeni glasnik Republike Srbije* 36/2011, Članovi 81-82, <http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_izboru_narodnih_poslanika.html>. U ovom slučaju, važno je napomenuti da ova odredba ne garantira zastupljenost jer broj mjesta koje osigura pojedina politička stranka ovisi o pitanju da li je koeficijent koji je rezultat raspodjele ukupnog broja glasova te stranke od brojeva 1 do 250 među

ukupno 250. Vidjeti također <<http://www.parlament.gov.rs/national-assembly/role-and-mode-of-operation/elections-and-electoral-system.502.html>>.

18 Zakon o zaštiti prava nacionalnih manjina, *Službeni list Bosne i Hercegovine* 24/2003, Članovi 19-20, <http://www.advokat-prnjavorac.com/legislation/LAW_ON%20RIGHTS_OF%20NATIONAL_%20MINORITIES_BOSNIA.pdf>.

19 Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine* 80/2010, Članovi 7 i 19, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan017847.pdf>>.

20 *Ibid.*, Član 36. Pored toga, određene jedinice regionalne samouprave u Hrvatskoj formirale su vlastita savjetodavna tijela za nacionalne manjine.

21 Zakon za unapređivanje i zaštita na pravata na pripadnicite na zaednicite koi se pomalku od 20% od naselenieto vo Republika Makedonija [Zakon o promicanju i zaštiti prava pripadnika zajednica koji predstavljaju manje od 20% stanovništva u Republici Makedoniji], *Službeni list Republike Makedonije* 92/2008, Član 13, <http://www.zhrm.org.mk/images/download/zakoni/zastita_na_pravata_na_zaednicite_pomal-kuod20_vorm.pdf>.

22 Zakon o zaštiti i promoviranju prava zajednica i njihovih pripadnika na Kosovu, *Službeni list Republike Kosovo* 3/2010, Član 11, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,254>>.

23 *Ibid.*, Članovi 5, 11.

24 *Ibid.*, Član 12.

25 U slučaju gdje nema krovne organizacije ili gdje veći broj organizacija tvrdi da predstavlja predmetnu zajednicu, Kancelarija predsjednika intervenira kao medijator i/ili direktno čini pojedinačna imenovanja.

26 Zakon o manjinskim pravima i slobodama, *Službeni list Crne Gore* 2/2011, Članovi 26, 28, <<http://www.minmanj.gov.me/biblioteka/zakoni>>.

27 *Ibid.*, Članovi 33-35.

28 Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, *Službeni list Savezne Republike Jugoslavije* 11 i 57/2002, Član 19, <http://www.tvojglas.rs/upload/files/Zakon_o_zastiti_prava_i_slododa_nacionalnih_manjina.pdf>.

29 Vidjeti također Zakon br. 9 970 od 24.7.2008. godine o ravnopravnosti spolova u društvu, *Službeni list Republike Albanije* 117/2008, Član 15, <<http://www.osce.org/albania/36682>>; Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine, *Službeni list Bosne i Hercegovine* 102/2009, Član 20, <<http://www.arsbih.gov.ba/en/legal-framework/law-on-gender-equality-in-bih>>; Zakon o ravnopravnosti spolova Kosova, *Službeni list Republike Kosovo* 2/2004, Član 3, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2004_2_en.pdf>; Zakon o rodnoj ravnopravnosti Crne Gore, *Službeni list Crne Gore* 46/2007, Članovi 10-12, <<http://www.legislationline.org/documents/id/3922>>; Zakon o rodnoj ravnopravnosti, *Službeni glasnik Republike Srbije* 104/2009, Član 35, <http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Domaci/Zakon_o_ravnopravnosti_polova_2009.pdf>; Zakon o ravnopravnosti spolova, *Narodne novine* 82/2008, Član 12, <<http://www.zakon.hr/z/388/Zakon-o-ravnopravnosti-spolova>>; Zakon za jednaki mogućnosti na ženite i mažite [Zakon o jednakim prilikama za žene i muškarce], *Službeni list Republike Makedonije* 6/2012, Članovi 6, 11, <<http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=6240>>. U Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji i Srbiji, kao i u Albaniji i Bosni i Hercegovini izborni zakonodavstvo sadrži minimalan prag za zastupljenost pripadnika manje zastupljenog spola na kandidatskim listama. To je također slučaj i na Kosovu. Vidjeti Izborni zakon Republike Albanije, *Službeni list Republike Albanije* 103/2012, Član 67.6, <<http://www.osce.org/albania/14464>>; Izborni zakon Bosne i Hercegovine, Službeni list

- Bosne i Hercegovine 20/2002, Član 4.19, <<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6274>>; Zakon o općim izborima Republike Kosovo, *Službeni list Republike Kosovo* 3/2008, Član 27.1, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2008_03-L073_en.pdf>; Izborni zakon Republike Makedonije, *Službeni list Republike Makedonije* 51/2011, Član 64.5, <<http://www.legislationline.org/topics/country/31/topic/6>>; Zakon o izboru narodnih poslanika, *Službeni glasnik Republike Srbije* 36/2011, Član 40a, <http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_izboru_narodnih_poslanika.html>.
- 30 Ministarstvo rada i socijalne politike, *Nacionalni akcioni plan za ravnopravnost spolova 2007-2012* (Skopje: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2007), Strateški cilj III, <www.legislationline.org>.
- 31 Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine. 2005. *Strategija Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma* (Sarajevo: Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine, 2005), str. 2, <<http://www.ombudsmen.gov.ba/odjeli/Strategija%20BiH%20za%20rjesavanje%20problema%20Roma%20SL.%20glasnik%20BiH%2067-05.pdf>>.
- 32 Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine, *Akcionni plan Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblastimazapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite* (Sarajevo: Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine, 2007), Cilj3, Mjera 5 i Cilj 3, Mjera 3, <www.romadecade.org>.
- 33 Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, *Nacionalna strategija za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine* (Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2012), Section IV.2, <http://www.vlada.hr/hr/naslovnica/sjednice_i_odluke_vlade_rh/2012/64_sjednica_vlade_republike_hrvatske>.
- 34 *Ibid.*, Poglavlje IV.4.6.
- 35 Ministarstvo rada i socijalne politike, *Strategija za Rome u Republici Makedoniji* (Skopje: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2004), Poglavlje II.10, <http://www.mts.gov.mk/WBStorage/Files/roma_strategy.pdf>.
- 36 *Ibid.*, Poglavlje III.
- 37 Vlada Republike Kosovo, *Strategija za integriranje zajednica Roma, Aškali i Egipćana u Republici Kosovo, 2009-2015*. (Priština: Vlada Republike Kosovo, 2008), str. 6, <http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Strategy_for_the_Integration_of_Roma_Ashkali_and_Egyptian_communities_2009-2015.pdf>.
- 38 *Ibid.*, str. 66.
- 39 *Ibid.*, str. 75-76.
- 40 Vlada Republike Kosovo, *Akcionni plan za provedbu Strategije integriranja zajednica Roma, Aškali i Egipćana, 2009-2015* (Priština: Vlada Republike Kosovo, 2009), Kultura, mediji i informiranje, Cilj 1, Aktivnosti 1.1-1.3, <http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Action_Plan_on_the_Implementation_of_the_Strategy_for_the_Integration_of_Roma_Ashkali_and_Egyptian_Communities_2009-2015.pdf>.
- 41 Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava, *Strategija za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012-2016*. (Podgorica: Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava, 2012), str. 7, <www.mmp.gov.me>.
- 42 *Ibid.*, str. 31-33.
- 43 Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, *Strategija za unapređenje stanja Roma u Republici Srbiji* (Beograd: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, 2010), Poglavlje 12.4, <<http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2010/03/Strategija-EN-web-FINAL.pdf>>.
- 44 *Ibid.*, Poglavlja 9.4.1, 12.4.
- 45 Vidjeti Stephan Müller i Željko Jovanović, *Putevi naprijed? Evropska unija i uključivanje Roma na Zapadnom Balkanu* (Budimpešta: Institut za otvoreno društvo, 2010), str. 40, <<http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/pathways-progress-20100402.pdf>>.
- 46 Odlukom Vlade Hrvatske iz 2011. godine definiran je sastav Povjerenstva za praćenje provedbe Nacionalnog programa za Rome koji je podrazumijevao sedam predstavnika lokalnih i regionalnih Romskih savjeta nacionalnih manjina i jednog predstavnika NVO za ljudska prava te po jednog predstavnika samouprave grada Zagreba i Međimurske županije, dok je ostalih 12 članova dolazilo ispod institucija centralne vlade. Vidjeti Ured za nacionalne manjine Vlada Republike Hrvatske, „Povjerenstvo za praćenje provedbe Nacionalnog programa za Rome“, web stranica, <http://www.vlada.hr/hr/uredi/ured_za_nacionalne_manjine/nacionalni_program_za_rome/povjerenstvo_za_pracenje_provedbe_nacionalnog_programa_za_rome>.
- 47 Ministarstvo za rad i socijalnu politiku, *Revizija na Nacionalnim akcionnim planovima od "Dekadama za uključivanje na Romite 2005-2015" i Strategija za Romite u Republika Makedonija za period 2009-2011* [Revidirani Nacionalni akcionni planovi Decenije uključivanja Roma 2005-2015, i Strategije za uključivanje u Republici Makedoniji za period 2009-2011] (Skopje: Ministarstvo za rad i socijalnu politiku, 2009), str. 18, <http://www.mts.gov.mk/WBStorage/Files/revizija_nap_dekada.pdf>.
- 48 Zakon o nacionalnim vijećima nacionalnih manjina, *Službeni glasnik Republike Srbije* 72/2009, Članovi 10, 26, <http://www.seio.gov.rs/upload/documents/ekspertske%20misije/protection_of_minorities/law_on_national_councils.pdf>.
- 49 Nasuprot tome, Albanija, Bosna i Hercegovina i Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija nemaju odredbe o zastupljenosti manjina u izabranim tijelima na lokalnom nivou. Iako Zakon o zaštiti prava manjina Bosne i Hercegovine sadrži poziv na usvajanje zakonodavstva koje će regulirati zastupljenost manjina na regionalnom i lokalnom nivou, čini se da je ovaj poziv ostao neodgovoren. Vidjeti Zakon o zaštiti prava nacionalnih manjina, *Službeni list Bosne i Hercegovine* 24/2003, Član 20, <http://www.advokat-prnjavorac.com/legislation/LAW_ON%20RIGHTS_OF%20NATIONAL_%20MINORITIES_BOSNIA.pdf>. *Nacionalni akcioni plan za ravnopravnost spolova 2007-2012* Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije, s druge strane, uključuje opći poziv za povećavanje broja žena u procesu donošenja odluka na lokalnom nivou, ali se ne poziva konkretno na Romkinje u tom pogledu. Vidjeti Ministarstvo rada i socijalne politike, *Nacionalni akcioni plan za ravnopravnost spolova 2007-2012* (Skopje: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2007), Strateški cilj III, <www.legislationline.org>.
- 50 Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine* 80/2010, Član20, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan017847.pdf>>.
- 51 *Ibid.*, Član 24.
- 52 *Ibid.*, Član 28.
- 53 Zakon o lokalnoj samoupravi, *Službeni list Republike Kosovo* 3/2008, Članovi 54, 61, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2008_03-L040_en.pdf>.
- 54 *Ibid.*, Članovi 55, 62.
- 55 Vidjeti Ustavotvorna skupština Republike Crne Gore, *Ustav Republike Crne Gore* (Podgorica: Službeni list Republike Crne Gore, 2007), Član 79, <<http://legislationline.org/download/action/download/id/929/file/b4b-8702679c8b42794267c691488.htm/preview>>.
- 56 Zakon o manjinskim pravima i slobodama, *Službeni list Crne Gore* 2/2011, Član 28, <<http://www.minmanj.gov.me/biblioteka/zakoni>>.

57 Zakon o lokalnoj samoupravi, *Službeni list Crne Gore* 38/2012, Članovi 109-110, <<http://www.uom.co.me/wp-content/uploads/2012/09/Zakon-o-lokalnoj-samoupravi-precisceni-tekst-jul-2012.pdf>>.

58 Vlada Crne Gore, *Akcionni plan za ostvarenje rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori (2008-2012)* (Podgorica: Vlada Crne Gore, 2008), Poglavlje 3.4, Cilj 4.6.4, <<http://www.undp.org/me/si/projects/Gender%20Programme/docs/National%20Action%20Plan%20for%20GE.pdf>>.

59 Zakon o lokalnim izborima, *Službeni glasnik Republike Srbije* 54/2011, Član 9, <http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_lokalnim_izborima.html>.

60 Ministarstvo rada i socijalne politike, *Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti* (Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2008), Poglavlje 4.1.2, <<http://www.centralter.org.rs/bibliotekica.html>>.

61 Zakon o lokalnoj samoupravi, *Službeni list Republike Kosovo* 3/2008, Član 53, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/li-gjet/2008_03-L040_en.pdf>.

62 Zakon o lokalnoj samoupravi, *Službeni glasnik Republike Srbije* 129/2007, Član 98, <http://www.mrrls.gov.rs/sites/default/files/attachment/zakon_o_lokalnoj_samoupravi.pdf>.

63 Zakon za lokalnata samouprava [Zakon o lokalnoj samoupravi], *Službeni list Republike Makedonije* 5/2002, Član 55, <<http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=219>>.

64 Zakon o lokalnoj samoupravi Srbije nadalje propisuje da za one manjine koje su formirale vijeće za nacionalne manjine, to vijeće predlaže predstavnike lokalnog vijeća za međuetničke odnose.

65 Vidjeti Vlada Republike Kosovo, *Propis br. 2/2010 za općinske urede za zajednice i povratak* (Priština: Vlada Republike Kosovo, 2010), <http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Rregullore_per_Zyrtar_komunale_per_Komunitete_dhe_Kthim.pdf>.

66 Ministarstvo za rad i socijalnu politiku, *Programa za rabota i akcionen plan na Romskite informativni centri – RIC za periodot 2010-2012 godina [Program rada i Akcionni plan za Romske informativne centre – RIC za period 2010-2012.]* (Skopje: Ministarstvo za rad i socijalnu politiku, 2009).

67 Brojka od 42 pojavljuje se u Poglavlju 12.3.3. *Strategije za unapređenje statusa Roma u Republici Srbiji* (Beograd: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, 2010), <<http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2010/03/Strategija-EN-web-FINAL.pdf>>.

68 Bez pridavanja dodatne pažnje u ovom izvještaju, ali i pored toga vrijedna daljeg razmatranja kao primjer moguće dobre prakse jeste izrada lokalnih akcionih planova u Albaniji koja je u toku u sklopu BPRI projekta.

69 Zaštitnik građana, *Izveštaj sa preporukama o raseljavanju neformalnog romskog naselja pored "Belvila"* (Beograd: Zaštitnik građana, 2012), str. 4, <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/2011-12-25-10-17-15/2011-12-25-10-13-14/2427-2012-07-26-08-50-32>.

70 Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine* 80/2010, Član31, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan017847.pdf>>.

71 *Ibid.*, Član 28.

72 *Ibid.*, Član 32.

73 *Ibid.*, Član 38.

74 Privremena uprava Ujedinjenih nacija na Kosovu i Privremene institucije samouprave, *Revidirani priručnik za održivi razvoj* (Priština: Privremena uprava Ujedinjenih nacija na Kosovu i Privremene institucije samouprave, 2006), <<http://www.mkk-ks.org/repository/docs/Revised-ManuaforSustainableReturn-July2006.pdf>>.

75 Zakon o lokalnoj samoupravi, *Službeni glasnik Republike Srbije* 129/2007, Član 98, <http://www.mrrls.gov.rs/sites/default/files/attachment/zakon_o_lokalnoj_samoupravi.pdf>.

Preporuke

Preporuke koje slijede predstavljaju pokušaj da se iskustva iz primjera dobre prakse, kao i pouke iz manje uspješne prakse, ugrade u smjernice za osmišljavanje dobre prakse na lokalnom nivou u oblastima borbe protiv diskriminacije i u cilju učešća Roma u procesu donošenja odluka.

4.1 Borba protiv diskriminacije

Izvoditi politike i prakse na lokalnom nivou iz centralnih politika borbe protiv diskriminacije. Dok je za očekivati da potrebe lokalnih romskih zajednica u borbi protiv diskriminacije variraju u odnosu na učestalosti vrstu diskriminatorskih praksi prisutnih na datom lokalitetu, istovremeno je od ključnog značaja da zakonodavstvo i politika za borbu protiv diskriminacije usvojeni na centralnom nivou budu jednakoobrazno provedeni na svim lokacijama. S obzirom na to, lokalne inicijative trebale bi se fokusirati na djelotvorno provođenje domaćeg zakonodavstva i politika, prije nego na razradu novih prioriteta u ovoj oblasti. Ostale preporuke u ovom poglavlju također uzimaju u obzir ovo načelo.

Podizati svijesti o diskriminaciji kao problemu i o načinima borbe protiv diskriminacije. U cilju sprečavanja diskriminacije gdje je to moguće i rješavanja diskriminacije gdje je to potrebno, i Romi i neromi trebali bi biti informirani o različitim oblicima diskriminacije, zakonskim zabranama diskriminacije i pravnim lijekovima dostupnim žrtvama diskriminacije.

Dati prioritet proširivanju djelovanja strane centralnih institucija za borbu protiv diskriminacije na lokalnom nivou umjesto uspostavljanja novih, lokalnih institucija. Umjesto uspostavljanja lokalnih institucija za bavljenje diskriminacijom čije postojanje ovisi o političkim odlukama koje se donose na lokalnom nivou, lokalna praksa u oblasti borbe protiv diskriminacije trebala bi biti direktno povezana sa stabilnijim institucijama ustanovljenim u tu svrhu na centralnom nivou. Neke od metoda kojima institucije za ljudska prava na centralnom nivou mogu efektivno promovirati borbu protiv diskriminacije

u romskim zajednicama jesu uspostavljanje lokalnih podružnica, organiziranje lokalnih skupova u javnim institucijama i posjete romskim naseljima. Ove metode se međusobno nadopunjuju.

Optimizirati procedure za pristup pravnim lijekovima u slučaju diskriminacije. Kako pokazuju iskustva sa besplatnom pravnom pomoći u zemljama regije Zapadnog Balkana, snažan mehanizam u borbi protiv diskriminacije može biti od malo koristi za Rome ukoliko oni koji su najranjiviji često nemaju dokumente neophodne za pristup takvom mehanizmu. Imajući to u vidu, trebalo bi razviti primjerene procedure koje uzimaju u obzir često otežanu i kompleksnu pravnu situaciju onih lica koja su najpodložnija diskriminaciji i kojima je potrebna pomoć u borbi protiv iste.

Rješavati višestruku diskriminaciju. Utoliko što je vjerovatno da će žene i djevojčice Romkinje iskusiti marginalizaciju na temelju i etničke pripadnosti i spola, zakonodavstvo o borbi protiv diskriminacije, politika i praksa na svim nivoima trebali bi se izričito baviti fenomenom višestruke diskriminacije. U isto vrijeme, zakonodavstvo, politika i praksa o rodnoj ravnopravnosti trebali bi biti usmjereni na žene i djevojčice Romkinje kao osobito ranjivu grupu u tom pogledu.

4.2 Učešće u procesu donošenja odluka

Ugraditi učešće Roma u inicijative koje direktno utječu na Rome. Dok inicijative koje se primarno fokusiraju na konsultacije mogu same po sebi biti korisne u određenim slučajevima, sa stajališta osiguravanja istinskog vlasništva puno je pouzdanije povezivanje konsultativnog procesa sa konkretnim aktivnostima koje će biti provedene u i sa lokalnim romskim zajednicama. Jedna od metoda koja se pokazala kao uveliko obećavajuća sa ovog stajališta jeste zapošljavanje Roma u lokalnim upravama u svojstvu kontakt osoba za pitanja koja utječu na lokalno romsko stanovništvo.

Stvarati politiku koja odgovara na potrebe zajednice. U lokalitetima gdje su Romi u nepovoljnom položaju u odnosu na neromsku populaciju moguće je adekvatno odgovoriti na njihove potrebe kroz izradu lokalnih akcionih planova koji će uzeti u obzir i prioritete određene na centralnom nivou i lokalne specifičnosti. Proces izrade trebao bi osigurati održivo i aktivno učešće predstavnika lokalne romske zajednice koji su i najbolje upoznati sa potrebama koje trebaju biti zadovoljene. U isto vrijeme, kvalitet i procesa i proizvoda može se unaprijediti razmatranjem iskustava drugih lokaliteta u izradi i provedbi lokalnih akcionih planova.

Osigurati sredstva za provedbu. Bez obzira na značaj aktivnog uključivanja Roma u konsultativni proces, obim u kojem će takvo uključivanje biti svrsishodno i u konačnici poželjno sa stajališta integracije uveliko zavisi od toga da li proizvodi stvoreni kroz konsultativni proces naknadno bivaju finansirani i u stvarnosti primijenjeni u cilju provođenja konkretnih promjena u svakodnevnim životima lokalnih romskih zajednica.

Promovirati rast među ukupno dostupnim sagovornicima. Stepenu u kojem znanje pripadnika lokalnih romskih zajednica može biti primijenjeno u izradi i provedbi odgovarajućih politika integralno je vezano za kapacitet onih koji to znanje stavljaju na raspolaganje. Dok se određena izgradnja tih kapaciteta može kratkoročno ostvariti kroz ciljane programe obuke sa lokalnim romskim aktivistima i kroz rad na razvoju zajednice, izgradnja dugoročnog kapaciteta zavisit će od podizanja nivoa obrazovanja romskog stanovništva u cjelini.

Osigurati održivu i aktivnu zastupljenost Romkinja u procesu donošenja odluka. Ključ za osiguravanje istinskog i svrsishodnog učešća Roma u procesu donošenja odluka na lokalnom nivou je da procesom ne dominiraju muškarci Romi. Uključivanje Romkinja u proces donošenja odluka na lokalnom nivou također predstavlja ključan korak u borbi protiv višestruke diskriminacije.

Literatura

Objavljeni izvori

- Agencija za ravnopravnost spolova, *Kosovo Program za jednakost spolova* (Priština: Agencija za ravnopravnost spolova) 2008.
- Augustini ab Hortis, Samuel, *Cigáni v Uhorsku [Cigani u Mađarskoj]*(Bratislava: Štúdio dd, 1995).
- Bernasovský, Ivan, i Jarmila Bernasovská, *Antropologija Roma (Cigana): Aukološka i antropogenetička studija* (Brno: NAUMA/Universitas Masarykiana, 1999).
- Komesar za zaštitu od diskriminacije, *Strateški plan i Akcioni plan za komesara za zaštitu od diskriminacije 2012-2015* (Tirana: Komesar za zaštitu od diskriminacije, 2011), <http://www.simpleproject.eu/sites/default/files/albanian_strategic_plan_2012-2015_and_action_plan_for_2012_of_the_commissioner_for_protection_from_discrimination.pdf>.
- Ustavotvorna skupština Republike Crne Gore, *Ustav Republike Crne Gore* (Podgorica: Službeni list Republike Crne Gore, 2007), <<http://legislationline.org/download/action/download/id/929/file/b4b-8702679c8b42794267c691488.htm/preview>>.
- Ustavna komisija Republike Kosovo, *Ustav Republike Kosovo* (Priština: Vlada Kosova, 2008), <<http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Constitution.of.the.Republic.of.Kosovo.pdf>>.
- Vijeće Evrope, *Dobra praksa broj 18 - Srbija – Od integracije do ohrabriranja manjina u Opštini Surčin* (Strasbourg: Vijeće Evrope, 2011), <<http://good-practiceroma.ppa.coe.int/>>.
- Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, *Akcioni plan o obrazovnim potrebama Roma i pripadnika drugih nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, 2004), <http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2004031215460167eng.pdf>.
- Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, *Akcioni plan Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite* (Sarajevo: Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine, 2007), <www.romadecade.org>.
- Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, *Ustav Bosne i Hercegovine* (Sarajevo: Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, 2009), <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>.
- Courthiade, Marcel, „O pòvode rómskeho národa - skutočnost a legendy“, [O porijeklu romske nacije – realnost i legende], *Sam adaj - Sme tu*, maj 2001., str. 4-5.
- „Uspostavljanje djelotvornog i održivog sistema pružanja besplatne pravne pomoći u Srbiji“, Internet stranica UNDP u Srbiji, <<http://www.undp.org.rs/index.cfm?event=public.ProjectsDetails&revid=E1DD9B69-9D07-726B-5520A0B6C-6CBD9F4>>.
- Crowe, David M., *Historija Cigana u Istočnoj Evropi i Rusiji* (New York: St. Martin's Griffin, 1996).
- De Soto, Hermine G., Sabine Beddies, i Ilir Gedeshi. 2005. *Romi i Egipćani u Albaniji: Od socijalne isključenosti do socijalne uključenosti*. Washington, D.C.: Svjetska banka.
- DeMarchi, Giorgia, *Izvještaj o stanju: Provedba akcionog plana za unapređenje stanja Roma i Sintija u području koje obuhvata OSCE* (Skopje: OSCE Monitoring misija u Skopju i Ministarstvo rada i socijalne politike, 2010) <<http://www.mts.gov.mk>>.
- Druker, Jeremy, „Prisutni, ali ne obuhvaćeni: Koliko Roma živi u srednjoj i istočnoj Evropi? Zavisí koga pitate“, *Transitions*, broj 4, 1997, str. 22-23.

- Državni zavod za statistiku, „Stanovništvo prema narodnosti - detaljna klasifikacija - popis 2011“, Internet stranica 2012, <<http://www.dzs.hr>>.
- Duka, Rajmonda, *Izveštaj o napretku provedbe državne strategije „Unapređenje životnih uslova u romskim zajednicama“* (Tirana: Ministarstvo rada, socijalnih pitanja i jednakih prilika, 2007).
- Dundar, Halil, Maria Eugenia Bonilla-Chacin, Akshay Sethi, Lorena Kostallari i Florian Tomini, *Siromaštvo i obrazovanje u Albaniji: Ko ostvaruje prednosti od javne potrošnje?* (Washington, D.C.: Svjetska banka, 2005), <http://siteresources.worldbank.org/INTPSIA/Resources/490023-1120841262639/Albania_PSA_Education.pdf>.
- Eminova, Enisa, Nadica Janeva, i Violeta Petroska-Beška *Inkluzija Roma u ranom djetinstvu: Izveštaj iz Makedonije* (Budimpešta: Fond za otvoreno društvo, Fond za obrazovanje Roma, i UNICEF, 2011), <<http://www.romchildren.com/wp-content/uploads/2010/12/RECI-Macedonia-English-WEB.pdf>>.
- ERGO Network, „Hvala...?! Partnerstvo za uključivanje Roma“, Internet stranica 2012, <<http://www.ergo-network.org/ergo-network/campaigns/thankyou/>>.
- Evropski centar za manjinska pitanja Kosovo, „Institucionalne strukture“, Internet stranica 2012, <<http://www.ecmikosovo.org/index.php/institutional-structures>>.
- Evropski centar za manjinska pitanja Kosovo, *Segregacija u obrazovanju u općini Đakovica* (Priština: Evropski centar za manjinska pitanja Kosovo, 2013).
- Evropska komisija, *Podsjetnik: 10 zajedničkih principa inkluzije Roma* (Luxembourg: Ured za zvanične publikacije Evropskih zajednica, 2009), <http://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Resources/Documents/2011_10_Common_Basic_Principles_Roma_Inclusion.pdf>.
- Evropska komisija, *Izveštaj o napretku Albanije za 2012. godinu* (Brisel: Evropska Komisija, 2012), <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/al_rapport_2012_en.pdf>.
- Evropska komisija, *Izveštaj o napretku Bosne i Hercegovine za 2012. godinu* (Brisel: Evropska Komisija, 2012), <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/ba_rapport_2012_en.pdf>.
- Evropska komisija, *Saopštenje Komisije o studiji izvodljivosti za Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Evropske unije i Kosova*, Brisel: Komisija Evropskih zajednica (Brisel: Evropska Komisija 2012), <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/ks_analytical_2012_en.pdf>.
- Evropska komisija, *Sveobuhvatni izvještaj o monitoringu za Hrvatsku* (Brisel: Evropska Komisija, 2012), <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/hr_analytical_2012_en.pdf>.
- Evropska komisija, *Izveštaj o napretku za 2012. godinu Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije* (Brisel: Evropska Komisija, 2012), <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/mk_rapport_2012_en.pdf>.
- Evropska komisija, *Izveštaj o napretku za 2012. godinu Crne Gore* (Brisel: Evropska Komisija, 2012), <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/mn_rapport_2012_en.pdf>.
- Evropska komisija, *Izveštaj o napretku za 2012. godinu Srbije* (Brisel: Evropska Komisija, 2012), <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/sr_rapport_2012_en.pdf>.
- Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije, *Izveštaj o Bosni i Hercegovini* (Strasbourg: Vijeće Evrope, 2005), <http://hudoc.ecri.coe.int/XMLEcri/ENGLISH/Cycle_03/03_CbC_eng/BIH-CbC-III-2005-2-ENG.pdf>.
- Evropski sud za ljudska prava, *D.H. i drugi protiv Češke Republike* (Strasbourg: Vijeće Evrope, 2007), <<http://www.errc.org/cms/upload/media/02/D1/m000002D1.pdf>>.
- Evropski sud za ljudska prava, *Predmet Sejdić i Finčić protiv Bosne i Hercegovine* (Predstavke br. 27996/06 i 34836/06) (Strasbourg: Vijeće Evrope, 2008), <<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-96491>>.
- Evropski sud za ljudska prava, *Oršuš i drugi protiv Hrvatske* (Strasbourg: Vijeće Evrope, 2010), <<http://www.unhcr.org/refworld/docid/4ba208fc2.html>>.
- Franić-Kadić, Marina, i Sanela Bešić, „Projekat socijalno istraživanje“: *Analiza ankete o socioekonomskom statusu Roma u 16 romskih zajednica u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Prism Research, 2007).
- Fraser, Angus, *Cigani*, drugo izdanje (Cambridge: Blackwell, 1995).

- Friedman, Eben, „Dvostruki izazov u godini jednakih prilika za sve: Romi na Zapadnom Balkanu“, *Žurnal o etnopolitici i pitanjima manjina u Evropi*, svezak 6, broj 1, 2. Januar/siječanj 2007, <<http://www.ecmi.de/publications/detail/issue-12007-60/>>.
- Gajin, Saša, „Analiza zakonskog okvira u vezi sa zabranom diskriminacije“, Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, Misija u Crnoj Gori, 2011.
- Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, *Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine (GAP)* (Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, 2006), <<http://www.arsbih.gov.ba/en/legal-framework/strategies/gender-action-plan-gap>>.
- Vlada Crne Gore, *Akcioni plan za postizanje rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori (2008-2012)* (Podgorica: Vlada Crne Gore, 2008), <<http://www.undp.org.me/si/projects/Gender%20Programme/docs/National%20Action%20Plan%20for%20GE.pdf>>.
- Vlada Republike Albanije, *Državna strategija za unaprjeđenje životnih uvjeta Roma* (Tirana: Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, 2003) <<http://www.osce.org/albania/21232>>.
- Vlada Republike Kosovo, *Strategija za integriranje zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u Republici Kosovo, 2009-2015* (Priština: Vlada Republike Kosovo, 2008), <http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Strategy_for_the_Integration_of_Roma,_Ashkali_and_Egyptian_communities_2009-2015.pdf>.
- Vlada Republike Kosovo, *Akcioni plan Republike Kosovo za provedbu Strategije za integriranje zajednica Roma, Aškalija i Egipćana, 2009-2015* (Priština: Vlada Republike Kosovo, 2009), <http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Action_Plan_on_the_Implementation_of_the_Strategy_for_the_Integration_of_Roma,_Ashkali_and_Egyptian_Communities_2009-2015.pdf>.
- Vlada Republike Kosovo, *Odluka broj 02/2010 za Općinske urede za zajednice i povratak* (Priština: Vlada Republike Kosovo, 2010), <http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Rregullore_per_Zyrat_komunale_per_Komunitete_dhe_Kthim.pdf>.
- Vlada Republike Crne Gore, *Državni akcioni plan za Dekadu uključivanja Roma 2005-2015 u Republici Crnoj Gori* (Podgorica: Vlada Republike Crne Gore, 2005), <<http://www.romadecade.org/files/downloads/Decade%20Documents/Montenegro%20AP%20engleski.PDF>>.
- Vlada Republike Srbije, *Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji* (Beograd: Oxfam, 2003), <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/seerecon/serbiamentenegro/documents/reforms_statement_serbia/annex2-prsp_executive_summary_and_matrices.pdf>.
- Vladin ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, *Izveštaj o napretku u pogledu Desetljeća uključenja Roma za 2011: Hrvatska* (Zagreb: Vladin ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2012).
- Grad Kruševac, *Strategija za unapređenje položaja Roma Grada Kruševca za period 2009-2012.godine* (Kruševac: Grad Kruševac, 2009).
- Grellmann, Heinrich Moritz Gottlieb, *Historischer Versuch über die Zigeuner betreffend die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volks seit seiner Erscheinung in Europa, und dessen Ursprung [Historijski eseji o Ciganima koji se tiču načina života i poretka, morala i sudbine ove nacije od njenog pojavljivanja u Evropi te njeno porijeklo]*, Second ed. (Göttingen: Johann Christian Dieterich, 1787).
- H-ALTER, „Prva presuda za diskriminaciju Roma u Hrvatskoj“, website 2012, <http://www.h-alter.org/vijesti/ljudska-prava/prva-presuda-za-diskriminaciju-roma-u-hrvatskoj#news_view>.
- Hadži-Zafirov, Žarko, Goce Kocevski, i Emir Prcanović, *Bajka ili realnost!? Besplatna pravna pomoć u Republici Makedoniji* (Skopje: Makedonsko udruženje mladih pravnika, mart 2012), <http://soros.org.mk/dokumenti/Besplatna_pravna_pomos_ang_za_web.pdf>.
- Hancock, Ian, „Istočnoevropski korijeni romskog nacionalizma“, *Cigani Istočne Evrope*, urednici David Crowe i John Kolsti, (Armonk: M.E. Sharpe, 1991).
- Horváthová, Emília, *Cigáni na Slovensku: Historicko-etnografický náčrt [Cigani u Slovačkoj: Historijsko-etnografski prikaz]* (Bratislava: Vydateľstvo Slovenskej Akademie Vied, 1964).
- Hrvatski Sabor, *Nacionalna politika za ravnopravnost spolova, za razdoblje od 2011. do 2015. godine* (Zagreb: Narodne novine, 2011), <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_07_88_1868.html>.
- Iniciativa për Progres, i Komuna e Ferizajt, *Plani i Vepri- mit për Integrimin e Komuniteteve Rom, Ashkanli, dhe Egjiptas në Komunën e Ferizajt 2010-2012 [Akcioni plan za integriranje zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u Opštini Uroševac 2010-2012]* (Uroševac: Komuna e Ferizajt, 2010).

- Iniciativa për Progres, i Komuna e Fushë Kosovës, *Plani i Veprimit për Integrimin e Komuniteteve Rom, Ashkanli, dhe Egjiptas në Komunën e Fushë Kosovës 2010-2012 [Akcioni plan za integriranje zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u Opštini Kosovo Polje 2010-2012]*(Kosovo Polje: Komuna e Fushë Kosovës, 2010).
- INSTAT, *Popis stanovništva i domaćinstava 2011*, dio 1 (Tirana: INSTAT, 2012).
- Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, *Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti institucije Ombudsmena za ljudska prava Bosne in Hercegovine za 2011.godinu* (Banja Luka: Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, 2012), <http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/publikacije/GI2011/GI_OmbBiH_2011_bos.pdf>.
- Institut za strateške studije i prognoze, *Anketa domaćinstava romskih, aškalijskih i egipćanskih izbjeglica i interno raseljenih osoba u Crnoj Gori* (Podgorica: Razvojni program Ujedinjenih nacija, 2003), <http://www.undp.org.me/files/reports/si/Household%20Survey%20ISSP_UNDP_eng.pdf>.
- Ivanov, Andrey, urednik, *Lica siromaštva, lica nade: profili ranjivosti za Deceniju uključenosti Roma* (Bratislava: Razvojni program Ujedinjenih nacija, 2005), <http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/faces_of_poverty_faces_of_hope>.
- Ivanov, Andrey, Mark Collins, Claudia Grosu, Jaroslav Kling, Susanne Milcher, Niall O'Higgins, Ben Slay, Antonina Zhelyazkova, Erika Adamova, Florin Banateanu, Assen Blagoev, Yassen Bossev, Guy Dionne, Michaela Gulemetova-Swan, Jakob Hurrle, Borka Jeremic, Johannes Kontny, Nick Maddock, Paola Pagliani, Alexei Pamporov, Tatjana Peric, Maria Luisa Silva i Moises Venancio; *Izloženi riziku: Romi i raseljena lica u Jugoistočnoj Evropi* (Bratislava: Razvojni program Ujedinjenih nacija, 2006), <<http://europeandcis.undp.org/news/show/A3C29ADB-F203-1EE9-BB0A277C80C5F9F2>>.
- Jakšić, Božidar i Goran Bašić, *Romska naselja, životni uslovi i mogućnosti integrisanja Roma u Srbiji* (Beograd: Centar za istraživanje etničke pripadnosti, 2002).
- Jurová, Anna, „K otázkam pôvodu a pomenovania Rómov“ [„O pitanjima porijekla i imenovanja Roma“], *Človek a spoločnosť* 3, vol. 3, 2000, <www.saske.sk>.
- Kenrick, Donald, *Cigani: Od Indije do Mediterana* (Toulouse: Gypsy Research Center/CRDP Midi Pyrénées, 1993).
- Koinova, Maria, *Romi u Albaniji* (Glyka Nera: Centar za dokumentaciju i informiranje o manjinama u Evropi – Jugoistočnoj Evropi (CEDIME-SE), 2000).
- Kolsti, John, „Albanski Cigani: preživjeli u tišini“, *Cigani Istočne Evrope*, urednici David Crowe i John Kolsti, str. 51-60, (Armonk: M.E. Sharpe, 1991).
- Komuna e Gjakovës, *Plani i Veprimit i Komunë së Gjakovës për Integrimin e Komuniteteve Rom, Ashkali, dhe Egjiptian 2012-2015 [Akcioni plan Općine Đakovica za integriranje zajednica Roma, Aškalija i Egipćana 2012-2015]* (Đakovica: Komuna e Gjakovës, 2012).
- Kosanović, Mirna, Saša Gajin, i Dejan Milenković, *Zabrana diskriminacije u Srbiji i ranjive društvene grupe* (Beograd: Razvojni program Ujedinjenih nacija, Kancelarija u Srbiji i Ministarstvo rada i socijalne politike, 2010), <<http://www.undp.org/rs/index.cfm?event=public.publicationsDetails&review=6F514EF3-C766-6337-15B3476E5AB34498>>.
- Agencija za statistiku Kosova, *Popis stanovništva i domaćinstava Kosova 2011. godine Završni rezultati: Glavni podaci* (Priština: Agencija za statistiku Kosova, 2012), <http://esk.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/Final%20Results_ENG.pdf>.
- Kosovska fondacija za otvoreno društvo, *Pozicija Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu: Polazno istraživanje* (Priština: Kosovska fondacija za otvoreno društvo, 2009), <http://kfos.org/pdf/The%20Position%20of%20RAE%20Communities%20in%20Kosovo%20Baseline%20Survey_ENG.pdf>.
- Kosovska fondacija za otvoreno društvo, *Uprava Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu* (Priština: Kosovska fondacija za otvoreno društvo, 2010).
- Krasniqi, Gezim, „Politika brojeva i identiteta u Albaniji“, *Državljanstvo u jugoistočnoj Evropi* Internet stranica, 14. mart 2012, <<http://www.citsee.eu/blog/politics-numbers-and-identity-albania>>.
- Kryeziu, Arberita, *Ljudska prava na Kosovu i uvjeti za pristupanje EU* (Priština: Američki univerzitet na Kosovu, 2012, 16 maj 2012), <https://ritdml.rit.edu/bitstream/handle/1850/15077/Kryeziu_Arberita_CapstoneProject-Report_5-16-2012.pdf?sequence=2>.

- Liégeois, Jean-Pierre i Nicolae Gheorghe, *Romi/Cigani: Evropska manjina* (London: Grupa za prava manjina (engl. Minority Rights Group), 1995).
- Lockwood, William G., „Cigani Istočne Evrope u Zapadnoj Evropi: društveno i kulturološko prilagođavanje Roma Muslimana (Xoraxane)“, *Nomadski narodi*, broj 21/22: 63-70, 1986.
- Mann, Arne B., „Odkiaľ prišli Rómovia?“ [„Odakle su došli Romi?“], *Historická revue*, no. 3: 7-9, 1990.
- Marushiakova, Elena, Herbert Heuss, Ivan Boev, Jan Rychlik, Nadege Ragaru, Rubin Zemon, Vesselin Popov i Victor Friedman, *Formiranje identiteta među manjinama na Balkanu: Slučajevi Roma, Egipćana i Aškalija na Kosovu* (Sofija: Minority Studies Society, 2001).
- Marushiakova, Elena i Vesselin Popov, „Bugarski Romi u toku Drugog svjetskog rata“ „U sjeni svastike: Cigani u toku Drugog svjetskog rata, urednik Donald Kenrick, svezak 2 (Hatfield: Centre de recherches tsiganes/University of Hertfordshire Press, 1999).
- Marushiakova, Elena i Vesselin Popov, *Cigani u Otomanskoj imperiji: Doprinos historiji Balkana*, urednik Donald Kenrick (Paris i Hatfield: Centre de recherches tsiganes i University of Hertfordshire Press, 2001).
- Mihajlović, Milena, Christina McDonald i Katy Negrin, *Romska djeca u „posebnom obrazovanju“ u Srbiji: Prevelika zastupljenost, nedovoljna ostvarenja i utjecaj na život* (New York: Institut za otvoreno društvo, 2010), <<http://www.romadecade.org/files/downloads/Education%20Resources/Roma%20Children%20in%20Special%20Schools%20in%20Serbia.pdf>>.
- Ministarstvo rada i socijalne politike, *Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti* (Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2008), <<http://www.centralter.org.rs/bibliotekica.html>>.
- Ministerstvo za trud i socijalna politika, *Projekt: Romski informativni centri [Projekat: Romski informativni centri]* (Skopje: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2008).
- Ministerstvo za trud i socijalna politika, *Programa za rad i akcionen plan na Romskite informativni centri - RIC za periodot 2010-2012 godina [Program rada i akcioni plan za Romske informacione centre - RIC za period 2010-2012]* (Skopje: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2009).
- Ministerstvo za trud i socijalna politika, *Revizija na Nacionalnite akciski planovi od „Dekadata za uključivanje na Romite 2005-2015“ i Strategija za Romite vo Republika Makedonija za period 2009-2011 [Revizija Državnog akcionog plana “Dekada uključenosti Roma 2005-2015” i Strategije za Rome u Republici Makedoniji za period 2009-2011]* (Skopje: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2009), <http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/revizija_nap_dekada.pdf>.
- Ministerstvo za trud i socijalna politika, *Analiza za sastojbata i namaluvanjeto na romskite devojčinja i momčinja vo obrazovniot proces vo Republika Makedonija [Situaciona analiza smanjenja broja romskih djevojčica i dječaka u obrazovnom procesu u Republici Makedoniji]* (Skopje: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2010).
- Ministerstvo za trud i socijalna politika, *Nacionalen akciski plan za unapređivanje na opštественata položba na Romkite vo R. Makedonija 2011-2013 [Državni akcioni plan za unapređenje društvenog položaja Romkinja u Republici Makedoniji 2011-2013]* (Skopje: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2010), <<http://www.mtsp.gov.mk/?ItemID=6FC822BBA79A61429117F41943673AE4>>.
- Ministria e drejtësisë, „Zyra për të drejtat e njeriut [Odjeli za ljudska prava]“, Ministarstvo pravde Republike Kosovo, Internet stranica, 2011, <<http://www.mdks.org/?page=1,25>>.
- Ministarstvo za zajednice i povratak, „Ministarstvo za zajednice i povratak“, Republika Kosovo Internet stranica, 2009, <<http://www.mkk-ks.org/?page=2,57>>.
- Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, *Strategija za unapređenje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012-2016*. (Podgorica: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, 2012), <www.mmp.gov.me>.
- Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, *Strategija za unapređenje statusa Roma u Republici Srbiji* (Beograd: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, 2010), <<http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2010/03/Strategija-EN-web-FINAL.pdf>>.
- Ministarstvo rada i socijalne politike, *Strategija za Rome u Republici Makedoniji* (Skopje: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2004), <http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/roma_strategy.pdf>.

- Ministarstvo rada i socijalne politike, *Državni akcioni plan za ravnopravnost spolova 2007-2012* (Skopje: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2007), <<http://sgdatabase.unwomen.org/uploads/National%20Action%20Plan%20on%20Gender%20Equality%202007-2012.pdf>>.
- Ministarstvo rada i socijalne politike, *Podrška implementaciji Strategije za Rome*, br. 5: 2, LAP proces revizije završen 2012, <http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/petvesnik_eng.pdf>.
- Ministarstvo rada i socijalne politike, *Lokalni akcioni planovi za Izvještaj o procjeni za Rome: ključne informacije* (Skopje: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2012), <<http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/LAP%20assessment%20-%20key%20points.pdf>>.
- Ministarstvo rada i socijalne politike, *Izvještaj o procjeni Romskih informacionih centara: ključne informacije* (Skopje: Ministarstvo rada i socijalne politike, 2012), <<http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/RIC%20assessment%20-%20key%20points.pdf>>.
- Ministarstvo rada, socijalnih poslova i jednakih prilika, *Državni akcioni plan za Dekadu uključivanja Roma 2010-2015*. (Tirana: Ministarstvo rada, socijalnih poslova i jednakih prilika, 2009), <http://www.romadecade.org/files/downloads/Decade%20National%20Action%20Plan_Albania.pdf>.
- Ministarstvo rada, socijalnih poslova i jednakih prilika, *Državna strategija za ravnopravnost spolova i smanjenje nasilja na osnovu spola i nasilja u porodici* (Tirana: Ministarstvo rada, socijalnih poslova i jednakih prilika, 2011).
- Grupa za prava manjina (engl. Minority Rights Group International), „Egipćani“, Svjetski registar manjina i autohtonog stanovništva, Internet stranica, 2012, <<http://www.minorityrights.org/1377/albania/egyptians.html>>.
- Opština Prizren, *Akcionni plan za integriranje zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u Opštini Prizren, 2010-2013* (Prizren: Opština Prizren, 2010).
- Müller, Stephan, *Državne politike za Romkinje na Zapadnom Balkanu* (Sarajevo: CARE International sjeverozapadni Balkan, 2011), <<http://www.romadecade.org/files/downloads/CARE%20Roma%20Women%20Conference/Regional-%20National%20Policies%20Towards%20Romani%20Women.pdf>>.
- Müller, Stephan, i Željko Jovanović, *Putevi naprijed? Evropska unija i uključivanje Roma na Zapadnom Balkanu* (Budimpešta: Institut za otvoreno društvo, 2010), <<http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/pathways-progress-20100402.pdf>>.
- Naroden pravobranitelj, *Godišen izveštaj 2005 [Godišnji izvještaj 2005]* (Skopje: Narodni pravobranitelj, 2006), <<http://ombudsman.mk/upload/documents/Izveztaj-2005-WEB.pdf>>.
- Naroden pravobranitelj, *Godišen izveštaj 2006 [Godišnji izvještaj 2006]* (Skopje: Narodni pravobranitelj, 2007), <<http://ombudsman.mk/upload/documents/IZVESTAJ-2006-makedonska%20verzija.pdf>>.
- Naroden pravobranitelj, *Godišen izveštaj 2007 [Godišnji izvještaj 2007]* (Skopje: Narodni pravobranitelj, 2008), <<http://ombudsman.mk/upload/documents/Izvestaj-2007-mak.pdf>>.
- Naroden pravobranitelj, *Godišen izveštaj 2008 [Godišnji izvještaj 2008]* (Skopje: Narodni pravobranitelj, 2009), <<http://ombudsman.mk/upload/documents/Godisen%20izvestaj-2008.pdf>>.
- Naroden pravobranitelj, *Godišen izveštaj 2009 [Godišnji izvještaj 2009]* (Skopje: Narodni pravobranitelj, 2010), <<http://ombudsman.mk/upload/documents/Godisen%20izvestaj-2009.pdf>>.
- Naroden pravobranitelj, *Godišen izveštaj 2010 [Godišnji izvještaj 2010]*. (Skopje: Narodni pravobranitelj, 2011), <<http://ombudsman.mk/upload/documents/Izvestaj%202010-MK.pdf>>.
- Naroden pravobranitelj, *Godišen izveštaj 2011 [Godišnji izvještaj 2011]*. (Skopje: Narodni pravobranitelj, 2012), <<http://www.ombudsman.mk/ombudsman/upload/documents/2012/Izvestaj%202011-MK.pdf>>.
- Narodne novine, „Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći“, *Narodne novine*, br. 62, 2008, <www.mprh.hr/lgs.axd?t=16&id=2074>.
- Narodne novine, „Zakon o ravnopravnosti spolova“, *Narodne novine*, br. 82, 2008, <<http://www.zakon.hr/z/388/Zakon-o-ravnopravnosti-spolova>>.
- Narodne novine, „Ustav Republike Hrvatske“ (Prečišćeni tekst), *Narodne novine [Hrvatski sabor]*, br. 76, 2010, <<http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=2405>>.

- Narodne novine, „Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj“, *Narodne novine*, br. 80, 2010, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan017847.pdf>>.
- Narodne novine, „Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći“, *Narodne novine*, br. 81, 2011, <<http://www.propisi.hr/print.php?id=8150>>.
- Narodne novine, „Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi“, *Narodne novine*, br. 150, 2011, <<http://www.zakon.hr/z/132/Zakon-o-lokalnoj-i-podru%C4%8Dnoj-%28regionalnoj%29-samoupravi>>.
- Narodne novine, „Zakon o pučkom pravobranitelju“, *Narodne novine*, br. 125, 2011, <<http://www.zakon.hr/z/128/Zakon-o-pu%C4%8Dkom-pravobranitelju>>.
- Narodne novine, „Odluka o izmjeni Odluke o osnivanju Povjerenstva za praćenje provedbe Nacionalnog programa za Rome“, *Narodne novine*, br. 79, 2012, <<http://cadial.hidra.hr/searchdoc.php?query=&lang=hr&annotate=on&bid=x8p0PncbcxPaF5HIxpBMLw%3d%3d>>.
- Narodna skupština Republike Srbije, *Ustav Republike Srbije* (Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije, 2006), <http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=191258>.
- Narodna skupština Republike Srbije, „Izbori i izborni sistem“, Narodna skupština Internet stranica, 2011, <<http://www.parlament.gov.rs/national-assembly/role-and-mode-of-operation/elections-and-electoral-system.502.html>>.
- Nelaj, Dritan, Ervin Kačiu, Jona Dundo, i Zyhdi Dervishi, *Faktori koji utiču na integraciju Roma u Albaniji: Komparativna studija* (Tirana: Fond otvoreno društvo za Albaniju i Institut za alternative razvoja i istraživanja, 2012), <<http://www.romadecade.org/files/downloads/General%20Resources/Comparative%20Study%20Factors%20Affecting%20Roma%20Inclusion%20in%20Albania%20FINAL%20docx.pdf>>.
- Nikolić, Stevan, „Mehanizmi za inkluziju Roma u lokalne zajednice“ Subotica Internet stranica, 2012, <<http://www.subotica.info/2012/12/12/mehanizmi-za-inkluziju-roma-u-lokalne-zajednice>>.
- Nikolić, Stevan, „Peščara, primer za Evropu“, Diurnarius Internet stranica, 2012, <<http://www.diurnarius.info/index.php/sr/manjine/494-peara-primer-za-evropu>>.
- Kabinet premijera, „Kancelarija za pitanja zajednica“, Internet stranica Vlade Kosova, 2010, <<http://www.kryeministri-ks.net/zck/?page=2,14>>.
- Službeni list Bosne i Hercegovine, „Izborni zakon Bosne i Hercegovine“, *Službeni list Bosne i Hercegovine*, br. 20, 2002, <<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6274>>.
- Službeni list Bosne i Hercegovine, „Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina“, *Službeni list Bosne i Hercegovine*, br. 24, 2003, <http://www.advokat-prnjavorac.com/legislation/LAW_ON%20RIGHTS_OF%20NATIONAL_%20MINORITIES_BOSNIA.pdf>.
- Službeni list Bosne i Hercegovine, „Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini“, *Službeni list Bosne i Hercegovine*, br. 102, 2009, <<http://www.arsbih.gov.ba/en/legal-framework/law-on-gender-equality-in-bih>>.
- Službeni list Bosne i Hercegovine, „Zakon o zabrani diskriminacije“, *Službeni list Bosne i Hercegovine*, br. 59, 2009, <<http://www.queer.ba/en/content/law-prohibition-discrimination>>.
- Službeni list Crne Gore, „Zakon o rodnoj ravnopravnosti Crne Gore“, *Službeni list Crne Gore*, br. 46, 2007, <<http://www.legislationline.org/documents/id/3922>>.
- Službeni list Crne Gore, „Zakon o zabrani diskriminacije Crne Gore“, *Službeni list Crne Gore*, br. 46, 2010, <<http://legislationline.org/documents/action/popup/id/16579>>.
- Službeni glasnik Republike Srpske, „Ustav Republike Srpske“, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 21, 1996, <<http://legislationline.org/download/action/download/id/1580/file/c8ea79bc0db11c11f49f19525f43.htm/preview>>.
- Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, „Ustav Federacije Bosne i Hercegovine“, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 63, 2003, <<http://legislationline.org/download/action/download/id/1577/file/cf85ae3b01c1adcd1b6eed4a3b84.htm/preview>>.

- Službeni list privremenih institucija samouprave na Kosovu „Zakon o borbi protiv diskriminacije“ *Službeni list privremenih institucija samouprave na Kosovu*, br. 3, 2004, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,112>>.
- Službene novine Republike Albanije „Zakon br. 8454 od 4.2.1999. godine o narodnom pravobranitelju“, *Službene novine Republike Albanije*, br. 5, 1999, <<http://www.osce.org/albania/42378>>.
- Službene novine Republike Albanije „Zakon br. 8 652 od 31.7.2000. godine o organizaciji i funkcioniranju lokalnih vlada“, *Službene novine Republike Albanije*, br. 194, 2000, <<http://www.urban.org/PDF/alb-newlocgov.pdf>>.
- Službene novine Republike Albanije „Zakon br. 9 970 od 24.7.2008. godine o ravnopravnosti spolova u društvu“, *Službene novine Republike Albanije*, br. 117, 2008, <<http://www.osce.org/albania/36682>>.
- Službene novine Republike Albanije „Zakon br. 10 039 od 22.12.2008. godine o pravnoj pomoći“, *Službene novine Republike Albanije*, br. 199, 2008, <<http://www.eurallius.eu/en/albanian-laws>>.
- Službene novine Republike Albanije „Zakon br. 10 221 od 4.2.2010. godine o zaštiti od diskriminacije“, *Službene novine Republike Albanije*, br. 15, 2010, <http://kmd.al/skedaret/1306833181-Anti-discrimination%20law%20En_FZ.pdf>.
- Službene novine Republike Albanije „Izborni zakon Republike Albanije“, *Službene novine Republike Albanije*, br. 103, 2012, <<http://www.osce.org/albania/14464>>.
- Narodne novine Republike Hrvatske „Zakon o suzbijanju diskriminacije“, *Narodne novine Republike Hrvatske*, br. 85, 2008, <http://www.ombudsman.hr/dodaci/The_anti-discrimination_act.pdf>.
- Službeni list Republike Kosovo „Zakon o ravnopravnosti spolova na Kosovu“, *Službeni list Republike Kosovo*, br. 2, 2004, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2004_2_en.pdf>.
- Službeni list Republike Kosovo „Zakon o općim izborima u Republici Kosovo“, *Službeni list Republike Kosovo*, br. 3, 2008, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2008_03-L073_en.pdf>.
- Službeni list Republike Kosovo „Zakon o lokalnoj samoupravi“, *Službeni list Republike Kosovo*, br. 3, 2008, <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2008_03-L040_en.pdf>.
- Službeni list Republike Kosovo „Zakon o narodnom advokatu“, *Službeni list Republike Kosovo*, br. 3, 2010, <<http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2010-195-eng.pdf>>.
- Službeni list Republike Kosovo „Zakon o zaštiti i promoviranju prava zajednica i njihovih pripadnika na Kosovu“, *Službeni list Republike Kosovo*, no. 3, 2010, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,254>>.
- Službeni list Republike Kosovo „Zakon br. 03/L - 195 o narodnom pravobranitelju“, *Službeni list Republike Kosovo*, br. 3, 2011, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,531>>.
- Službeni list Republike Kosovo „Zakon o izmjenama i dopunama Zakona br. 03/L-047 o zaštiti i promoviranju prava zajednica i njihovih pripadnika u Republici Kosovo“, *Službeni list Republike Kosovo*, no. 4, 2011, <<http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20amending%20the%20law%20on%20communities.pdf>>.
- Službeni list Republike Kosovo „Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći“, *Službeni list Republike Kosovo*, no. 3, 2012, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,191,846>>.
- Službeni list Republike Makedonije „Zakon o prevenciji i zaštiti od diskriminacije“, *Službeni list Republike Makedonije*, br. 50, 2010, <<http://www.legislationline.org/topics/country/31/topic/84>>.
- Službeni list Republike Makedonije „Izborni zakon“, *Službeni list Republike Makedonije*, br. 51, 2011, <<http://www.legislationline.org/topics/country/31/topic/6>>.
- Službeni glasnik Republike Srbije „Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 72, 2009, <http://www.seio.gov.rs/upload/documents/ekspertske%20misije/protection_of_minorities/law_on_national_councils.pdf>.
- Službeni glasnik Republike Srbije „Zakon o zabrani diskriminacije“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 22, 2009, <<http://www.ravnopravnost.gov.rs/eng/antidiscriminationLegislationSerbia.php?idKat=5>>.

- Službeni glasnik Evropskih zajednica, „Direktiva Vijeća 2000/43/EC od 29 juna/lipnja 2000. o provođenju načela ravnopravnosti osoba bez obzira na njihovo rasno ili etničko porijeklo“, Službeni glasnik Evropskih zajednica, br. 180, 2000, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0043:en:HTML>>.
- Institucija narodnog advokata, *Deveti godišnji izvještaj 2008-2009* (Priština: Institucija narodnog advokata, 2010), <http://www.ombudspersonkosovo.org/repository/docs/RAPORTI%20VJETOR%202009%20anglisht_OK.pdf>.
- Institucija narodnog advokata, *Deseti godišnji izvještaj 2010* (Priština: Institucija narodnog advokata, 2011), <http://www.ombudspersonkosovo.org/repository/docs/55291_Raporti%202010%20-%20anglisht.pdf>.
- Institucija narodnog advokata, *Jedanaesti godišnji izvještaj 2011* (Priština: Institucija narodnog advokata, 2012), <http://www.ombudspersonkosovo.org/repository/docs/48705_Raporti%202011%20ANGLISHT.pdf>.
- Institut za otvoreno društvo, *Međunarodni komparativni podaci o obrazovanju Roma – 2008* (New York: Institut za otvoreno društvo, 2008), <http://www.romadecade.org/files/downloads/Education%20Resources/table_2008.pdf>.
- Opština Barajevo, *Lokalni akcioni plan za unapređenje položaja Roma Barajevo 2010.-2015. godina* (Barajevo: Opština Barajevo, 2010).
- Opština Barajevo, *Lokalni akcioni plan za unapređenje položaja Romkinja u Barajevu 2010-2015 godina* (Barajevo: Opština Barajevo, 2010).
- Opština Herceg Novi, *Lokalni plan akcije uključenja Roma, Egipćana i Aškalija u opštini Herceg Novi za period od 2010-2015 godine* (Herceg Novi: Opština Herceg Novi, 2009).
- Opština Nikšić, *Lokalni plan akcije uključenja Roma, Egipćana i Aškalija u opštini Nikšić za period 2008-2015.godina* (Nikšić: Opština Nikšić, 2008).
- Opština Tivat, *Lokalni akcioni plan inkluzije RAE populacije u opštini Tivat za period od 2011-2015* (Tivat: Opština Tivat, 2011).
- Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, *Koristite svoja prava! Katalog pravnih lijekova i pomoći za članove zajednice* (Priština: Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, Misija na Kosovu, 2009), <<http://www.osce.org/node/73421>>.
- Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, *Profil zajednica za Kosovo 2010* (Priština: Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, Misija na Kosovu, 2010), <<http://www.osce.org/kosovo/75450>>.
- Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, Misija na Kosovu, *Implementacija Akcionog plana za Strategiju za integriranje zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u Republici Kosovo* (Priština: Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, Misija na Kosovu, 2011), <<http://www.osce.org/kosovo/77413>>.
- Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, Misija na Kosovu, *Izvještaj o procjeni prava zajednica, Treće izdanje* (Priština: Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, Misija na Kosovu), <<http://www.osce.org/kosovo/92244>>.
- Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, Misija na Kosovu, *Doprinos pregledu napretka u pogledu implementacije Akcionog plana za Strategiju za integriranje zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u Republici Kosovo* (Priština: Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, Misija na Kosovu, 2012).
- Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju - Ured za demokratske institucije i ljudska prava, *Izvještaj sa regionalnog okruglog stola o stambenim pitanjima Roma* (Varšava: Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju - Ured za demokratske institucije i ljudska prava, 2012), <<http://www.bpri-odih.org/documents.html>>.
- Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju u - Ured za demokratske institucije i ljudska prava, „Najbolje prakse za integraciju Roma na Zapadnom Balkanu“, BPRI Internet stranica, 2012, <<http://www.bpri-odih.org>>.
- Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, Misija u Srbiji, *Podrška integraciji Roma* (Beograd: OSCE Misija u Srbiji, 2009), <<http://www.osce.org/serbia/35884>>.
- Izgradnja mira i inkluzivan lokalni razvoj, „Izgradnja mira i inkluzivan lokalni razvoj: Zajednički UN program u Južnoj Srbiji“, Internet stranica PBILD, 2012, <<http://rs.one.un.org/pbild>>.

- Perić, Aleksandra, Fedra Idžaković, Gordana Vidović, Natalija Petrić, Mara Radovanović, i Diana Šehić, *Alternativni izvještaj o implementaciji CEDAW konvencije i ženskim ljudskim pravima u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo i Banja Luka: Prava za sve i Helsinški parlament građana, 2010), <<http://www.fondacijacure.org/cms/books/img4d05ee548f99c.pdf>>.
- Perić, Tatjana, *Ostvarivanje ljudskih prava Romkinja u Srbiji: Analiza implementacije postojećih institucionalnih mjera* (Niš: Ženski prostor, 2012), <<http://www.zenskiprostor.org/images/vesti2012/publikacije/eng%20tp%202012.pdf>>.
- Petrovski, Trajko, *Kalendarskite običaji kaj Romite vo Skopje i okolinata [Kalendarski običaji Roma u Skopju i okolici]* (Skopje: Feniks, 1993).
- Petrovski, Trajko. 2000. Jazikot na Romite, [*Romski jezik*]. *Puls* 10, br. 474: 62-63.
- Population Reference Bureau, *World Population Data Sheet 2008 [Podaci o svjetskoj populaciji 2008]* (Washington, D.C.: Population Reference Bureau, 2008), <<http://www.prb.org/Publications/Datasheets/2008/2008wpds.aspx>>.
- Povjerenstvo za praćenje provedbe Nacionalnog programa za Rome, *Izvješće o provođenju Nacionalnog programa za Rome za 2007, 2008. i 2009. godinu* (Zagreb: Povjerenstvo za praćenje provedbe Nacionalnog programa za Rome, 2010), <http://www.uljppnm.vlada.hr/images/pdf/izvjesce_o_%20provodjenju_nacionalnog_programa_za_rome_2007_08_09.pdf>.
- Povjerenstvo za praćenje provedbe Nacionalnog programa za Rome, *Izvješće o provođenju Nacionalnog programa za Rome za 2010. i 2011. godinu (Nacrt)* (Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, 2012), <http://www.vlada.hr/hr/naslovnica/sjednice_i_odluke_vlade_rh/2012/58_sjednica_vlade_republike_hrvatske>.
- Prava za sve i ICVA, *Izvještaj o nasilju u porodici nad Romkinjama u BiH u 2010 godini* (Sarajevo: Prava za sve, 2010), <<http://www.rightsforall.ba/zenskaprava.html>>.
- Predsjednik Republike Albanije, *Ustav Republike Albanije* (Tirana: Predsjednik Republike Albanije, 1998), <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>.
- Zaštitnik građana, *2010 Redovni godišnji izvještaj Zaštitnika građana* (Beograd: Zaštitnik građana, 2011), <<http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji>>.
- Zaštitnik građana, *2011 Godišnji izvještaj* (Beograd: Zaštitnik građana, 2011), <<http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji>>.
- Fond za obrazovanje Roma, *Promoviranje obrazovanja Roma u Hrvatskoj: Procjena za zemlju i strateški pravci Fonda za obrazovanje Roma* (Budimpešta: Fond za obrazovanje Roma, 2007), <www.romaeducationfund.org>.
- Fond za obrazovanje Roma, *Promoviranje obrazovanja Roma u Bosni i Hercegovini: Procjena za zemlju i strateški pravci Fonda za obrazovanje Roma* (Budimpešta: Fond za obrazovanje Roma, 2009), <www.romaeducationfund.org>.
- Fond za obrazovanje Roma, *Promoviranje obrazovanja Roma u Crnoj Gori: 2009 Procjena za zemlju i strateški pravci Fonda za obrazovanje Roma* (Budimpešta: Fond za obrazovanje Roma, 2009), <www.romaeducationfund.org>.
- Fond za obrazovanje Roma, *Promoviranje obrazovanja Roma u Srbiji* (Budimpešta: Fond za obrazovanje Roma, 2010), <www.romaeducationfund.org>.
- Fond za obrazovanje Roma, *Procjena za zemlju: Albanija* (Budimpešta: Fond za obrazovanje Roma, 2011), <www.romaeducationfund.org>.
- Fond za obrazovanje Roma, *Procjena za zemlju: Makedonija* (Budimpešta: Fond za obrazovanje Roma, 2012), <www.romaeducationfund.org>.
- Sanjević, Aleksandra, Snežana Ilić, i Radomir Šovljanski, *Saveti za međunacionalne odnose: Modeli odluke o osnivanju i pravilnika o radu* (Beograd: Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, Misija u Srbiji, 2009), <http://www.centarzaregionalizam.org.rs/prilozi/Model_odluke_odluke_o_medjunacionalnim_odnosima.pdf>.
- Sinclair, Albert Thomas, „The Word ‘Rom’“ („Riječ Rom“), *Žurnal Društva za kulturno naslijeđe cigana*, svezak 3: 33, 1910, str.42.

- Služben vesnik na Republika Makedonija, „Ustav na Republika Makedonija“ [„Ustav Republike Makedonije“], *Službeni list Republike Makedonije*, br. 52,1991. <<http://legislationline.org/documents/section/constitutions>>.
- Služben vesnik na Republika Makedonija, „Amandmani IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII i XVIII na Ustavot na Republika Makedonija“ [„Amandmani IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII i XVIII na Ustav Republike Makedonije“], *Službeni list Republike Makedonije*, br. 91,2001,<<http://eudo-citizenship.eu/NationalDB/docs/MAC%20Const%20Amendments%20IV-XVIII%20%28mkd%29.pdf>>.
- Služben vesnik na Republika Makedonija, „Zakon za lokalnata samouprava“ [„Zakon o lokalnoj samoupravi“], *Službeni list Republike Makedonije*, br. 5, 2002,<<http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=219>>.
- Služben vesnik na Republika Makedonija, „Zakon za narodniot pravobranitelj“ [„Zakon o narodnom pravobranitelju“], *Službeni list Republike Makedonije*, br. 60, 2003,<<http://ombudsman.mk/upload/documents/Zakon%20na%20NP.PDF>>.
- Služben vesnik na Republika Makedonija, „Zakon za unapreduvanje i zaštita na pravata na pripadnicite na zaednicite koi se pomalku od 20% od naselenieto vo Republika Makedonija“ [„Zakon o promicanju i zaštiti prava pripadnika zajednica koji predstavljaju manje od 20% stanovništva u Republici Makedoniji“], *Službeni list Republike Makedonije*, br. 92,2008, <http://www.zhrm.org.mk/images/download/zakoni/zastita_na_pravata_na_zaednicite_pomalkuod20_vorm.pdf>.
- Služben vesnik na Republika Makedonija, „Zakon za besplatna pravna pomoš“ [„Zakon o besplatnoj pravnoj pomoš“], *Službeni list Republike Makedonije*, br. 161,2009, <<http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=4789>>.
- Služben vesnik na Republika Makedonija, „Zakon za ednakvi možnosta na ženite i mažite“ [„Zakon o jednakim prilikama za žene i muškarce“], *Službeni list Republike Makedonije*, br. 6,2012, <<http://www.pravo.org.mk/documentDetail.php?id=6240>>.
- Službene novine Federacije BiH, „Zakon o principima lokalne samouprave u Federaciji Bosne i Hercegovine“, *Službene novine Federacije BiH*, br. 49, 2006, <<http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2006/zakoni/34bos.htm>>.
- Službeni glasnik Republike Srbije, „Zakon o lokalnoj samoupravi“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 129, 2007, <http://www.mrrls.gov.rs/sites/default/files/attachment/zakon_o_lokalnoj_samoupravi.pdf>.
- Službeni glasnik Republike Srbije, „Zakon o Zaštitniku građana“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 54, 2007, <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/o-nama/normativni-okvir-zarad/126-2008-04-21-07-39-21>.
- Službeni glasnik Republike Srbije, „Zakon o rodnoj ravnopravnosti“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 104, 2009, <http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Domaci/Zakon_o_ravnopravnosti_polova_2009.pdf>.
- Službeni glasnik Republike Srbije, „Zakon o izboru narodnih poslanika“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 36, 2011, <http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_izboru_narodnih_poslanika.html>.
- Službeni glasnik Republike Srbije, „Zakon o lokalnim izborima“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 54, 2011,<http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_lokalnim_izborima.html>.
- Službeni glasnik Republike Srpske, „Zakon o lokalnoj samoupravi Republike Srpske“, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 101, 2004,<http://www.alvrs.com/v1/media/djcatalog/2004-11-18-Sl_glasnik_br_101-Zakon_o_lokalnoj_samoupravi_RS.pdf>.
- Službeni glasnik Republike Srpske, „Zakon o besplatnoj pravnoj pomoš“, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 120, 2008,<www.mpravde.gov.rs>.
- Službeni list Crne Gore, „Zakon o besplatnoj pravnoj pomoš“, *Službeni list Crne Gore*, br. 20, 2011, <http://posao.crna.gora.me/zakoni_i_ugovori/zakon_o_besplatnoj_pravnoj_pomoci.pdf>.
- Službeni list Crne Gore, „Zakon o izboru odbornika i poslanika“, *Službeni list Crne Gore*, br. 46, 2011, <http://www.skupstina.me/cms/site_data/ustav/Zakon%20o%20izboru%20odbornika%20i%20poslanika.pdf>.
- Službeni list Crne Gore, „Zakon o manjinskim pravima i slobodama“, *Službeni list Crne Gore*, no. 2, 2011, <<http://www.minmanj.gov.me/biblioteka/zakoni>>.

- Službeni list Crne Gore, „Zakon o zaštitniku/ci ljudskih prava i sloboda Crne Gore“, *Službeni list Crne Gore*, br. 42, 2011, <<http://www.sluzbenilist.me/PravniAktDetalji.aspx?tag={051A597E-03A6-47C5-998C-5872FC6C221E}>>.
- Službeni list Crne Gore, „Zakon o lokalnoj samoupravi“, *Službeni list Crne Gore*, br. 38, 2012, <<http://www.uom.co.me/wp-content/uploads/2012/09/Zakon-o-lokalnoj-samoupravi-precisceni-tekst-jul-2012.pdf>>.
- Službeni list Grada Niša, „Statut Grada Niša“, *Službeni list Grada Niša*, br. 88, 2008, <<http://ebookbrowse.com/statut-grada-nisa-pdf-d269259456>>.
- Službeni list Republike Crne Gore, „Pravila za prve izbore savjeta“, *Službeni list Republike Crne Gore*, br. 46, 2007, <www.minmanj.gov.me>.
- Službeni list Savezne Republike Jugoslavije, „Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina“, *Službeni list Savezne Republike Jugoslavije*, br. 11 i 57, 2002, <http://www.tvojpglas.rs/upload//files/Zakon_o_zastiti_prava_i_slododa_nacionalnih_manjina.pdf>.
- Sobranie na Republika Makedonija, „*Deklaracija za unapređivanje na položata i pravata na Romite*“ [„*Deklaracija o unapređenju položaja i situacije Roma*“] (Skopje: Skupština Republike Makedonije, 2011), <<http://www.sobranie.mk/ext/materialdetails.aspx?Id=bc40247f-a1b3-4b38-8ade-514ceeee9f3a>>.
- Zavod za statistiku Crne Gore, „Podaci popisa 2011 – Crna Gora“, Internet stranica Zavoda za statistiku, 2012, <<http://www.monstat.org/eng/page.php?id=393&pageid=57>>.
- Zavod za statistiku Republike Srbije, *Studija o životnom standardu: Srbija 2002-2007*. (Beograd: Zavod za statistiku Republike Srbije 2008), <<http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2011/09/Book.pdf>>.
- Zavod za statistiku Republike Srbije, *Popis stanovništva, domaćinstava i stambenih jedinica u Republici Srbiji za 2011. godinu: Etnička pripadnost* (Beograd: Zavod za statistiku Republike Srbije, 2012), <<http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>>.
- Stojanovski, Aleksandar, „*Makedonija vo turskoto sredno-vekovie (od krajot na XIV - početokot na XVIII vek)*“ [„*Makedonija u srednjovjekovnoj Turskoj (Od kraja četrnaestog do početka osamnaestog vijeka)*“] (Skopje: Kultura, 1989).
- Tamo, Adem, i Theodhori Karaj, „*Situata arsimore e fëmijëve romë në Shqipëri*“ [„*Obrazovna situacija romske djece u Albaniji*“] (Tirana: UNICEF i Save the Children, 2007), <<http://www.scalbania.org/2.pdf>>.
- UNICEF Srbija, *Prekidanje kruga isključenosti: Romska deca u jugoistočnoj Evropi* (Beograd: UNICEF, 2007), <http://www.unicef.org/ceecis/070305-Subregional_Study_Roma_Children.pdf>.
- UNICEF Srbija, *Stanje dece u Srbiji 2006*, (Beograd: UNICEF, 2007), <http://www.unicef.org/serbia/State_of_Children_in_Serbia_2006_1-56%281%29.pdf>.
- Razvojni program Ujedinjenih nacija, *Izveštaj o humanom razvoju za Kosovo 2010* (Priština: Razvojni program Ujedinjenih nacija, 2010), <<http://www.kosovo.undp.org/repository/docs/HDR-2010-English.pdf>>.
- Razvojni program Ujedinjenih nacija, „Podaci o Romima“, UNDP Europe Internet stranica, 2011, <<http://europeandcis.undp.org/data/show/D69F01FE-F203-1EE9-B45121B12A557E1B>>.
- Razvojni program Ujedinjenih nacija i Univerzitet Jugoistočne Evrope, *Analize usmjerene na ljude* (Skopje i Tetovo: Razvojni program Ujedinjenih nacija i Univerzitet Jugoistočne Evrope, 2010), <<http://www.undp.org.mk/Default.aspx?LCID=93>>.
- Razvojni program Ujedinjenih nacija u Albaniji, *Pod rizikom: Socijalna ranjivost Roma u Albaniji* (Tirana: UNDP Albanija, 2006), <http://europeandcis.undp.org/uploads/public/File/rbec_web/vgr/Albanian_Roma_Report_english_reduced.pdf>.
- Privremena uprava Ujedinjenih nacija na Kosovu, i privremene institucije samouprave, *Revidirani priručnik za održivi povratak* (Priština: Privremena uprava Ujedinjenih nacija na Kosovu, i privremene samoupravne institucije, 2006), <<http://www.mkk-ks.org/repository/docs/RevisedManualforSustainableReturn-July2006.pdf>>.
- Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, „Adrese i kontakti Županijskih koordinacija za ljudska prava“, Republika Hrvatska, internet stranica, 2012, <http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=114>.

- Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, *Nacionalna strategija za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine* (Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2012), <http://www.vlada.hr/hr/naslovnica/sjednice_i_odluke_vlade_rh/2012/64_sjednica_vlade_republike_hrvatske>.
- Ured za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske, *Akcijski plan Desetljeća za uključivanje Roma za 2011. i 2012. godinu* (Zagreb: Ured za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske, 2011), <http://www.vlada.hr/hr/uredi/ured_za_nacionalne_manjine/akcijski_plan_desetljeća_za_uključivanje_roma_2005_2015/akcijski_plan_desetljeća_za_uključivanje_roma_za_2011_i_2012_godinu>.
- Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, „Povjerenstvo za praćenje provedbe Nacionalnog programa za Rome“, Internet stranica, 2011, <http://www.vlada.hr/hr/uredi/ured_za_nacionalne_manjine/nacionalni_program_za_rome/povjerenstvo_za_praćenje_provedbe_nacionalnog_programa_za_rome>.
- Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine, *Strategija Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma* (Sarajevo: Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine, 2005), <<http://www.ombudsmen.gov.ba/odjeli/Strategija%20BiH%20za%20rješavanje%20problema%20Roma%20Sl.%20glasnik%20BiH%2067-05.pdf>>.
- Visoka, Gezim, i Adem Beha, *Repatrijacija bez odgovornosti: Priroda i implikacije prisilne repatrijacije Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu* (Priština: Forum 2015, 2010), <<http://www.aktion302.de/fileadmin/aktion302/10RADrepatriation.pdf>>
- Visoka, Gezim, i Adem Beha, „Konsultativna tijela manjina na Kosovu: U potrazi za učinkovitom emancipacijom nedostižne participacije?“, *Žurnal etnopolitike i manjinskih pitanja u Evropi* 10, br. 1: str.1-30, 2011, <www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2011/Visoka.Beha.pdf>.
- Vlada Republike Crne Gore, *Strategija razvoja i redukcije siromaštva Crne Gore* (Podgorica: Vlada Republike Crne Gore, 2003), <<http://www.minradiss.gov.me/organizacija/strategija-razvoja-i-redukcije-siroma%20C5%A1tva/92897/174614.html>>.
- Zaštitnik građana, *Izveštaj sa preporukama o raseljavanju neformalnog romskog naselja pored „Belvila“* (Beograd: Zaštitnik građana, 2012), <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/2011-12-25-10-17-15/2011-12-25-10-13-14/2427-2012-07-26-08-50-32>.
- Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, *Izveštaj o radu za 2011. godinu* (Podgorica: Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, 2012), <<http://www.ombudsman.co.me/izvjestaji.php>>.

Neobjavljeni izvori

Balić, Osman, *Savet za Manjine*, Niš, 2008.

Komesar za zaštitu od diskriminacije, *Informacije koje je dostavio Komesar za zaštitu od diskriminacije u okviru OSCE-ODIHR projekta „Najbolje prakse za uključivanje Roma u društvene tokove“* (Tirana: Komesar za zaštitu od diskriminacije, 2012).

Organizacija za evropsku sigurnosti saradnju - Ured za demokratske institucije i ljudska prava, *Izveštaj o mapiranju opština za integraciju Roma* (Varšava: Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju - Ured za demokratske institucije i ljudska prava, 2012).

Ramizi, Mirjeta, *Konceptni dokument: Povećanje pristupa grupama pod rizikom (uključujući Rome i Egipćane) mehanizmima zaštite od diskriminacije* (Tirana: BPRI, 2012).

Ramizi, Mirjeta, *Konceptni dokument: Priprema lokalnih akcionih planova za Rome u Albaniji* (Tirana: BPRI, 2012).

Ramizi, Mirjeta, *Konceptni dokument: Jačanje kapaciteta Komesara za zaštitu od diskriminacije (CPD)* (Tirana: BPRI, 2012).

Saćipović, Ana, *Podaci 2011* (Niš: Udruženje Romkinja „Osvit“, 2012).

Saćipović, Ana, *Prvi korak do mojih prava – finansirao UNDP* (Niš: Udruženje Romkinja „Osvit“, 2012).

Save the Children, *Sažetak projektnih informacija* (Tirana: Save the Children, 2012).

Sindik, Nedjeljka, *Metodologija: Lokalni akcioni planovi Berane, Bijelo Polje, Ulcinj, Montenegro* (Podgorica: BPRI, 2012).

Terre des hommes, *Konačni CPSN izvještaj (oktobar 2009-maj 2012)*, (Tirana: Terre des Hommes, 2012).

Razvojni program Ujedinjenih nacija, *Jedan UN zajednički program za osnaživanje ranjivih lokalnih zajednica u Albaniji: Drugi samostalni izvještaj* (Tirana: Razvojni program Ujedinjenih nacija, 2012).

Viteškić, Jasmina, *Konceptni dokument o angažmanu koordinatora za pitanje Roma, medijatora za zdravlje i pružatelja pravne pomoći u Bosni i Hercegovini i* (Sarajevo: BPRI, 2012).

Viteškić, Jasmina, *Konceptni dokument o rodnim aktivnostima koje se trebaju provesti u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: BPRI, 2012).

